Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı: 12

Ocak 1968-250 kuruş

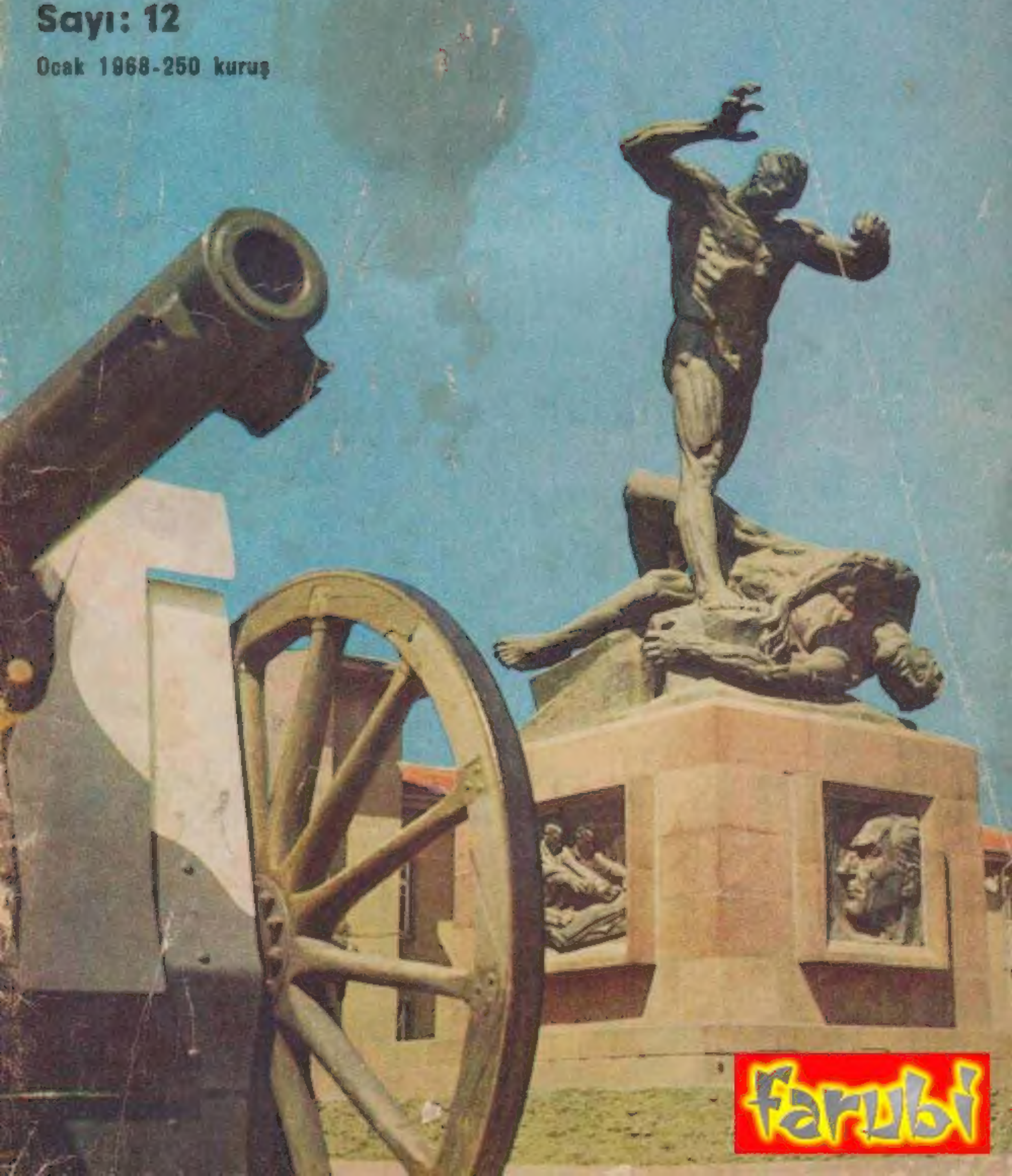

farubi

Afyon'daki Zafer Anıtı
Fotoğraf: Dikmen Dikõz

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Bosnasarayı 4
Kâzım Taşkent'le Konuşma 7
«Türkçe Kudretli Bir Dildir» 9
Ahmed Midhat Efendi 12
Türkülerle Girit Savaşı 17
Mareşal Fevzi Çakmak İstanbul'dan Nasıl Kaçtı? 23
Kıbrıs'ın Fethi 27
«Amerika'yı Aldığımız Zaman» (Penkovski'nin notları) . . 35
Türk Mareşali Liman von Sanders'in Hatıraları 42
100 Yıl Önceki Afrika 49
Tarihe Akan Bir Ay 57
Resimlerle Eski Türkiye 58
Karikatür 62
Kitaplar Arasında 64
Tarih Postası 65

Vilâyetlerimizin Tarihi

Afyon 193
Bitlis 199
Zonguldak 206
Sinop 210
Adıyaman 217
Gümüşane 222

Hayat TARİH MECMUASI
Aylık Kültür Mecmuası
1 Ocak 1968 Yıl: 3 Cilt: 2
Sayı: 12 Sıra: 36

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 12 07

30 yıl önce Prof. T. Krizman tarafından yapılmış bir resim: Bosnasarayı'nın çarşısı.

BOSNA SARAYI

Yazan: Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan

1932'DE Balkan milletleri arasında esen dostluk ve samimiyet havası, bir «Balkan Tıp Birliği» doğurmuş, ilk toplantıyı Bükreş'te yapan zamanın otoriteleri bu teşekkülü, Balkan ittifakı çerçevesi içinde tescil ettirmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar alfabe sırası takip edilerek her iki yılda bir Balkan şehirlerinden birinde yapılan toplantılara, İkinci Dünya Savaşı ara vermişti. Savaştan sonra Bükreş, Sofya, Atina'da yapılan kongrelerle sayı sekizi buldu, dokuzuncu kongre ise önümüzdeki yılın eylül ayında İstanbul'da toplanacaktır.

Geçen yıl Atina kongresinde, idare heyeti; kongreler iki yılda bir olduğuna göre arada boş kalan yılda da bir faaliyet göstermeyi karar altına alarak serbest yıllarda pratisiyen hekimler için günün aktüalitesini toplayan bir seminer hazırlamayı ve bunu başkentlerin dışındaki şehirlerde yapmayı münasip gördü. Bu suretle yapılan teklife ilk cevap veren Bosnasarayı (Sarajevo)'nın davetlisi olarak 15-20 ekim 1967 arasında bu şehrin tıp fakültesinde çalıştık.

●

Bosnasarayı'nda bir toplantıya çağırıldığım zaman ilk tedaî şu oldu:

1914 yılının bir haziran ayında evimizde büyüklerin «Saraybosna cinayeti»'ni tartıştıklarını, çocukluğumun heyecanlı hatıraları arasında buldum. Yeşilköy'den kalkan uçak beni Belgrad'a yaklaştırdıkça tedaî genişliyor, hep o günleri düşünüyorum. Birinci Dünya Savaşı'na **«casus belli»** olan bu cinayette, «Gavrilo Princip» adlı üniversite öğrencisi, Bosnasarayı kasabasında, derenin üstünden geçen köprünün başında Avusturya - Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand ile karısı Sofi'yi öldürmüştü. Sebep, bizden kopardığı Bosna - Hersek'i işgal altında tutan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun bu diyardan çekilmesini istemekti. Cinayeti hazırlayanlar da «Genç Bosna» teşkilâtı idi.

Olayın hemen arkasından Ausvturya - Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'a harp ilân etti ve böylece Birinci Dünya Savaşı açıldı.

●

Osmanlı devletinin felâket zincirine bir halka daha ekleyen «Berlin Andlaşması», Balkanlar'da mevcut müzmin kavgalar arasında en çok dikkati çeken Bosna - Hersek eyaletinde büyük devletlerden Avusturya - Macaristan'a bir manda tanımıştı. Böylece, Bosna'yı terkeden Osmanlı devletine, oradaki millî emlâk karşılığı bir buçuk milyon Osmanlı lirası tutarında bir para da ödendiği için «Sultan Hamid, Bosna - Hersek'i sattı» iddiası da ortaya çıkıverdi.

1878'de başlayan bu manda, yukarıda söylediğimiz şekilde bir cinayetle açılan Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Avusturya'nın da dahil bulunduğu Merkezî Devletler'in mağlûbiyeti sonucu ile bitti. Demek ki, beş asırlık Osmanlı hâkimiyeti (1435-1878)'ni takip eden Avusturya - Macaristan hükümranlığı bu diyarda sadece kırk yıl sürebilmişti.

Bu kırk yıllık süre içinde Avusturya'nın bu şehri ve dolaylarını imar etmemiş olduğunu söylemek, günah olur. Bugün şe-

Bosnasarayı'nda Ali Paşa Camii.

hirde lise, hastane, otel, banka, tiyatro diye ne görürseniz onların eseri. Tramvay, tren, elektrik, su gibi tesisler de yine onlarındır. Yani Avusturya burada bir işgal kuvveti olarak değil, tam bir sömürgeci gibi hareket etmiştir. Verdiği bunlar, aldığı ise «**hürriyet**»'tir.

Bununla beraber, Osmanlı hükümetinin en yumuşak, en insanî davranışlarına bile ta Gazi Hüsrev Bey gününden, daha doğrusu Fâtih devrinden beri baş eğmemiş bulunan yerli Hıristiyan ahali, her devirde «istiklâl» fikrinin peşinde koşmuş, İkinci Dünya Savaşı devamınca, Hitler'in işgaline de aynı mukavemeti göstermiştir.

Köprünün karşı köşesinde «Pirincip»'in yere yapılmış olan ayak izleriyle duvarda yazılmış olan levha, şimdi seyyahlara, bugünkü rejimin müjdecisi gibi gösteriliyor.

●

250 bin nüfuslu Bosnasarayı, Bosna - Hersek Cumhuriyeti'nin başkentidir. Yugoslavya birliğinde önemli bir yeri olan bu cumhuriyetin özelliklerinden biri de, Müslüman halkın çokluğudur. Balkanlar' da Müslüman ahalinin bu kadar büyük nisbet aldığı bir başka şehir, yok gibidir.

Bu şehirde nüfusun hemen yarısı Müslüman... Sokaklarda, parklarda, Türk mezar taşları, çeşmeler, birer âbide halinde muhafaza edilmiş olduğu gibi, şehirde faal halde, altmıştan fazla da cami var.

Gazi Hüsrev Bey Camii ve kütüphanesi, Ali Paşa Camii bunların başta gelenleridir. Son on beş yıl içinde tedricî açılan fakülteleriyle güzel bir üniversiteye de sahip olan Bosnasarayı, tarihî varlığı ile övünmekte ve ayakta durmaktadır. Çeşitli köklerden gelmiş, değişik ırklara mensup insanlar burada azamî derecede kaynaşmış yaşıyorlar. Boşnak dili üstünde dil birliği kurulmuş, din ayrılığı çok önemli bir faktör gibi görünmüyor!...

Temiz sokaklarında, asırlar görmüş ağaçlarının gölgesinde çok faal, aynı zamanda sakin bir hayat süren bu insanların munis bakışları arasında daima, sevildiğinizi görüyor ve garip bir tahassür hissi içinde kendinizi geçmiş hatıralar arasında buluyorsunuz.

Romen, Bulgar, Yugoslav, Türk hekimleri, fakülte dekanı «Hayreddin Selimoviç»'in hazırladığı program içinde tebliğlerini yaptılar, tartışmalar pek ilgi çekici ve istifadeli oldu. Bütün tebliğler ve müzakereler bir cilt halinde yayınlanacaktır. Ayrıca sağlık bakanı, üniversite rektörü, Prof. Hâmid Beygiç, bize, şehrin müzelerini, tarihî yerlerini, civarını gezdirdiler.

Emsalsiz bir misafirperverliğin bize çok sevdirdiği Bosnasarayı'nda, tabiat varlıkları, başlı başına bir kudret teşkil ediyor. Her köşesinde tarihten bir iz, tabiattan bir güzellik fışkıran bu diyardan ayrılırken, üniversite arkadaşlarımı ve dostlarımızı yürekten selâmlıyorum.

Memleketimizde Şeker Sanayii'nin Tarihçesi Hakkında

Kâzım Taşkent'le Bir Görüşme

Memleketimizde Cumhuriyetle başlayan iktisadi gelişmemizde, şeker sanayiinin yeri ve kıymeti büyüktür. Bu sanayi, sonradan kurulan büyük sanayiimize öncülük etmiştir. Şeker fabrikalarımızın ilk kuruluşlarında Yüksek Kimya Mühendisi Kâzım Taşkent'in kıymetli çalışmaları olmuştur. Geçen kasım sayımızda «Atatürk ve Şeker Sanayii» başlığı altında kısa bir tarihçe yayınlamıştık. Bu konu ile ilgili tamamlayıcı bilgiler almak maksadıyle Sayın Kâzım Taşkent'le bir görüşme yaptık. Kendisine sorduğumuz sorularla aldığımız cevaplar aşağıdadır:

— Memleketimizde şeker sanayiinin kuruluşu kimler tarafından düşünülmüştür?

— I. Dünya Harbi sırasında memleketimiz büyük mahrumiyetler karşısında kalmıştı. Bunların en mühimlerinden birisi de şekerdi. Uşaklı merhum Nuri Ağa (Nuri Şeker) daha bu harbin devamı sırasında Uşak'ta, bir şeker fabrikası kurmayı düşünmüş ve şeker pancarı ziraatı ile meşgul olmuştur. İstiklâl mücadelesinden sonra 1924 yılında da gerçekten böyle bir fabrika kurma teşebbüsüne geçmiştir. Hemen hemen aynı tarihlerde, Çatalca mebusu bulunan merhum Şakir Kesebir de Trakya'da bir şeker fabrikasının kurulması üzerinde durmuş, bununla, bilhassa Trakya halkının başka yerlere göçmesini önlemek istemiştir. Şeker sanayii kurma fikri böylece bu iki müteşebbis ve önder insan tarafından ortaya atılmıştır.

— Bu iki fikir ne suretle gerçekleşmiştir?

— Merhum Nuri Ağa, Uşak çiftçilerinin iştirakiyle ve Uşak Terakki-i Ziraat T.A.Ş. adıyle bir şirket kurmuş, merhum Şakir Kesebir de, Edirne mebuslarından Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfkı (Ardaman), Tekirdağ mebusu Faik (Öztrak), Ertuğrul (Bilecik) mebusu İbrahim (Çolak) ve başta Hayri (İpar) olmak üzere 5 tüccarın iştirakiyle «İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları A.Ş.»'ni meydana getirmiştir. Fakat bu iki teşebbüs de büyük Atatürk'ün teşvik ve müzaheretiyle kurulmuştur. Fabrikaların tesis faaliyetine geçildikten sonra İnönü hükümeti yardımlarını hiç bir zaman esirgememiştir.

— Millî bankalarımızın şeker sanayiimizin gelişmesinde rolleri olmuş mudur?

— Şeker sanayii, kuruluşunda büyük zorluklara uğramıştır. Fakat asıl pancar ziraatinde büyük zorluklarla karşılaşılmıştır. Başlangıçta, fabrikalar çok düşük randımanla çahşmış, bu sebepten büyük zararlara uğramışlardır. Yeni kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, Uşak fabrikasını, T. İş Bankası da Alpullu Şeker Fabrikasını azamî imkânlarla desteklemiştir. Bilâ-

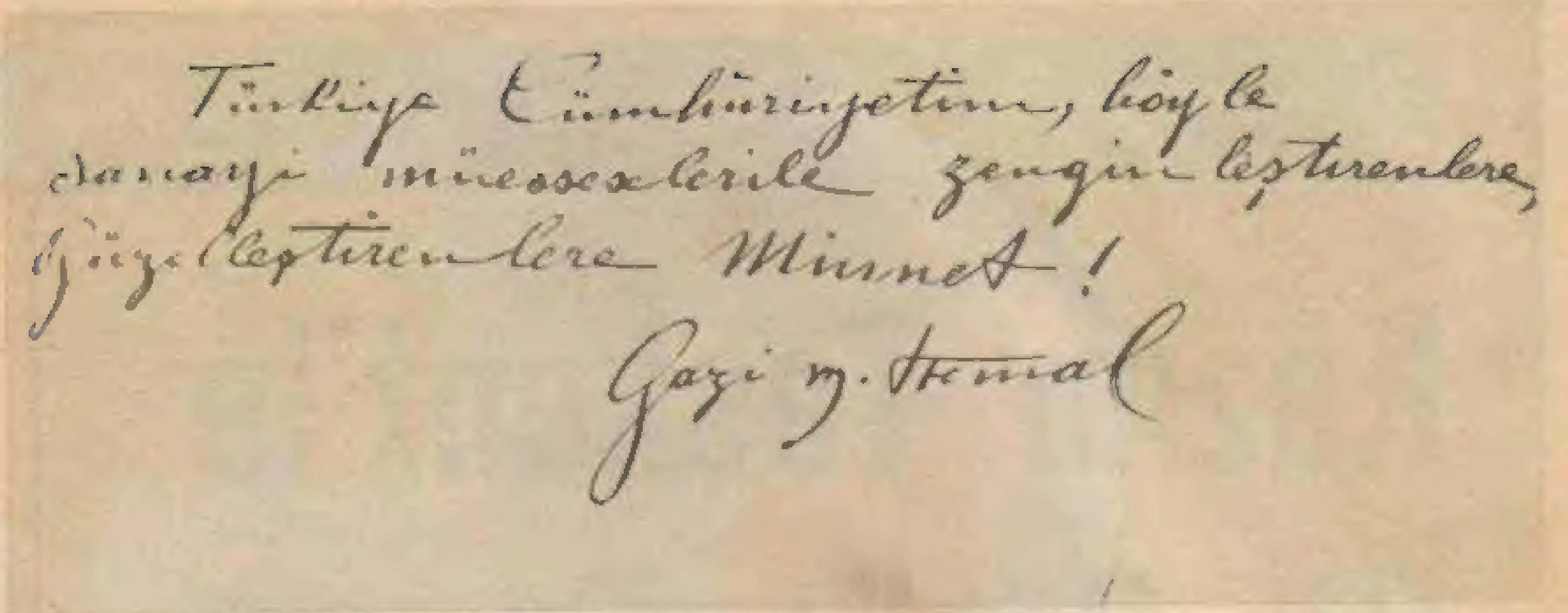
Türkiye Cümhuriyetini, böyle sanayi müesseselerile zenginleştirenlere, güzelleştirenlere Minnet!
Gazi M. Kemal

Atatürk ilk şeker fabrikasını kuranlara, bu cümlelerle teşekkür etmişti.

hare kurulan Turhal ve Eskişehir fabrikaları da T. İş Bankası, T. C. Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası yerine geçen Sümerbank'ın sermayeleriyle meydana gelmişlerdir.

— Şeker fabrikaları kaç sene sonra normal randımanla çalışabilecek kadar pancar temin edebilmiştir?

— Her iki fabrika, ancak 5 sene sonra normal randımanla çalışmaya başlayabilmişlerdir. Sonradan kurulan Eskişehir, Turhal fabrikaları ise, hemen hemen kuruluşları akabinde normale yakın bir istihsal sağlamalarını mümkün kılacak pancar temin edebilmişlerdir. Bu fabrikaların süratle, normal randımanla çalışabilmelerini mümkün kılan pancarın istihsalinde Alpullu ve Uşak bölgelerinde yetişmiş ve tecrübe sahibi olmuş ziraat mütehassıslarının rolü büyük olmuştur.

— Türkiye şeker sanayii tarihinde en başta yer alması lâzım gelen bazı isimler söyleyebilir misiniz?

— Türkiye'yi kurtaran Atatürk, bu sahadaki faaliyetlerin de mihrakında yer alır. Kendisinin büyük potansiyelini kıymetli bir şekilde kullananlar ise Sayın İsmet İnönü ve Sayın Celâl Bayar'dır. Merhum Nuri Ağa (Nuri Şeker) ve merhum Şakir Kesebir'in şeker sanayiinin kuruluşunda çok mühim ve büyük yerleri vardır. Şeker sanayiinin malî ve iktisadî sahalarında büyük zorluklara rastlanmıştır. Onların yenilmesinde büyük hizmetleri geçenlerin adlarını, Türkiye Şeker Sanayii tarihi tamamen objektif görüş ve anlayışlarla yazıldığı zaman, saygı ile kaydedeceğinden eminim. Bu hususta tafsilâta girmekte kendimi yetkili görmemekteyim.

— Şeker sanayiinin teknik kuruluşunda ve organizasyonunda sizin şahsen sarf ettiğiniz büyük gayretler ve elde ettiğiniz başarılar bu sanayiin tarihine mal olmuştur. Başarılarınız etrafında bizi biraz aydınlatır mısınız?

— Şeker sanayiinin kuruluşunda ve iptidaî maddesi olan pancarın istihsalinde büyük gayreti geçenler az değildir. Ben, ancak onların yanında, onlardan biri olarak, yer alabilirsem o zaman kendimi bu şerefe lâyık görebilirim. Şeker sanayiinde benim onları sembolize etmekten daha fazla bir yerim ve rolüm yoktur. Şu hususu da arzedeyim ki, şeker sanayiinde elde edilmiş olan başarılar arasında, ben de dahil olmak üzere, teknik ve zıraî sahalarda elde edebildiğimiz başarılar, iktisadî ve malî sahalarda büyük himmetleri geçenlerin bizlere sağladıkları imkânlar sayesinde gerçekleşebilmiştir. Kanaatimce şeker sanayii Büyük Ata'nın gölgesinde kurulmuştur, temellenmiştir. Sayın İnönü ve Sayın Celâl Bayar'ın yakın ilgileriyle o temel üzerinde yükselmiştir. Merhum Nuri Ağa ile merhum Şakir Kesebir bu teşebbüsün liderleridir. İktisadî ve malî sahadaki zorlukların yenilmesine, problemlerin çözülmesine çalışanlar ve bunu imkânlar ölçüsünde başaranlar ise, şeker sanayiinin yaşamasını ve gelişmesini sağlamışlardır. Biz teknisyenler ve organizatörler kendilerine kızanlık ettik. Bizlere tevdi ettikleri emanetleri büyük dikkatle kullandık ve onları kıymetlendirdik. Bizim durumumuz ve rolümüz bundan ibarettir.

Prof. Fahir İz'le Bir Konuşma

«TÜRKÇE KUDRETLİ BİR DİLDİR»

Konuşan : Tahsin Tunalı
Fotoğraflar : Tamer Güvenç

MECMUAMIZA yaptığı bir ziyaretten faydalanarak, Prof. Fahir İz'le Türk dili, edebiyatı ve tarihi üzerinde konuştum. Bu yazıda, profesörü ve ihtisas mevzuundaki fikirlerini, okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağım. Soruyorum:

— Kısaca biyografinizden bahseder misiniz?

— 30 nisan 1911'de İstanbul'da Fatih'te doğdum. Az sonra babam Abdülhalim Efendi, Ankara kadısı oldu. İlk çocukluğum Meşrutiyet yıllarının Ankara'sında geçti.

— Demek bir ilmiye ailesinden geliyorsunuz?

— Hem de nasıl? Şeyhulislâm Hüseyin Hüsnü Efendi, dayımdır. Babam da Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti zamanında evkaf müdürlüğü ve şer'iye vekâleti müsteşarlığı yapmış, bu sıfatla Millî Mücadele'ye katılmıştır.

— Tahsil hayatınız nasıl geçti?

— Ankara'dan İstanbul'a dönünce, ortayı İtalyan mektebinde okudum. Fransız lisesine girdim. Yalnız son sınıfta Galatasaray'a naklettim ve lise diplomamı oradan aldım. 1938'de Edebiyat Fakültesi'nin türkoloji dalından mezun oldum. Fuad Köprülü'den edebiyat tarihi, Rahmetî Arat'tan dil tarihi, H. Ritter'den Farsça okudum. İlk ikisine asistanlık ettim. Üniversitede iken her yıl tatilimi Almanya'da geçirirdim. 1939'da gene Berlin'e gittim. Ertesi yıl harp çıktı, döndüm. 1941'de Edebiyat Fakültesi'ne doçent oldum. 1943'te İngiltere'ye gittim. 9 yıl Londra Üniversitesi'nde, 2 yıl da Oxford Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı doçentliği yaptım. 1954'te profesör olarak İstanbul'a döndüm. On üç senedir bu sıfatla Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde bulunuyorum. 1962 - 65 arasında 3 yıl kadar Türkiyat Enstitüsü müdürü oldum.

— Başka nerelere gittiniz?

— Bir sömestr Almanya'da Tübingen Üniversitesi'nde, bir yıl da New York'ta Columbia Üniversitesi'nde misafir profesörlük yaptım. Konferans için pek çok yere gittim. Dünya turu bile yaptım. Hawai adalarını, Japonya'yı, Tayland'ı, Hindistan'ı, Pâkistan'ı, Kanada'yı ve daha pek çok yeri gördüm. 1951'de İstanbul'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'nde genel sekreter, 1960'ta Moskova'da toplanan 25. Müsteşrikler Kongresi'nde de Türk delegasyonu başkanı idim. 1959'dan beri Ro-

bert Kolej'in yüksek kısmında da Türk edebiyatı okutuyorum. Zevcem de aynı üniversitede ve ayrıca Kız Koleji'nde hocadır. 9 yaşında bir oğlum var.

— Hangi dilleri biliyorsunuz?

— İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Farsça. Türkçe'nin çeşitli lehçeleri üzerinde de çalıştım.

— Başlıca eserlerinizden bahseder misiniz?

— H. C. Hony ile beraber yazdığımız **Turkish - English Dictionary** ve **English - Turkish Distionary**, 1947 ve 1952 yıllarında Oxford Üniversitesi tarafından bastırıldı. Şimdi bu lugatlerin üçüncü baskıları hazırlanıyor. 1945'ten beri üzerinde çalıştığım bir **Türk Edebiyatı Tarihi** var ki, büyük bir cilt olacak. Bunun antoloji mahiyetindeki metinler kısmından 3 cildi çıktı. Daha 5-6 cilt çıkacak. Türkçe'de ve yabancı dillerde monografi mahiyetinde ve büyüklüğünde pek çok etüd ve makalem basıldı. **The Encyclopaedia of Islam**'ın yayınlanmakta olan yeni baskısında, Türk edebiyatına ait maddelerin bir kısmını ben yazıyorum. **Encyclopaedia Britannica**'ya da aynı mevzuda 30 kadar madde yazdım. Başka İngilizce ansiklopedilerde de Türk edebiyatı üzerinde yazılarım vardır. Milletlerarası bir heyet tarafından yayınlanan Türk kültürüne ait **Fundamenta**'da editörüm.

— Türkiye dışında türkoloji çalışmalarının seviyesi nasıl?

— Eskiden, Alman üniversiteleri, türkolojinin merkeziydi. Şimdi İngiltere, bilhassa Birleşik Amerika'da birçok türkoloji kürsüsü açılmıştır. Bilhassa Los Angeles ve Harvard Üniversiteleri'nin türkoloji dalı, kudretli türkologların elindedir. Dünyanın pek çok ülkesinde verimli türkoloji çalışmaları yapılıyor.

Avrupa ve Amerika'da, Türk tarihi üzerinde olduğu gibi, Türkçe üzerinde de her yıl pek çok yayın yapılmaktadır. Yalnız Osmanlı (Anadolu) lehçesi değil, bütün Türk lehçeleri tetkik mevzuudur. Rusya, Macaristan, Finlandiya, hattâ Danimarka gibi eskiden beri türkoloji çalışmalarının canlı olduğu ülkelerde de eski faaliyet devam ediyor.

— Bizde üniversitelerin en mühim davası nedir?

— Gerçek, kudretli, Batı seviyesinde, araştırıcı ilim adamları yetiştirmektir. Bu, yalnız üniversitelerimizin değil, Türkiye'nin en mühim davasıdır.

— Türk dili ve edebiyatının dünyadaki en büyük otoritelerinden biri olmanız sıfatıyle dil ve edebiyatımız üzerindeki fikirlerinizi de öğrenmek isterim.

— Zengin, köklü, mazisi derin bir dilimiz ve edebiyatımız var. Büyük şahsiyetler de yetiştirmişiz. Meselâ Yûnus, Fuzûlî,

Eski Türk Edebiyatı Profesörü Fahir İz, bir konuşma sırasında.

Prof. Fahir İz, mecmuamızın kütüphanesinde.

Nedîm gibi şairlerimiz, dünyanın büyük şairleri ile mukayese edilebilir.

DİL DÂVAMIZ

Dil inkılâbına gelince, ben bu inkılâbın zarurî ve millî kültürümüze çok faydalı olduğuna inanıyorum. Ancak bu hususta ifrat ve tefrite kapılanların ortasındayım. Bazı yanlış adımlar atılmıştır. Bazan ilim yolundan sapıldığı olmuştur. Bilhassa ilk yıllarda fazla acele edilmiştir. Fakat müsbet çalışmalar ve dilimize sağlanan kazançlar da inkâr edilemez. Bu sebeple bilhassa gelenekçi aydınlarımızın telâşa düşmelerini yersiz bulurum. Zira Türk dili on asırdan fazla bir zamandan beri zaten daimî gelişme ve değişme halindedir. Her sahada müfritler vardır. Bunların yaptıkları, umumî Türk dili inkılâbına misal olarak alınamaz.

Dil işlerimize de politika karışmış ve zararlı olmuştur. Dil işi, bir ilim ve sanat meselesidir. Bütün politik akımlardan uzak tutulmalıdır.

Belki dil inkılâbımız sert, çok tartışmalı geçmiştir. Fakat bu, içinde bulunduğumuz kültür değişmesinin bir neticesidir.

TÜRKÇE'NİN KUDRETİ

Türkçe, çok kudretli bir dildir. Denilebilir ki Müslüman'lığı kabul eden kavimlerden yalnız Türkler ve İranlılar, dillerini koruyabilmişlerdir. Bugünkü Fas, Cezâyir, Tunus, Libya ve Moritanya'da konuşulan Berberî dili hemen hemen silinmiş, yerine Arapça geçmiştir. Suriye'de konuşulan Süryânî dili, Mısır'da konuşulan Eski Mısırca-Koptça, aynı âkıbete uğramışlardır. Fakat Türkçe, Arapça'ya mukavemet etmiştir. Zira dilimiz, daha 1200 yıl önce Orhon Anıtları'nda açıkça görüldüğü gibi, işlenmiş, büyük bir dildi.

Dil inkılâbının otuz küsur yıllık tarihinde birçok yanlış adımlar atılmıştır. Yapılan işlerde birçok eksikler, fazlalar ve falsolar vardır. Ön-ek denemesi gibi zorlamalar, hükümet baskısı kullanmak gibi psikolojik hatalar yapılmıştır. Hattâ Güneş-Dil teorisi gibi milletlerarası itibarımızı sarsan ilmî skandallar bile olmuştur. Bütün bunlar doğrudur. Ama her büyük hareketin, böyle irili ufaklı hataları olur. Sonuç iyidir. Türk dili doğru yola girmiştir. Bugün Türkçe'ye Türkçe hâkimdir.

Türk Basınının Ölümsüz Siması

AHMED MİDHAT EFENDİ

yılın son aylarında vefat etti. Merhumun hatırasını taziz etmek maksadıyle, 1912'de Ahmed Midhat Efendi'nin vefatı üzerine Türk Yurdu'na yazdığı üç makaleyi yayınlıyoruz. H. T. M

İLK defa Ahmed Midhat Efendiyi, iki sene evvel Selânik'te gördüm. Tabip kolağalarından İrfan Bey ismindeki dâmadıyle beraber, Olimpos Palas önünde oturuyordu.

Pek samimî bir arkadaşım olan İrfan Bey, beni merhuma takdim etti. Onunla yeni lisandan bahsettik. Kendileri bütün eserlerini o sade lisan ile yazmış oldukları için «yeni lisan»ı pek tabiî bir cereyan buldular ve bizi teşvik ettiler.

Edirne askerî rüşdiyesine devam ettiğim zamanlarda babam, geceleri roman okur, biz de ailece dinlerdik. Ahmed Midhat Efendi namını o vakit işittim, ondan sonra kendim de eserlerini okumaya başladım.

Bu büyük adam, her vadide kalem oynatmıştı; milletine gerçekten bir irfan üstadı olmakla beraber, onu sevmeyenler, belki pek çoktu. Kimsede onun kadar ciddiyet ve sebat yoktu. Onun her bahisten dem vurması birçoklarının hoşuna gitmiyordu.

Harbiye'de pek sevdiğim bir arkadaşım vardı; Beykoz'lu olduğu için bana Ahmed Midhat Efendi'den, felsefî iktidarından bahsederdi. Şimdi bir inşaat şirketi müdürü olan arkadaşım, o vakit felsefeye çok meraklı idi, onu saatlerce söyletir, dinlerdim.

Midhat Efendi merhumun, yalnız bir muharrir, bir filozof değil, bir de altın kalbli, şefik bir fukara babası olduğunu arkadaşımdan öğrenmiştim.

Arkadaşım: «Beykoz'da onun yardımlarına mazhar olmamış bir fakir gösterilemez» derdi. Darüşşafaka'da ders nazırı olan Ahmed Midhat Efendi, büyük ruhlara lâyık bir tarzda, vazife başında vefat etti. Büyük bir kumandan kadar, vazife hissine sahip olduğunu gösterdi. Son deminde bile gençliğe bir ders verdi. Küçük doğdu; fakat büyük yaşadı ve büyük öldü.

Ahmed Midhat Efendi'nin Süleyman Ağa namında bir Çerkes'in oğlu olduğunu, İstanbul'da dünyaya geldiğini Ebuzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz. Halbuki kendi pederinin Çerkes değil, halis Anadolu'lu Türk olup, ancak üvey babası ve Hâfız Paşa'nın pederi Çerkes olduğunu ailesi bildiriyor.

Hangi tarihte doğmuştur? Validesi kimdir? Bu suallerin cevabını, Ebuzziya Tevfik Bey'in makalelerinde de, Ali Muzaffer Bey'in «Terâcüm-ü Ahval-i Meşâhir»inde de bulamadık.

Merhumun, hangi mektepte ve hangi muallim önünde ilk besmeleyi çekmiş olduğunu bilmiyoruz. Ali Muzaffer Bey, çocukluğunu İstanbul'da geçirdiğini söylüyor.

Kendisinden büyük ve galiba anne bir

biraderi olduğunu, Midhat Paşa merhum, 1277'de «vezaretle Niş'e vali olup da, merkez-i eyâlete vasıl olunca, mahpeste Hâfız Ağa'yı bularak tahliye ettiğini ve Hâfız Ağa'nın «Niş'te bulunduğu o anda valide ve hemşiresiyle beraber Ahmed'i celbederek, terbiye-i iptidaiyesini deruhde etmiş» olduğunu da Ebuzziya Tevfik Bey bildiriyor.

Acaba Ahmed Midhat Efendi, o vakit kaç yaşında idi? İlk okumaya Niş'te mi başladı? Bunlara dair de bir şey bilemiyoruz.

Ahmed Midhat Efendi, Ruscuk'ta mektubî kalemine devam etmekle beraber, Tuna gazetesine de bazı makaleler vermiş; ancak bir gazeteciye yalnız güzel yazmak değil, riyaziye, coğrafya, tarih gibi ilim ve fenlere de vakıf olmak lâzım geldiğini anladığından, hususî muallimlerden bunları öğrenmeye başlamış, Çankof'tan da Fransızca'yı öğrenmiştir.

BASIN HAYATI

1285 senesinde, Tuna Gazetesi'nin başmuharriri olmuştur. Bir sene sonra da, Midhat Paşa ile Bağdad'a gitmiş, orada «Zevra» gazetesini tesis etmiştir.

Bağdad'da iken -bittesadüf elde ettiği bir fâzıl Hindli'den (1)- «ulûm-ı dinîye ve hikemiye» okumuş, coğrafya ile tabiîyattaki tetebbuunu ilerletmiştir.

Midhat Efendi, Bağdad'da elde ettiği malumatını, umumun istifade sahasına koymak isteyerek, sade ve açık bir yazı ile «Hâce-i Evvel» namındaki fen ve ilim kitapları silsilesini neşre başlamıştır.

Biraderinin vefatı ve sair sebeplerle, iki sene oturduğu Bağdad'dan İstanbul'a dönmüş, kendi başına «İbret» gazetesini tesis etmiş, artırabildiği birkaç yüz lira ile bir matbaa açmıştır.

Ebuzziya Tevfik Bey'in dediğine göre, Ahmed Midhat Efendi, bu matbaada, erkek, kadın bütün ailesini çalıştırmıştır. Bu, Midhat Efendi'nin azim ve irade sahibi, fikir ve emeğine güvenir, metin bir insan olduğunu gösterir; şahsî teşebbüse pek aşikâr bir misaldir.

Bundan sonra, artık hep yazıyor, basıyor ve neşrediyor, yazdıkları, yavaş yavaş, binlerce okuyucu buluyor, halkı bir okuma merakı, sarî bir ruh gibi istilâ ediyordu.

Yine Ebuzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz ki, cümle başlarında ilk satırların, diğer satırlardan kesik olmasını, ilk evvel Ahmed Midhat Efendi tatbik etmiştir. Merhum, halkımızı okumaya alıştırmak, okumayı sevdirmek için, 1288 tarihinde

---

(1) Bu zatın isminin İbrahim Bakırcan Muattar olduğunu, Sabah gazetesi'nde gördüm.

Kâzım Nami Duru kızı Ülker ile birlikte.

Ahmed Mudhat Efendi, çalışma masasında.

«Letâif-i Rivâyât» namıyle bir hikâye silsilesi yazıp, neşre başlamıştır. 1289 senesinden sonra «Kırk Anbar» unvanlı bir kitap serisi açmış, bu seri meyânında ilimden, hikâyeden, tarihten bahseylemiştir.

Bağdad'dan İstanbul'a geldikten sonra, beş, altı ay kadar «Ceride-i Askeriyye»'nin başmuharrirliğini, muvaffakıyetle idare etmiştir.

1289 senesi başlarında, Basiret gazetesinin siyasî makalelerini yazmaya, Avrupa gazetelerinin mühim makalelerini de tercüme ve hulâsa eylemeye başlamış, Basiret gazetesinde iken «Gülşen-i Saray» namıyle çıkan bir gazetenin Şâkir ismindeki muharriri ile, pek uzun süren bir kalem münakaşasına girişmiştir.

SÜRGÜN HAYATI

Midhat Paşa'nın ilk sadaretinde Ahmed Midhat Efendi «Basiret»'i terk ederek «Devir» namıyle bir gazete çıkarmış ise de, ilk nüshasında tatil olunmuştur. Bundan sonra «Bedir» namıyle çıkardığı bir gazete de, ikinci nüshasında tatil belâsına uğramıştır.

Merhum, gazetecilikten mağdur olunca, «Dağarcık» namıyle fennî bir mecmua neşrine başlamış, bunda pek çok fenni hakikatler meyanında «Duvardan Bir Sada», başlığıyle yazdığı iki makaleden dolayı dinsizlikle itham edilmiştir.

1290 senesinde bir gareze kurban olarak Rodos'a sürülmüştür. Orada Mustafa Efendi namında bir çocukta tecrübe ettiği tedris usulünün muvaffakıyetini görerek, bazı zatların himmet ve muavenetiyle, Rodos'un İbrahim Paşa Camii avlusunda, bir sene içinde «Medrese-i Süleymaniye» namıyle bir mektep vücuda getirmiştir. Bu mektep, vatanımıza bir hayli irfan sahipleri yetiştirmiştir.

Ahmed Midhat Efendi, 1293'te Sultan Murad'ın tahta cülusu üzerine diğer menfa arkadaşlarıyle beraber İstanbul'a avdet ediyor. Lâkin, Rodos'ta başladığı «Medrese-i Süleymaniye» işini bitirmek üzere tahrirat müdürlüğü ile tekrar oraya gidiyor. Mektebi tanzim ve tensik ettikten, programlarını ve tedris usullerini muallimlerine iyice gösterip bellettikten sonra yine İstanbul'a dönüyor.

Bundan sonra, Ahmed Midhat Efendi, hiç durmuyor. Denilebilir ki, hayatı müteмadi bir çalışmadan başka bir şey değildir. «Takvîm-i Vekayi» ve «Matbaa-i Âmire» müdürlüğüne tayin olunarak ilk

mebusan meclisinin zabıtnâmelerini yazmış ve neşretmiştir.

1300 senesine doğru, karantina başkâtibi, on iki sene sonra da reisi olmuş. Bu arada Stokholm'de aktedilen sekizinci müsteşrikler kongresine memuren üç buçuk ay kadar Avrupa'yı dolaşmıştır.

1324 inkılâbından sonra, tekaüd edilmiş ise de, Dârülfünûn tarih-i umûmî, tarih-i edyân ve felsefe muallimliğine tayin olunmuştur.

Bu vazifesinde ancak üç gün «nâmevcutluğu» vardır. Bunun birisinde yatağından kalkamayacak derecede hastalanmış, diğer ikisinde de sis münasebetiyle vapurlar işlememiştir.

«Medresetü'l - Vaızıyn» de «Tarih-i edyân», «Dârülmuallimât»'ta «ilm-i terbiye - pedagoji» tedris ediyordu. «Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye»'nin idare ettiği Dârüşşafaka mektebinin ders nazırı idi. Bunun için bir buçuk seneden beri haftada bir gece Dârüşşafaka'da kalıyordu.

Bu fahrî ve ulvî vazife esnasında idi ki, kânûnuevvelin (aralık) 16'ncı pazar gecesi Allah'ın emrine icâbetle ruhunu teslim etti. Allah rahmet eylesin.

●

Ahmed Midhat Efendi merhumun eserleri hakkında, «ilm-i ahval-i kütüp = bibliographie» noktai nazarından fikir beyan etmek, büyük ve zaman isteyen bir iştir.

Merhumun neşrettiği eserlerin hakiki miktarını bile bilmiyoruz. Bu mühim ve ilmî vazife, ehilleri tarafından münasip bir zamanda elbette ifa edilir.

Teessüf olunacak şeydir ki, ben burada, adamakıllı bir tercümeihal bile yapamadım; çünkü ortada müracaat edilecek adamakıllı hiç bir esere tesadüf edemedim. Bundan dolayı hem karilerimden, hem de Büyük Ahmed Midhat'ın pâk ruhundan af talep ederim.

Bu satırları yazarken, merhumun büyük kerimesinin damadı, tabip Ali Kâmil Bey kardeşimin ziyaretiyle müşerref oldum. Kendilerinden, Ahmed Midhat Efendi'nin hususî hayatını sordum; öğrendiklerimi arzediyorum:

Merhumun validesi, asil bir Çerkes ailesine mensup imiş. Çerkesler'de küfüv meselesine pek ziyade ehemmiyet verilir. Halbuki kızcağıza «Hucir» kabilesinden bir Çerkes talip olmuş; âdet veçhile, Anapa cihetlerine kaçırmış ve onunla evlenmiş. Bunun üzerine kadının ailesi ile zevcinin mensup olduğu aile arasında birçok vakalar, kavgalar bile cereyan etmiş. Kadın, zevcinden memnuniyet gösterdiği için ayırmaya muvaffak olunamamış.

Ahmed Midhat Efendi merhumun babası Süleyman Ağa, ticaretle o taraflarda bulunuyormuş, Çerkesler'le iyi münasebeti varmış, hususiyle ilk zevç ile pek samimî görüşüyormuş, evlerine girip çıkıyormuş. Bu zatın vefatı üzerine, Süleyman Ağa kadıncağızla evlenmiş, işte Süleyman Ağa'nın Çerkes telâkki edilmesine de, Çerkesler'le pek sıkı fıkı görüşmesi sebep olmuştur.

Ahmed Midhat Efendi, her sabah çok erken saatte kalkar, sütünü, kahvesini içer, kütüphaneli büyük bir salon olan odasına kapanır, akşama kadar yazı ile meşgul olurdu. Son zamanlarda pek ziyade yazıya düşmüştü. Bir sene evveline kadar yazılarını kendisi yazardı; fakat vaki olan mümanaat üzerine dâmadlarından Doktor Rıza ve Muhlis Beyler'e imlâ ettiriyordu.

Son yazdığı eserler: «Zübde, Metn-i Muciz, Muhtasar» namlarında klasik bir umumî tarih idi. «Mufassal Tarih-i Umumî» ile «Makaasıd-ı Tarihiyye» namıyle bir eser daha yazmak emelinde idi.

Klasik tarihler, en son usulde, taksim ve tasnif tarzı en makbul Avrupa eserleri tarzındadır. Dârülfünûnun arzu edilen tekemmül derecesinden çok uzak olduğunu söylerdi. Vaktiyle rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere yazmış olduğu bir tarihi, Dârülfünûn'da okutmak istemiş ise de, muallim heyeti ile talebe tarafından, bunun pek mufassal olduğu zikredilerek, daha ihtisar edilmesi rica edilmiş olmasına müteessir olmuş ve âdeta ağlamıştır.

İKİNCİ MAKALE

Merhumun maneviyetine ithaf edilen Türk Yurdu'nun altıncı sayısındaki tercüme-i haline dair yazdıklarımın noksan olduğunu itiraf etmiştim. Şimdi o noksanlardan bazılarını ikmal etmek istiyorum.

Ahmed Midhat Efendi, Tophane'de Kumbaracı Yokuşu'nda, Karakaş Mahallesi'ndeki evinde doğmuş. Zamanın müruru, havanın tesiriyle o ev harap olmuş, yıkılmış ise de arsası hâlâ mevcuttur.

Sekiz, on yaşına, yani Vidin'e gidinceye kadar, çocukluğunu bu evde geçirmiş, oradaki mahalle mektebinde okumaya başlamıştır. Vidin'e gitmeden evvel, biraderi İsmet Efendi'nin Mısırçarşısı'ndaki attar dükkânında birkaç ay çıraklık etmiştir.

Ahmed Midhat Efendi merhum da, uzun boylu, iri kemikli, kavî vücutlu idi. Bedeninin kuvvetine, soğukkanlılığına delil olarak şu iki vaka zikredilebilir:

Rumeli'de iken, kırda üzerine bir boğa hücum etmiş, merhum telaş etmeksizin boğayı boynuzlarından yakalamış, böğrüne bir yumruk indirip hayvanı bayılta-

rak, kendisini kurtarmıştır.

Bir gün de, Midhat Paşa'nın beygirini koşturuyormuş, karşısına tesadüf eden bir ağaca çarpacak iken itidalini bozmayarak ağacın dallarına tutunmuş, altındaki hayvanı serbest bırakarak, muhakkak bir ölümden kurtulmuştur.

İyi ata binerdi, nişancılıkta da mahareti vardı. Hayatı müddetince mühim bir hastalığa uğramamış, daima afiyetle ömür geçirmiştir.

Çocukluğunda pek haşarı imiş. Bir defa arkadaşlarıyle mahalle müezzinine kızmışlar, «ne yapalım?» diye düşünmüşler, bu işe Ahmed'i memur etmişler. Müezzin minareye çıktığı zaman Ahmed, kandil sepetini minare basamaklarından biri üzerine koymuş, hemen namaza durmuş; müezzin minareden aşağı inerken ayağı sepete takılarak düşmüş ve yaralanmıştır.

Geceleri, saat dokuzda yatar, ona kadar okurmuş. Son zamanlarda okuduğu eserler «Les documents du progrès» adlı aylık mecmua ile «Education» idi.

SEMİZOTU NASIL SULANIR?

Yazın, kolları sıvalı, ayakları çıplak olarak yazı yazar, yorulduğu vakit boylu boyunca arkası üstü halı üzerine yatar, ellerini de başının üzerine kormuş. Yazı yazarken, evvelleri hiç gürültü istemezmiş; ama sonraları aldırmaz olmuş.

Gece uykusunda bağıra bağıra sayıklar, dişlerini gıcırdatırmış. Bir gün bahçesine semizotu tohumu ekmiş. Geceleyin sâir-i filmenâm (uykuda yürüyen) gibi kalkarak odasını sulamış. Ertesi günü yatağının etrafındaki ıslaklıkları kendisine gösterdikleri zaman, gündüz ektiği semizotu tohumlarını, gece rüyasında sulamış olduğunu hatırlamış.

İşsiz ve yorgun olduğu günler, çoluk çocuğunu etrafına toplar, hatta para vererek onlara masal söyletir, «bunların çoğunda hikmet vardır» dermiş. Oyunda yenilen çocuklara da ceza olarak masal söyletirmiş.

Hiç kimseden hediye almaz, kimseye karşı minnetli olmak istemezmiş. Evlâdına, akrabasına bile iltimas etmemiştir.

Merhum pek kadir bilirdi. Dâmadı Muallim Naci Bey merhumun vefatında teessürünün şiddetinden, asabî bir buhrana tutulmuş kolları sıvalı, elinde tüfek olduğu halde, on, on beş gün kırlarda dolaşmıştır. Bundan mütevellit iç sıkıntısı, bir, iki sene sürmüş, tedavi ile yavaş yavaş zail olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Ahmed Midhat Efendi, asîlzâdelik taslamaya, azamet satmaya hiç heves etmemiştir.

Arazisindeki amele ile beraber, tıpkı onlar gibi, kazma kürekle çalışır, onlara ara sıra ziyafetler tertip eder, her vakit bulup yiyemeyecekleri yemekleri pişirtir, yedirir, icap ederse, onlarla beraber oturur, soğan ekmek yermiş.

Bir gün ameleden birinin arkadaşına: «Ekmeği kızartırsın, sonra bunu küle batırırsın, işte buna külbastı derler» dediğini işitmiş, kendisini isticvap ederek, ömründe külbastı yemediğini öğrenince hemen o gün bir dana kestirerek ameleye bol bol külbastı yedirmiştir.

1324 temmuzu inkılâbı için: «Bu bizim intizar etmediğimiz bir nimettir. Ben hayatımda meşrutiyetin iade olunduğunu göreceğimi ümit etmiyordum» dermiş.

«Parlamento Rezaletleri» makalesini, Yıldız'dan verilen emir üzerine yazdığını söyler ve fakat şunu da ilâve edermiş: «O esnada etrafta, insana ciddî olarak ümit verecek eserler ve tezâhürler yok hükmündeydi. Kimse meşrutiyetin muvaffakıyetle tatbik edileceğine inanamıyordu. Çünkü, ilimsiz hürriyet, serbestî değil, serbazi (cesurluk, yiğitlik)'dir. Onun için aksi bir tesir hasıl etmesinden korkuyorduk».

Hükümet şekillerinden «mutlakıyyet-i münevvere»'yi iyi bulur ise de, hükümdar ve devlet adamlarında, vücudu elzem olan şartların aynı zamanda bulunmaması hasebiyle, bunun çarçabuk «İstibdad»a tahavvül edeceğini, millî murakabenin zaruri olduğunu, fakat meşrutiyetin de fena istimal edilmemesi lâzım geldiğini söylermiş ve dermiş ki:

«Milletler, şımarık çocuklar gibidir; bunları tamamen kendi hallerine, iradelerine terk etmek, felâketlerini mucip olduğu gibi, hükümetin yalnız bir ele münhasır olması da felâketine bais olur. Bunun için ikisi ortası bir idare tarzı en muvafıkıdır».

Âl-i Osmân'a pek ziyade hürmeti vardı. «Bu hanedân hangi bir millet içinde zuhur etmiş olsaydı, orada aynı ihtirama mazhar olur idi» derdi.

Siyasî muharrirlerden Hüseyin Câhid Bey için «âteşîn çocuk» der, usûl ve kaidesi dahilinde çalışmakta devam ederse atinin iyi bir siyasî muharriri olacağını söyler, ifadesindeki sadelik ve vuzuhu pek ziyade takdir edermiş.

Türkiye'de yaşayan muhtelif unsurların hepsini severmiş. Türkler hakkında: «Bu millet kadar melekî hasletlere malik bir millet arz üzerinde nadirdir. Mes'ut olmaya pek lâyık olan bu millet acaba hangi zaman, mizacına, hissine riayet edilmek şartıyle, doğru yola sevkedilmiş de gitmekten imtina etmiştir?» dermiş.

Türkülerle Girit Savaşı

Derleyen: Cevdet Dumen

Geçen sayımızda, 24 yıl süren Girit savaşının halk şiirindeki etkilerinden bahsetmiş. bu süre içinde yazılan halk şiirlerinin, safha safha, bu uzun ve kanlı savaşı aksettirdiğini belirtmiştik. Bu sayımızda, Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sonra, Girit'teki savaşçıların çektikleri ıztırabı ve nihayet Girit'in fethini belirten şiirleri bulacaksınız

IV. MEHMED padişah olunca, Voynuk Ahmed Paşa, donanmayı bin müşkülâtla Girit'e götürebilmiş, Suda'yı muhasara etmiş, fakat şehid olmuştu. Yeni Kapdân-ı Derya Mehmed Paşa 1650'de donanmayı Girit'ten İstanbul'a getirmiş, fakat Venedikliler boğazı yine kapadıklarından yardım götürememişti.

Rodoslu Ali Paşa kapdân-ı derya olunca, Girit'e muvaffakıyetle yardım götürebilmiş, fakat 1652'de yardım edememişti.

1654'te Kara Murad Paşa yardım götürebilmiş, 1656'da Venedikliler Limni ve Bozcaada'yı işgal ederek boğazı tamamen kapamışlar, bu suretle yardım işi uzun bir zaman için yine geri kalmıştır.

İşte Sultan İbrahim devrinde olduğu gibi, IV. Mehmed devrinde de donanmanın zamanında Girit'in ihtiyacını karşılayamaması, Hüseyin Paşa'yı müşkül durumda bırakmıştı. Buna rağmen o, her müşküle göğüs gererek, Kandiye muhasarasına devam ediyordu. Bu devirde yazılan şiirlerde, ümitsizlik açıkça görülmektedir:

TÜRKÜ

Diyar-ı gurbette gönlüm eğlenmez
Yârabbi sen nasıbeyle sılayı.
Bir güzele deli gönlüm bağlanmaz,
Yârabbi sen nasıbeyle sılayı

Ley-ü nehar ceng-ü cıdal işimiz
Neler çeker şol garipçe başımız
Seller olup çağlar akar yaşımız,
Yârabbi sen nasıbeyle sılayı

Asker-i Islâm saf olup dizilir,
Gece olunca metrisler kazılır
Düşen şehid kalan gazi yazılır,
Yârabbi sen nasıbeyle sılayı

Garip Âşık ider behey gaziler
Derdim çoktur yarelerim sızılar,
Yardım etsın bize kırklar, yediler
Yârabbi sen nasıbeyle sılayı.

- Âşık -

TURKU

Derd-i fırkatle gurbetlik ilde
Nice bir gözlerim ağlar nice bir.
Ceyhun olmuş akar bulanık selde,
Nice bir çeşmimiz ağlar nice bir.

Harcettik kalmadı eldeki varı,
İnâyet eyleye Cenab-ı Bârî.
Pervaneler gibi hasretin nârı
Nice bir sinemız dağlar nice bir.

Seyyahi, ednayım yerdedir yüzüm.
Kıme dâd eylesem dinlemez sözüm.
Amelimiz oldu bu derya bizim
Nice bir yolumuz bağlar nice bir.

- Seyyahî -

TURKU

Gece gunduz efgan edüp ağlarız
Şâd eyle kulların güldür Yârabbi.
Hasret nârı ile ciğer dağlarız,
İhsan et vatana gönder Yârabbi

Leyl-ü nehar, ismi dilde vird iken,
Âl-i Osman askeri aç kurd iken,
Kendiye kalesi hemen bir dıken,
Lutfeyle aradan kaldır Yârabbi.

Yezidler bağrına dağlar dokunsun
Gaziler serine teller takınsun,
Câmiler yapılup ezan okunsun
İslâm askerini güldür Yârabbi.

Beyler, beyzâdeler düştü zillete
Yoksullar bay oldu erdi izzete
Efendimsin yüz tutarım hazrete
Yamak da bir edna kuldur Yârabbi.

- Yamak -

TURKU

Gün olup Zahman'a giden gaziler:
Sağlıkla gidınız, çünkü varılur.
«Anların da gönlü vatanın özler»
Diyin, eğer bizden ötrü sorulur.

Kal'a sorarsa, gitmen ırağa,
Söylen: «Her tabya benzer bir dağa,
«Rûz-u şeb cenk olur kara toprağa,
«Yaralardan kızıl kanlar karılur».

Cenk eden merdi saklar Hudâ'sı.
Cihanı gümletir leğım sadası,
Atıldıkça titrer Girid Adası,
Sanki yerin demerları kırılur.

Memioğlu bu sözü her zaman söyler:
Balyemez top uranı cerrah neyler?
Dokunduğu yeri pîr-ü pâk eyler.
Bal ile tuz neresine sarılur?

- Memioğlu -

TURKU

Kanı sende sürdüğümüz dem kanı?
Hatır etsem şaşırırım ben anı.
Derim ben ah edüp andıkça seni;
Gozüm yeşlar doker, ağlarım vatan.

Takdirde bu imiş, serde yazılar;
Kıran düştü dertli yürek sızılar,
Şeydâ gönül işte seni arzular,
Hasret beynimizi dağladı vatan.

Der Seyyahî gör: Neyledi zamâne,
Keddımi büküp döndürdü kemâne
Çeşmimiz yaşı karıştı ummâne,
Bahar seli gibi çağladı vatan.

- Seyyahî -

●

TURKU

Yine bir girdabe uğradı başım
Leyl-ü nehar işim gücüm zâr oldu
Durmaz akar gözümden kanlı yaşım
Dâim efgan etmek bize kâr oldu.

Çarh-ı felek devr-i daimdir döner
Herkesin taliin kuvvetin sınar,
Hasretin şem'iyle sinemdir yanar
Vücudum tutuşup bağrım nâr oldu.

Der Seyyahî: Artup zahmım sızılar,
Hak'tan isteyelim yardım gâziler.
Meylimiz vatandır gönül arzular,
Girit adası başıma dar oldu.

- Seyyahî -

■

ÜMİTSİZLİK İÇİNDE

Girit'te destanlar yaratan Hüseyin Paşa, Zurnazen Mustafa Paşa ile Sekbanbaşı Mahmud Ağa'nın (1649), asker arasında yaptığı menfi propaganda ile bertaraf edilmek istenmiş ve asker isyan ettirilmişti. Fakat yine aynı zevat, işin fenaya

Hanya limanının Yalı Camii.

vardığını görererek isyanı önlemişlerdir.

Hüseyin Paşa, bir nutuk vererek, adanın terk edilmesinin doğru olmadığını, Türk namusunun lekeleneceğini belirtmiş ve muhasaranın devamını sağlamıştır. Yaptıklarına nadim olan subay ve erler, tekrar olağanüstü gayretle Kandiye muhasarasına devam eylemişlerdir.

Paşa'nın muvaffakıyetlerini İstanbul'da da kıskananlar olmuş, sadrâzam Kara Murad Paşa da onun aleyhinde çalışmaya başlamıştı. Bu yüzden ada, eskisinden daha beter yardımsız bırakılmakta idi. 1650-1658 yılları arasında asker, çektiği ıztırabı, padişaha kadar aksettirmekten çekinmemişti.

Bazı türkülerde bu tarihî hakikat açıkça görülmektedir:

TURKU

Geldin bunda garıp garıp ötersin,
Gel turnam haber ver bizim illerden
Derdimiz üstüne dertler katarsın,
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

. . . .

Yaylağı yayiayıp işin bitirdin.
Yarıladın menzili, hoşça geçirdin.
Bize dostlardan neler getirdin?
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

Yolun uğratup bizim illere,
Kuğruşup uğra sen andan çöllere
Haylı demdir muntazırız yollara
Gel turnam haber ver, bizim illerden.

Seyyahî'nin dağlar yanar âhından.
Haber bekler cümle asker şâhından
Geriye donmemek erlik şânından
Gel turnam haber ver bizim illerden.

- Seyyahî -

■

TURKU

Girit'te olan kulun halın aman,
Lütfundan sual eder bil padişahım.
Hudâ'ya kalmıştır işimiz heman,
Gayet mükedderdir hal padişahım.

Ceyhun olup akar çeşmimiz selı
Esti başımıza belânın yeli.
Bunca yıl beklerız girdab-ı gamı;
Hayâl oldu vatan, il padişahım.

Cüdâ düştük eşle dostla, elinden.
Doludur gozlerim kanlı yaşımdan.
Uğrunda geçtik, can ile baştan
Emrine mutidir kul padişahım.

Yüzler sürmedik ol hâk-i paye
Gitti elimizde olan sermaye.
Boynumuz eğip bakarız deryaye
Âhir vermez gibi, yol padişahım.

Der Seyyahî hasb-ı halini söyle.
Hasret kıyamete kalır mı böyle?
Girdapta esir olduk terahhum eyle
Esîrine merhamet kıl gel padişahım.

- Seyyahi -

●

Nice bir bekleriz Girit elinde?
Gel devletlû vezir, şundan gidelim.
Kalmasın Kandiye düşman elinde
Al devletlû vezir şundan gidelim.

. . .

Çok gördük Girit'in yazıyla kışın,
Döşenip toprağın yaslandık taşın.
Der Seyyahî: Akan çeşmimiz yaşın,
Sil mürüvvetlû vezir, şunden gidelim.

- Seyyahî -

●

BİR KAHRAMANIN SONU

Köprülü Mehmed Paşa sadrâzam olunca, Hüseyin Paşa'nın ortadan kaldırılması için gayret gösterdi.

Venedikliler'i mağlûp edip boğazı açıktan sonra, Deli Hüseyin Paşa'yı Girit serdarlığından azlederek Edirne'ye getirtip idam ettirmek istedi ise de, muvaffak olamayınca kapdân-ı deryalığa tâyin ve bilahare Rumeli beylerbeyliğine naklettirdi. Bu vazifede paşanın basit bir kusurunu yakalayıp idamını sağladı (1658).

TÜRKÜ

Hüseyin Paşa der: Ağalar, beyler,
Biz gittik dünyadan elveda sizi.
Halk-ı âlem şimdi, benimçün ağlar,
Biz gittik dünyadan, elveda sizi.

Paşa karındaşlarım halimden bilsin,
Düşman olanlarım şâd olup gülsün.
Bana zulm eyleyen Mevlâ'dan bulsun,
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Deli Kaytas'ımın üstüne bindim,
Firenk askerinin içine daldım,
Dîn-i İslâm yoluna kılıçlar çaldım
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Yarayayım deyu Âl-i Osmân'a,
Cenge girip boyanırdım al kane

Hanya limanının genel görünüşü.

Gelmemişe cândım devr-i zamane
Biz gittik dostlarım, elveda sizi.

Kalmadı başıma gelmedik haller
Gazi olup takındım bir zaman teller.
Bana olan zulme ağlayan kuller,
Biz gittik dünyadan elveda sizi.

Ben Marko'yu oove döve paylardım,
Kâfirlerin yüreğini dağlardım,
Celâllenip gözlerini oyardım,
Elveda dostlarım, unutmen beni.

Ben gittim hunkârım, sen çoklar yaşa
Hıyanet etmedim devlete hâşâ.
Belki lâzım olur, Hüseyin Paşa
Elveda hunkârım unutma beni

●

NİHAYET ZAFER

Girit savaşları, Hüseyin Paşa'nın adadan alınması ve idam edilmesiyle bitmedi. Köprülü Mehmed Paşa zamanında da fasılasız devam etti.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 21/5/1667'de bu işe bir son vermek üzere Kandiye'yi sıkıştırdı. 1669'da sulh yapılarak (27 eylül 1669) Kandiye alındı.

Girit savaşları 24 sene, iki ay, on iki gün devam etmiş, yüz binlerce Türk evlâdının kanı bahasına sona erebilmiştir.

TÜRKÜ (1)

Sadrâzam hazretleri, bahadır.
Girit cezîresin aldı cenk ile.
Lütf u ihsan edüp melikü'l-kaadır,
Kal'asın yıktı, top tüfenk ile.

Başlayınca kal'anın savaşına.
Ağu kattı kâfirlerin aşına
Kiliselerin yıktılar başına,
Balyemez toplardan çıkan seng ile.

Umum üzre cenge verildi rıza,
Gaziler hû edüp ettiler feza
Bir tarafta olmamıştır bu gaza
İmdad içün gelen ol Frenk ile

Küffar askerine iş oldu yaman,
Ettiği hileye oldu peşiman,
Vire idüp çağırdılar el'aman
Cümlesi yeknefes bir ahenk ile.

Keşfî, gazilere dua kılıcı.
Kılıç eti keser, dua kılıcı.
Söyle urdu kâfirlere kılıcı
Türâbı boyadı kızıl kan ile.

- Keşfî -

TÜRKÜ

Sultan Mehmed'in gaazi kulları
Din uğruna şehid oldu Girit'te.
Nice anaların merd oğulları,
Kırmızı gül gibi soldu Girit'te.

Din uğruna feda eyleyüp canı,
Şehid olup hâke karıştı kanı,
Kudret kemânından ecel peykânı,
Niceların bağrın deldi Girit'te

Gurbet ateşiyle bağrımız pişti,
Gâziler gazâda şühedâ düştü,
Kimi gidip hasretine kavuştu,
Kımi hasret olup kaldı Girit'te

Sanki pervaneyiz, yandırdık peri.
Minnet Hudâ'ya kim kalmadık geri.
Der ki Mecnun, Âl-i Osman askeri
Hep ağladı sanman guldü Girit'te.

- Mecnun -

Küffar ile cenk ederek hasmâne,
Kılıçları pek çekelim duşmâne.
Yazık değil mıdır şu dîn-i İslâme?
Karıştı küffâre bilinmez oldu.

Küffar ile cenk edelim can ile.
Kılıçlar çekilsin intikam ile.
Dereler de doldu kızıl kan ile,
Sular da bulandı, içilmez oldu.

Şol yer neler eder, dün de bugün de?
Mevlâm fırsat versin bize sonunda,
Yıkılası Kandiye'nin önünde,
Şehitler mezarından geçilmez oldu

---

(1) Kandiye'nin Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa tarafından alınmasına ait bu türküler, elimdeki kaynakta mevcut olmadığından, eserin tamamlanabilmesi için, Ülkü Mecmuası'nın 56'ncı sayısındaki Nihad Sami Banarlı'nın Âşık hakkındaki notlarından alınmıştır.

Hanya limanında deniz feneri.

Girit Savaşları sırasında yazılan:

Aşk Şiirleri

Bâd-ı sebâ cânan bızı gördükçe,
Istığna kılmadan muradı nedir?
Atar gamzelerin karşı durdukca,
Sînemi delmeden muradı nedir?

Der Seyyahî gördük ol bîvefayı,
Vâd ile sürer zevk-u safayı.
Âşıka bu denlü edip cefayı,
Âhını almadan muradı nedir?

- Seyyahî -

TURKÜ

Şöyle bir civenin bendesi oldum.
Ayın on dördüne benzer cemali.
Yitirdim kendimi bilmem ne oldum?
Dertlilere dermandır hastaya şifa.

Muhabbet arz etti can u gönulden.
Yanıma gelmeğe âr eder elden.
Ismini yâd etsem derun-ı dilden,
Dîvâne gönlümün kalmaz malâlı.

. . .

Kâtibî'ye şefaat kıla Mustafa
Doğru, bendesiyim, umerım vefa.
Dertlilere dermandır hastaya şifa,
Leblerinden akan âb-ı zülâli.

- Kâtibî -

TÜRKÜ

Ey sevgilim niçin kaçarsın benden?
Seni seven var mı benden ziyade?
Rûz-u şeb durmaz alırsın âhım,
Âşıkı ağlatma bundan ziyade.

Çok zamandır visaline ermedim,
Bülbül gibi gonca gülün dermedim,
Bu cefayı bir dilberde görmedim,
Var mı bir zalim senden ziyade?

Diyiver muradın, nedir bileyim.
İnsaf eyle, çok ağlattın, güleyim.
Kabul edersen, uğrunda öleyim,
Yoktur bergüzârım candan ziyade.

Hercâîsin, gonca güllerin kokulmaz.
Cevr edersin, nice hatır yıkılmaz.
Mustafâ der mah yüzüne bakılmaz,
Âşıkı yakarsın günden ziyade.

- Mustafa

Mareşal Fevzi Çakmak Anadolu'ya Nasıl Kaçtı

Yıl 1920

İstanbul düşman işgali altında. Anadolu'da vatanı kurtarmak için girişilen büyük faaliyet devam ediyor. Bu arada İstanbul'daki vatanperverler de Anadolu'ya yardım için ellerinden geldiği kadar çalışıyor. Önemli şahıslar, cephane v.s. bunlar sayesinde Anadolu'ya geçiriliyor, kaçırılıyor. Hâtıraların sahibi Salih Kılıç da asayişle görevli bir subay olmasından faydalanarak memleket davasına elinden geldiği kadar yardım edenlerden biri. Aşağıdaki satırlarda, onun Fevzi Çakmak'ı Anadolu'ya nasıl kaçırdığını okuyacaksınız.

MÜTAREKE yıllarında İstanbul'da jandarma subayıydım. Ancak ben müfrezemi bir milis kuvveti haline getirmiş bulunuyordum. İstanbul ile rabıtamızı kesmiştim. Nihayet bir gün Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa'nın (Mareşal Fevzi Çakmak), Anadolu'ya kaçmak istediğini ve bunun için benimle görüşmeyi arzu ettiğini, Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi Bey bana bildirdi. Bunun ciddî ve hakikî bir müracaat olduğunu temin etti. Gizlice evine gidip kendisiyle temas etmemi söyledi. Bu arada, harbiye nezaretinde, paşanın şahsına ait iki atının bulunduğunu, bunların Beykoz'a getirilmesini istediğini söyledi. Remzi Bey'le bu atların, Üsküdar pazarında satılmak bahanesiyle Üsküdar'a geçirilmesini kararlaştırdık. Aramızda bir tertip yaparak atları Üsküdar'a geçirdik. At pazarında alelusul dolaştırıldıktan sonra, ertesi güne kalmak üzere, Üsküdar'da bir hana bıraktık. Atların başında iki seyis er vardı. Ben bir aralık bunların yanına gittim. Beykoz'dan paşanın telefon ettiğini ve atları Beykoz'da birisine satıp parasını aldığını, artık Üsküdar'da satmasına lüzum kalmadığını, hemen Beykoz'a getirilmesini istediğini söyleyerek bu iki atı seyis erlerle beraber Paşabahçe'ye götürdüm, sakladım. 17 nisan 1920 akşam üstü, Beykoz'da çeşmelerin arkasında bir evde oturan paşanın evine giderek kapısını çaldım. Geldiğimi haber alan paşa:

— Gel bakalım Salıh Efendi diyerek beni içeriye aldı.

Konuştuk. Atlarını Paşabahçe'ye getirdiğimi, hareket etmek için her şeyin hazır olduğunu ve müfrezem erlerinin bana tamamıyle bağlı bulunduğunu söylerek bunlardan kimsenin haberdar olmamasını ve hattâ yaverinin bile duymamasını ken-

disinden rica ettim. Beni temin etti. Sayın refikası, paşa ve ben, bir odada başbaşa konuştuk. Kararlaştırdığımız veçhile aynı gece, 17 nisan 1920'de Abraham Paşa korusunun sahildeki kapısının önünde saat 1,30'da atları da getirip buluşmak üzere yanından ayrıldım. Paşabahçe'ye gelerek, tertibat almaya başladım. Erlerimizden bir tanesi bile İstanbul'da kalmamak suretiyle karakolumuzun kapısını kilitleyip, hep beraber Paşabahçe'den ayrıldık. Polonezköy - Alemdağ şosesi üzerine öncü devriyeler çıkararak takip edeceğimiz yolları emniyet altına almaya başladım. Ben de beş er, iki at ve seyisleriyle birlikte paşa ile buluşma yerimiz olan Beykoz sahilinde Abrahampaşa korusunun kapısına gelerek beklemeye başladım. Bu vaziyet karşısında İstanbul'dan beri atları getiren harbiye nezareti seyisleri artık işi anladılar. Daha evvel haber verseydiniz biz de gelirdik, demeleri üzerine:

— Bu arkadaşlarınız da asker, onlar gidiyorlar. Haydi, siz de beraber geliniz, dedim.

Evli ve çoluk çocuk sahibi olduklarını, İstanbul'dan habersiz ayrılamıyacaklarını söylediler. Bu defa ben kuşkulandım. Biz hareket edince Paşabahçe'den ilk vapurla İstanbul'a gidip vaziyeti haber verebilirlerdi. Kendilerini bırakmadım. İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını zaruri görüyordum. Onlara:

— Sizi, Kartal taraflarına kadar götürüp, orada bırakacağım, söz veriyorum, dedim. Razı oldular.

17 nisan 1920 gecesi saat 1,30'da paşa, yanında bir bavul ve bir erle beraber, sivil olarak geldi. Atına binip, Sultaniye Çayırı'ndan geçerek, Polonezköy yolunu takip ederek, ormanlardan geçip, sabaha karşı Alemdağı'na geldik. Paşayı münasip bir yere sakladım. Biz de oturuyorduk. Biraz sonra Remzi Bey de geldi. Duyduğu yeni haberlere göre artık, kendisinin de İstanbul'da kalamıyacağını anlayarak Üsküdar'dan kaçıp bize iltihak etmeye karar vermişti. Getirdiği haberler çok önemliydi. Sadrâzam Dâmad Ferid Paşa, İstanbul'da ve Anadolu'da Kuvây-ı Milliyeciler'le uğraşmaya karar vermişti. Remzi Bey bu maksatla daha evvelden kurulmuş olan Kuvây-ı İnzibâtiye teşkilâtının her tarafta harekete geçirilerek Kuvây-ı Milliye'ye katılan ve bunlara yardımcı olan kimseleri takibe başladıklarını ve yakalananların, Merkez Kumandanlığı Bekirağa bölüğünde tevkif edildiklerini, bazılarının dîvân-ı harbe verildiğini anlattı.

Milletçe birlik ve beraberliğe muhtaç olduğumuz bir sırada Kuvây-ı Milliye hareketlerini durdurmaya çalışmaları bizi

Hâtıraların sahibi Salih Kılıç

Atatürk, Salih Kılıç'la beraber.

uzdü ve heyecanlandırdı. Düşmanlarımıza karşı millî mücadeleye giderken, bir de birbirlerimize karşı koymak durumu ortaya çıkmıştı. Buna rağmen kahraman ve vatanperver milletimizin bu kara günlerimizde, Mustafa Kemal Paşa'nın saflarında daha sıkı ve geniş ölçüde gayrete geçip her tarafta millî mücadeleye koşulacağı muhakkak idi.

Remzi Bey de, bu son haberler üzerine Üsküdar'dan kaçıp bizim yanımıza gelmişti.

Fevzi Paşa'nın İstanbul'dan kaçırıldığını, ertesi gün haber alan İstanbul hükümeti, bizi yakalamak için telâş ve şiddetle harekete geçerek tertibat almaya başlamıştı. Bu meyanda benim durumum tahkik ve tesbit ettirilmiş ve evrakım Nemrud Mustafa Paşa divân-ı harbine verilmişti. Bu divân-ı harpçe hakkımda gıyaben idam kararı verilerek bu karar 25 temmuz 1920 tarihinde tasdik olunmuştur. Bundan başka da müfrezemle firarım sırasında beraber götürdüğüm silâhlar, cephane, beylik ve diğer eşyadan dolayı da on beş bin kuruşun emvalimden tazminine karar verilmiş, bu karar da 21 temmuz 1920 tarih ve 3471 numara ile tasdik olunmuştur.

Bu yeni haberler üzerine biz daha dikkatli davranarak yolumuza devam edip Kartal ve Gebze bölgelerinden geçerek birkaç gün sonra İzmit yakınlarına geldik. İzmit'te Kuvây-ı İnzibatiye ve işgal kuvvetleri bulunduğundan İzmit'in kenarlarından, tepelerden ve patika yollardan yürüyerek Kandıra'ya gelip geceyi orada geçirdik. Sabahleyin oradan hareketle, Saray Koyü'ne geldik. Bir gece de orada kaldık.

Ertesi günü Adapazarı'nın yakınlarında tepede bir yerde istirahat ediyorduk. Paşayı bir değirmene saklamıştık. Biraz yiyecek tedarik edip kendisine götürdüm. Yine yanından ayrılıp erlerimin yanına geldim. O sıralarda bir ara Adapazarı'ndan bir subay ile iki sivil yanımıza geldiler. Harbiye Nazırı Ferik Fevzi Paşa'yı sordular.

— Bilmiyoruz, tanımıyoruz. Her halde İstanbul'da vazifesinde olacak, dedim. Ne için soruyorsunuz? Ne olmuş, biz de anlayalım? Dedim.

Bunun üzerine:

— Bir müfreze ile İstanbul'dan kaçmış, kendisine Adapazarı'nda yer hazırladık. İstirahatını temin edecektik. Bunun için kendisini karşılamaya geldik, dediler.

Böyle bir şeyden haberimiz olmadığını, bunu ilk defa duyduğumuzu söyledim:

— Biz terhis edildik, köylerimize gidiyoruz. Silâhlarımızı da İstanbul'da düş-

manlara bırakmadık, beraber götürüyoruz, dedim. Bunun üzerine, yanımızdan ayrıldılar, uzakta bir ağacın dibinde oturup bizi gözetlemeye başladılar. Biraz sonra gittiler. Ben, Paşa'nın yanına gidip durumu bildirdim. Bunların bizi yakalamak üzere İstanbul'dan tertibat emri almış olmaları muhakkak idi. Paşa, bana birkaç erle Adapazarı'na gidip, durumu anlamamı ve haber getirmemi söyledi. Dört erle Adapazarı'na girdim. Şöyle bir dolaştım. Şehirde durum çok fena ve tehlikeli bir halde idi. Şehir ve kasabalarda isyanlar başlamıştı. Etrafta silâhlar atılıyordu. Bir gün evvel Düzce ve Hendek taraflarına isyanı bastırmak üzere suvari birliği komutanı Mahmud Bey ve kurmayı, Düzce'nin Nöfren Boğazı'nda, asiler tarafından pusuya düşürülerek şehit edilmiş, kıt'a dağılmış ve köprüler atılmaya başlamıştı. Bu halleri bizzat gördükten sonra güçlükle geriye geldim. Vaziyeti olduğu gibi anlattım. Artık Adapazarı'na girmemize imkân kalmamıştı. Kenarlarından, dereler içinden yürümek suretiyle sabaha karşı artık emniyet bölgesi olan Geyve boğazına geldik. Tren yolundan yürüyerek Geyve istasyonundaki kahveye oturduk. Orada, daha evvel Adapazarı'ndan kaçan Kuşçubaşı Eşref ve müfrezesiyle karşılaştık. Onlar da dolaşıyorlardı. Kahvede çay ve kahve içtikten sonra Paşa'yı biraz uyuması için kahvenin üstünde ve kahvecinin yattığı odada, kahvecinin yatağına yatırdım. İki saat sonra Paşa'nın resmî ferik üniformasıyle kırık tahta merdivenlerden inmesi üzerine İstanbul'dan beri yanında taşıdığı bavulun içinde bu elbisenin bulunduğunu anlamış olduk.

Geyve istasyonundan hareket edecektik. Tren yolunun bir kenarında toplu bulunan drezinlere binerek doğru Lefke'ye (Osmaneli) geldik Orada bulunan 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya (Sayın Ali Fuad Cebesoy) yaveri İdris Bey vasıtasıyle, Paşa'nın geldiğini bildirdik. Bizzat gelip karşıladı, alıp içeriye götürdü. O zaman Binbaşı Saffet Bey de (Saffet Arıkan) kurmay başkanı idi. Bu suretle, çok tehlikeli geçen yolculuğumuz sona ermiş bulunuyordu. Fevzi Paşa'nın konuşmaları sırasında İstanbul'dan nasıl kaçtığını anlatırken: «Beni götürecek olan Salih Efendi'nin müfrezesi, şeklen bir asayiş kuvveti olarak görülmekle beraber, hakikatte İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gitmek isteyenlerin seyahatlerini sağlamaya ve Boğaz'ın Anadolu sahil kışlalarından temin ettiği esliha ve cephaneleri içerilere sevke çalışan gizli bir merkez teşkilâtı imiş» demiştir. Bu konuşma, aynen Sayın Ali Fuad Cebesoy'un hâtıralarında görülmektedir.

Daha sonra Bursa'da çalışmaya başladık. Bursa'da Kuvâ-yı Millîye teşkilâtı üzerinde gece gündüz çalışmalarımıza ve yeni yeni silâhlı kuvvetler hazırlamamıza devam ederken, Yunan kıt'aları Balıkesir'den Bursa'ya doğru ilerlemekte idiler. Balıkesir'den Kolordu Kumandanı Miralay Kâzım Bey (Kâzım Özalp), Celâl Bayar, Necati ve Vasıf Beyler de Bursa'ya geldiler. Birkaç gece Bursa'da kaldıktan sonra Eskişehir'e gitmek üzere hareket ettiler. Vali de Bilecik'e gitti. Yunan kuvvetleri Bursa'yı işgal ederken ben de, müfrezemle Yenişehir'e, oradan da İnegöl'e çekildik. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün İnegöl ovasına hâkim Kazancı Bayırı'nda, tepede mevzi aldık. Yunan kıt'aları o tarafa doğru ilerliyorlardı. Bir aralık Bilecik'e gittim. Kasabada bir handa, Sarı Efe Edip müfrezesini gördüm Bunlarla da görüştüm Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali, Ankara Büyük Millet Meclisi'nde tepki uyandırmıştı Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın, durumu bizzat mahallinde tetkik etmek kararını alarak Ankara'dan Bilecik'e hareket ettiğini öğrendik. O sıralarda İnegöl'un Pazarcık nahiyesinde işe başlamış olan Miralay Ârif Bey, tümen teşkilâtını kurmaya başlamıştı. Treni karşılamak üzere birlikte istasyona gittik (26 mayıs 1920). İki vagon, bir lokomotiften ibaret tren geldi. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, yanında Topçu Miralayı üniformasıyle İsmet Bey (İsmet İnönü), Kurmay Binbaşı Salih Bey (Salih Omurtak) trenden indiler. Hep beraber Bilecik'e uğrayarak, biraz kaldıktan sonra, mevzileri gezmeye ve yeni gelmiş olan Ârif Bey'den durum hakkında bilgi almaya başladılar. Bizim mevzie geldiler. Biz, her bakımdan çok mahrumiyet içinde idik. Morallerimiz de bozulmuştu. Mevziimizi gördüler. Orada kendisiyle ilk görüşmemiz nasip oldu. Tetkiklerinin sonunu anlatmaya başladı:

— Durumu çok iyi buldum, memnun oldum, noksanlarımız ikmal edilecektir. Girıştiğimiz yolda muhakkak muvaffak olacağız, çalışınız, devam ediniz... demesi üzerine birdenbire değiştik Morallerimiz düzeldi. Daha ziyade gayrete geçtik.

Kendilerini Tümen Kumandanı Arif Bey, Pazarcık'ta kurmaya başladığı karargâhında misafir ettiler. Ben, bir müddet sonra, hastalanıp Eskişehir'e tedaviye gittim. Eskişehir çok kalabalıktı. Bir, iki gün kaldıktan sonra Ankara'ya gitmeye mecbur oldum.

Gelecek sayımızda:
KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANKARA

Kıbrıs'ın Fethi

Yazan: Yılmaz Öztuna

Kıbrıs, bundan 400 yıl önce (1571) Venediklıler'den fethedilmişti. Bu makalede, fethin bütün tafsilâtını bulacak, Türkler'in o zamana kadar köpek muamelesi gören yerli halkı nasıl hürriyetlerine kavuşturduğunu okuyacaksınız.

BİR Latın krallığı olan Kıbrıs, Mısır-Suriye Türk Memtûk İmparatorluğu'na tâbi idi. Memlûk sultanı Barsbay'ın II. Murad'a, tahta çıkması münasebetiyle gönderdiği hediyelerle yüklü bir Mısır gemisinin Kıbrıs tarafından zaptedilmesi üzerine Memlûkler, bu küçük devleti tam mânasıyle cezalandırmaya karar vermişlerdi. 1424'te Memlûk donanması, Limasol (Leymosun) limanını işgal etti. Memlûk ordusu adaya çıktı. Kuzeydoğuya ilerledi. Magosa limanına geldi. Şehir tahrip edildi. Küçük Kıbrıs ordusu yenildi. Başta kral Janus ve İspanya'dan gelmiş Katalanlar'dan müteşekkil imdat kuvvetlerinin kumandanları olmak üzere, 3 600 kişi esir alınıp Kahire'ye götürüldü. Bunun üzerine Kıbrıs, yılda 4 000 duka (2,4 milyon TL.) tutan küçük bir vergi ödeyerek Memlûkler'e tâbi oldu. Ancak XV. asrın sonlarında Venedik krallık hanedanının son bulduğunu ilân edip adayı sömürgeleri arasına kattı. Bu, mühim bir hâdiseydi. Çünkü şimdiye kadar Kıbrıs, Avrupalılar'dan destek görmekle beraber, küçük bir devletten ibaretti, Yakındoğu'daki Haçlı devletlerinin sonuncusuydu. Venedik ise, büyük bir Avrupa devletiydi ve ta Kıbrıs'a, Anadolu ve Suriye kıyılarına kadar sokulması, İslâm âlemi için tehdit edici bir mâna taşıyordu. Bunu bilen Venedik, Doğu Akdeniz'e hâkim olan iki büyük Müslüman Türk imparatorluğu, Osmanlılar ve Memlükler'le iyi geçinmeye çalıştı. Hattâ, Yavuz 1517'de Mısır'ı fethedince Venedikliler kendiliklerinden, Kıbrıs için Memlûkler'e ödedikleri yıllık verginin, bundan böyle onların yerine geçen Osmanlılar'a verileceğini bildirdiler. 1570 yılına kadar da bu vaziyet devam etti.

Kıbrıs, krallığın son zamanlarında ve Venedik sömürgesi olduğu son üç çeyrek asırda, iktisadî bakımdan çöktü. Ehemmiyetine vurulan ilk büyük darbe, 1348 vebası oldu. Bu büyük salgında Kıbrıs, nüfusunun mühim kısmını kaybetti. Hattâ krallığın ileri gelenleri, gemiye binip, salgının sonuna kadar Avrupa'ya gittiler. Boş kalan adayı ellerine geçirmemeleri için de, Kıbrıs'taki bütün Türk esirlerini öldürdüler. Venedikliler, Rum ve Ortodoks olan halka, hayvan muamelesi yapıyorlardı. Adanın nüfusu 147 000'e düşmüştü. Bunun 16 000'i Lefkoşe, 6 500'ü de Magosa'da yaşıyordu. Nüfusun 47 000'i, yani üçte biri serf (toprağa bağlı esir köylü) idi.

ESKİ BİR İSLÂM ÜLKESİ

Türkiye'nin Kıbrıs'a olan alâkaları bunlardan ibaret değildi. Kıbrıs, Emevîler ve ilk Abbâsîler devrinde asırlarca İslâm imparatorluğu'nun bir eyaletini teşkil etmiş, sonra tekrar Bizans'a geçmiş, nihayet 3. Haçlı Seferi'nde İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard tarafından fethedilip bir Fransız krallığı haline getirilmişti. Şeyhulislâm Ebussuud Efendi, Kıbrıs seferinin meşruluğu hakkında verdiği meşhur fetvada, adanın vaktiyle İslâm toprağı olduğunu tebarüz ettirmeyi de unutmamıştır. Kıbrıs'ta üslenen Venedik donanması, zaman zaman Anadolu'dan Mısır ve Suriye'ye giden Türk ticaret gemilerine zarar veriyordu. Hacı taşıyan gemilerin tecavüze uğradığı da olmuştu. Son defa, bir Türk ticaret gemisi Kıbrıslı korsanlar tarafından zaptedilmişti. Venedik, Kıbrıslı korsanlarla başa çıkamadığı için itham edilmiş ve içinde Mısır defterdârının da bulunduğu bu Türk gemisinin zaptı, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından, Venedik'e savaş açılmasına sebep sayılmıştır.

Kıbrıs seferi, II. Selim'in şahsî teşebbüsünün neticesi sayılabilir. Sokollu'ya ve onun başkanlık ettiği hükümete (Dîvân-ı Hümâyûn'a) kalsa, bu seferin açılması hemen hemen mümkün değildi. II. Selim'in daha veliahtlığında Kıbrıs'ın fethini tasarladığı anlaşılmaktadır. Vaktiyle Kıbrıs korsanları gene bir Türk ticaret gemisini zaptetmişlerdi. Bu gemide Veliaht - Şehzade Selim'in çok değerli Arap atları da vardı. Uzun müzakerelerden sonra Venedik, bu atları iade etmişti. Sokollu'nun korkusu ise, Türk zaferiyle biteceği muhakkak olan bir savaşta, karşısına muzaffer rakiplerin dikilmesiydi. Seferin idaresinin devrin en büyük askerleri olan Piyâle, Lala Mustafa, Özdemiroğlu Osman Paşalar'dan birisine verilmesi muhakkaktı. Bunların hepsi de Sokollu'nun dostu değil, muhalifleriydi. Özdemiroğlu henüz vezir pâyesini almadığından, kendisine serdârlık verilmesi ihtimali azdı. Ortada, mütemadiyen padişaha akıl hocalığı yapan Lala Mustafa Paşa kalıyordu. Piyâle Paşa denizci olduğu için, ona da serdârlık verilmesi ihtimali zayıftı. Sokollu'ya kalsa serdârlığı, değersiz bir asker olan Koca Sinan Paşa'ya verirdi. Fakat Kıbrıs, padişahtan gelen nadir teşebbüslerden biriydi. Padişahın tuttuğu bir kumandanın seçileceği tabiî idi.

VENEDİK'TE YANGIN

Dîvân, padişahtan Kıbrıs'ın fethi emrini aldığı zaman, önce iş savaşsız halledilebilir mi? Buna teşebbüs etti. Dîvân-ı Hümâyûn ikinci tercümanı Mahmud Ağa ile padişah yaverlerinden Kubâd Çavuş, Venedik'e yollandı. Kıbrıs, Türkiye'ye terk edilirse, devletin, cumhuriyete çok hayırhah davranacağı söylendi. Cumhuriyet Senatosu, Türk elçilerinin teklifini reddetti. Dîvân, bu haberi alınca, Türk limanlarındaki Venedik gemilerine el koydu ve İstanbul'daki Venedik kolonisini tevkif edip Yedikule'ye yolladı. 13 eylül gecesi bütün Venedikliler, şehirdeki muazzam bir patlama sesi ve göklere yükselen bir alev sütunu ile uyanmışlardı. İstanbul tersanesinden sonra Avrupa'nın en büyük tersanesi olan Venedik tersanesinin barut deposu, Türk gizli teşkilâtı tarafından ateşlenerek havaya uçurulmuştu. Şehirde panik büyük oldu ve zarar her türlü tahminin üzerindeydi. Çok büyük bir yangın çıktı ve hattâ yangın, limanda yatan gemilerin çoğuna da sirayet etti. Venedik'in bu olaydan tek kazancı, Türkler'in kendisine karşı amansız bir savaş hazırladığı fikrini edinmesi oldu. Avrupa'daki müttefikleriyle acele müzakerelere girdi ve mühim yardımlar aldı. 204 parçalık bir Hıristiyan donanması, adayı korumak üzere, Kıbrıs sularına gitti. Bununla beraber Venedik, gene de Türkiye ile arasındaki son köprüleri atmadı. Şehirde korkunç infilâkın olduğu gece, Türk elçisi Kubâd Çavuş, halkın galeyanından korunmak için, Doç'un sarayının arka kapısından gizlice çıkarılıp kaçırıldı. Türk elçisine gelecek zararın, aynıyle İstanbul'daki Venedik balyozuna tatbik edileceği muhakkaktı.

Venedik'teki sabotajın Piyâle Paşa tarafından planlanıp tatbik ettirildiği tahmin edilebilir. Çünkü bu iş, onun ihtisas sahasına giriyordu. Piyâle Paşa'nın, denizci olması sebebiyle, Venedik'in düşmanı olması tabiî idi. Lala Mustafa Paşa ile beraber, padişahı Kıbrıs seferi meselesinde candan desteklemiştir. İlmiye sınıfı, başta Ebussuud Efendi olmak üzere, Kıbrıs seferine taraftar, başka bir tâbirle, Sokollu'nun bütün fikirlerine muhalif idi. Sokollu, Kıbrıs seferini istemediğine göre, ilmiye sınıfının seferi desteklemesi tabiî bulunuyordu.

400 HARP GEMİSİ

Dîvân-ı Hümâyûn, Kıbrıs seferine 400 gemi ayırmıştı ki, şimdiye kadar bu derece büyük bir armadanın bir araya toplandığı vaki değildi (Memlûkler'in bir buçuk asır önce yaptıkları Kıbrıs seferinde 150 küçük harp gemisi kullandıkları hatırlanabilir). Dîvân-ı Hümâyûn müzakerelerinde Sokollu, azınlıkta kaldı. Taraftarı olan

Limasol yakınlarında tipik bir Kıbrıs köyü.

vezirler bile, padişahın bu hususdaki niyetinin kesinliğini bildiklerinden, ses çıkarmadılar. Son sözü Şeyhulislâm Ebussuud Efendi söyledi. Kendisine mahsus talâkatla gayet ikna edici bir konuşma yaptı. Bundan sonra Sokollu'ya söyleyecek bir şey kalmıyordu. Ancak bu işin âkıbetinden öylesine korkuyordu ki, Ebussuud Efendi'ye alenen teessüflerini beyan etmekten çekinmedi. 2. Vezir Pertev Paşa'nın, serdârlığın kendisine verilmeyeceğini bildiği halde harp lehine rey vermesi, Almanya ve İran ile sulh halinde bulunulması, Yemen meselesinin de tamamen halledilmiş olması, Sokollu'ya hiç bir koz bırakmıyordu.

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs seferi için 15 mayıs 1570'te İstanbul'dan ayrılmışsa da, deniz kuvvetlerinin öncü filoları, daha mart ayında Murad Reis'in kumandasında Kıbrıs sularına gitmişti. Piyâle Paşa ise, nisanda denize açılmıştır. 15 mayısta İstanbul'dan ayrılan büyük donanma, aynı zamanda Türk ordusunu taşıyan esas kısımdı. Donanmaya Kapdân-ı Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, orduya Serdâr 6. Vezir Lala Mustafa Paşa kumanda ediyordu.

100 000 TÜRK ASKERİ KIBRIS YOLUNDA

Kıbrıs seferine 2 vezir (büyük-amiral veya mareşal), biri kapdân-ı deryâ olmak üzere 10 beylerbeyi (3 oramiral ve 7 orgeneral), birçok sancakbeyi (tümamiral veya tümgeneral) katılmıştır. Kapdân-ı Deryâ, doğrudan doğruya Vezir Dâmat Piyâle Paşa'nın emrine verilmiştir. Barbaros-zâde Hasan Paşa, Uluç-Ali Paşa gibi amiraller de Piyâle'nin emrindeydi. Hasan Paşa, 20 parçalık bir filo ile, Uluç-Ali ise 20 parçalık başka bir filo ile ayrı ayrı Kıbrıs sularına gelmişlerdir (Kıbrıs seferinin deniz harekâtı için: **Tuhfetu't-Kibâr**, 86-91). Serdâr Vezir Lala Mustafa Paşa'nın emrindeki başlıca kumandanlar şunlardı (Hammer, VI, 398): Anadolu (Kütahya) beylerbeyisi İskender Paşa, Karaman (Konya) beylerbeyisi Hasan Paşa, Rûm (Sivas) beylerbeyisi Behrâm Paşa, Halep beylerbeyisi Derviş Paşa, Dulkadır (Maraş) beylerbeyisi Mustafa Paşa ve Şehr-i Zor beylerbeyisi Mustafa Paşa. Sefere tahsis edilen ordu, Anadolu tımarlı sipahilerinden alınmıştı. Rumeli tımarlılarından birlikler getirilmemiştir. Sefere katılan kara askerinin sayısı 60 000'i bulmaktadır. Deniz askeriyle beraber bu sayı 100 000'i geçmiştir. Donanmadan 80 parça gemi, Anadolu limanlarından Kıbrıs'a erzak ve cephane taşımaya ayrılmış, bunlar, filolar halinde daimî şekilde Anadolu ile Kıbrıs arasında gidip gelmişlerdir. Bu nakliye filosuna, sancak beylerinden Dal Mehmed Bey kumanda ediyordu ki, sonradan paşa olmuştur; meşhur ediplerdendir; **Mesnevî**'yi Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu husus, bu çağ Türk kumandanlarının umumî kültür seviyesi hakkında bize bir fikir verebilir. Gene bu sefere katılanlardan biri de, asrın büyük mütefekkir tarihçisi Mustafa Âlî Çelebî'dir (sonradan paşa olmuştur) ki, Lala Mustafa Paşa'nın sır kâtibi (hususî sekreteri) idi.

Lala Mustafa Paşa, 56 parça harp gemisiyle, Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi önünde yapılan askerî ve dinî merasimden sonra, İstanbul'dan ayrıldı. 15 mayıs, kurban bayramı arifesiydi. II. Selim, sabık lalasını, Yedikule açıklarına kadar gemiyle teşyi etti. Lala Paşa, 18 mayısta Gelibolu'ya, 22'de Bozcaada'ya, 23'te Midilli'ye, 25'te Sakız'a, 3 haziranda İstan-

Girne limanından bir görünüş.

köy'e geldi. Burada kendisini beklemekte olan Murad Reis'in 25 parça harp gemisiyle birleşti. 5 haziranda da Rodos'ta Piyâle Paşa ile birleşti. Meis adasındaki üste, gemiler son bir defa gözden geçirildi. 20 haziranda Antalya'ya varıldı. Fenike'ye de uğrandı. 1 temmuz günü Donanmay-ı Hümâyûn Kıbrıs'a vardı. Serdâr'ın İstanbul'dan ayrıldığı 47 gün olmuştu.

Venedik, Kıbrıs ve Girit'i kaybettiği takdirde büyük devletler arasından çıkacağını biliyordu. Rodos'un Türkler tarafından fethi, Barbaros'un Kiklad Adaları'nı, Venedik'ten koparması ve Girit'i baştan başa tahrip etmesi, Venedik'i çok korkutmuştu. Kıbrıs'ı son derece tahkim etmişti. Büyük bahrî ve iktisadî gücüne rağmen, Kıbrıs'ı Türkler'e karşı tek başına muhafaza edemeyeceğini anlamıştı. Ada üzerindeki Türk niyetlerini öğrenir öğrenmez, bütün Avrupa'dan imdat istedi. Fransa ve Almanya, böyle bir şeye yanaşmadılar. Fransa, Türk dostluğundan ayrılamazdı. Doğu ticaretini kaybederdi. Almanya ise, Türkler'le henüz sulh yapmıştı. Batı Akdeniz'de Türkiye ile daimî savaş halinde olan İspanya ile gene Türkler'le her zaman için harp vaziyetinde bulunan Papalık, ciddî yardımlarla Venedik'i desteklemeye başladılar. İspanya'nın ordu, donanma ve para bakımından Avrupa'nın mutlak şekilde en büyük devleti olması, yapacağı yardımın ehemmiyetini gösteriyordu. İspanya, Kıbrıs'ı savunması için Venedik'e yardım olmak üzere 60, Papalık 2, Malta 4, Ceneviz Cumhuriyeti 4, Savoie Dukalığı 7 kadırga vermişti. Venedik'in 90 kadırgası ve birçok küçük gemisi vardı. 1 300 top, 16 000 kara askeri, 36 000 denizci taşıyan 206 kadırgadan müteşekkil Müttefik Donanma Girit'te toplanmıştı. Fakat bu sırada Türkler, Kıbrıs'a çıkmış bulunuyorlardı. Donanma Kıbrıs'a doğru yol almaya başlamış, fakat 22 eylülde Meis adacığının açıklarına vardığı zaman, 12 gün önce Kıbrıs'ın merkezi Lefkoşe'nin

düştüğü haberini almıştır. Bunun üzerine Kıbrıs'ın kurtarılmasına imkân olmadığını gören ve Türk donanmasından da ürken Haçlı Donanma, Kıbrıs'a gelmeden Sicilya'ya çekilmiştir. Bu donanmaya, Andrea Doria'nın küçük yeğeni Cenevizli Giovanni Andrea Doria kumanda ediyordu. Müttefiklerinden ayrılan Venedik donanması ise Girit'te üslenmiş, Türk donanmasının kesin üstünlüğü karşısında Kıbrıs'a sokulamamıştır.

Kıbrıs'ın merkezi, adanın kuzeye doğru ortasında bulunan Lefkoşe şehriydi. Şehir 150 Venedik topu ile müdafaa ediliyordu (Hammer, VI, 402). Lefkoşe'deki Venedik garnizonu 10 000 askerden müteşekkildi. Türkler'in ilk hedefi burasıydı. Fakat adanın en müstahkem kalesi Lefkoşe değil, Magosa kalesiydi.

DONANMAY-I HÜMÂYÛN KIBRIS'TA

Donanmay-ı Hümâyûn, 1570 senesi temmuzunun birinci günü, Limasol limanına demir attı ve ertesi gün ordu, adaya çıkarıldı. Vaktiyle 9 asır önce Araplar, daha kuzeydoğuda, Suriye karşısında bulunan Larnaka (Tuzla) limanına asker çıkararak adayı Bizans'tan fethetmişlerdi. Piyâle Paşa, önce adanın en müstahkem kalesi olan Magosa'nın alınmasını teklif etti. Fakat Serdâr, önce merkez olan Lefkoşe'nin alınmasına taraftardı. Onun dediği gibi yapıldı.

Limasol limanı, adanın güney kıyısında, Mısır sahillerinden, Dumyât limanından 380 km. uzaklıktadır. Adanın kuzeydoğuya doğru uzanan Andiria Burnu'nun, Suriye'nin Lâzıkıye limanına uzaklığı 100, Kormakiti Burnu'nun Anadolu'da Anamur Burnu'na mesafesi ise 70 km.'dir (Üsküdar - İzmit mesafesinden daha kısa). Limasol'a Türkler «Leymasun», Rumlar «Lemissos/Limisso» demektedirler. Kıbrıs umumî valisi Nicolo Dandolo, pek ünlü bir doçlar (Venedik cumhurbaşkanları) neslinden iniyordu ve Lefkoşe'deydi. Venedik ordusuna General Marco - Antonio Bragadino, topçusuna da General Luigi Martinengo kumanda ediyorlardı. En müstahkem kale olan Magosa'da General Astor Baglione bulunuyordu. Türk ordusu, Kıbrıs'a çıkarıldığı gün, Limasol civarın-

Lefkoşe'de Selimiye Camii.

da Leftari kalesi savaşsız teslim oldu. İki gün sonra, 4 temmuzda, bir kısım Türk kuvvetleri de Limasol'un 60 km. kuzeydoğusundaki Larnaka (Türkçe: Tuzla) limanına çıkarıldı. 9 temmuzda Kyrinia (Türkçe: Girne veya Serinye) limanı fethedildi. Burası, tam Anadolu'nun, Taşeli Yaylası'nın karşısındadır. 22 temmuzda Lefkoşe'nin muhasarasına başlandı.

VENEDİKLİLER, RUMLAR'I KÖPEK YERİNE KOYUYORDU

Rumca konuşan ve Ortodoks olan yerli halk, Türkler'i kurtarıcı olarak karşıladı. Zira, Katolik olan ve İtalyanca konuşan Venedikliler, çağdaş bir İngiliz denizcisinin ifadesine göre, yerli halka «köpekten farksız» muamele ediyorlar, halktan istedikleri kadını ve çocuğu istedikleri kadar yanlarında bulunduruyorlar, Ortodoks kiliselerine atla girerek, ahalinin yaptığı âyinlerle alay ediyorlar, bir tazı veya zağara karşı bir Rum'u bahse tutuşturuyorlardı (O. Burian trc., **DTCFD**, IX-1, 38-9).

II. Selim'in daha şehzadeliği devrinde Kıbrıs hakkındaki niyetlerini öğrenen Venedikliler, bu hükümdar Türkiye tahtına oturunca, adada büyük tedbirler almışlar, bu arada Lefkoşe sûrlarını baştan başa yenilemişlerdi. Bu sûrları yeniden inşa etmek için, 80 kilise ile manastırı yerle bir etmişlerdi ki, bunların arasında, Fransız aslından ve Katolik mezhebinden eski Kıbrıs krallarının mezarlarının bulunduğu manastır da vardı. Lefkoşe sûrlarında 11 kule ve 3 kapı bulunuyordu.

Lefkoşe muhasarası 49 gün sürmüş ve Türkler üçüncü umumî hücumda, 9 eylülde şehri fethetmişlerdir. Bu sıralarda Dulkadır beylerbeyisi Mustafa Paşa da bir kısım kuvvetlerle Magosa önlerine gelmiştir. Uluç-Ali Paşa, Kıbrıs sularına gelirken yolda Malta filosunu yenmiştir. Maltalılar'ın ele geçirilen sancakları Lefkoşe önlerinde teşhir edildiği için, Venediklilerin mâneviyatı bozulmuştur. Lala Mustafa Paşa, 9 eylül sabahı erkenden Lefkoşe'ye girmiştir. Kıbrıs umumî valisi Nicolo Dandolo, maktul düşmüş ve kesik başı Magosa'ya gönderilmişse de, Magosa kumandanı Baglione şehri teslim etmemiştir. Lefkoşe düşünce, Baf, Limasol, Larnaka kaleleri de fetholunmuştur. 18 eylülde Magosa muhasarası başladığı zaman, bu kale hariç, adanın tamamı Türkler'in elinde bulunuyordu. Lefkoşe'nin Ayasofya kilisesinde, 15 eylül günü ilk cuma namazı kılınmış ve II. Sultan Selim Han adına hutbe okunmuştur.

Magosa, Kıbrıs'ın alınamaz diye iddia edilen en büyük kalesiydi. Kaleyi şehrin valisi Baglione ile başkumandan Bragadino ve topçu generali Martinengo savunacaklardı. Kalede 5 general, 7000 asker ve 75 top vardı (Hammer, VI, 408). 6 ekimde Donanmay-ı Hümâyûn, Vezir Dâmad Piyâle ve Müezzin-zâde Ali Paşalar'la beraber, Kıbrıs sularından ayrılmış, kışlamak üzere İstanbul, vesair üslere dönmüştür. Kıbrıs önlerinde sadece 40 kadırga bırakılmıştır. Ancak 1570-71 kışı içinde Müezzin-zâde, 40 parça gemisiyle bir ara Kıbrıs'a geldi ve Magosa muhasarası ile meşgul olan Lala Mustafa Paşa'ya erzak ve mühimmat getirdi. 23 ocak 1571'de Magosa'daki Venedikliler de mühim bir yardım aldılar. 12 Venedik gemisi, 1600 asker ve büyük ölçüde erzak ve cephane getirdi. Lala Mustafa Paşa, bu sıralarda Magosa önlerinden ayrılmış, Kıbrıs'ın başka taraflarında 40 kadırga ile dolaşmakta olan Sakız bahriye sancak beyini, bu işten mesul sayarak idam ettirdi.

4 mayıs 1571'de, Donanmay-ı Hümâyûn, İstanbul'dan çıktı. Bu defa donanmada serdâr olarak 3. Vezir Dâmad Piyâle Paşa değil, 2. Vezir Pertev Paşa bulunmaktaydı. Bunun sebebini anlamak güçtür, fakat gene Sokollu'nun bir tertibi olması çok muhtemeldir. Çünkü donanmada kapdân-ı deryânın üzerinde serdâr (başkumandan) namıyle bir de vezir bulundurulmasının sebebi, Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa'nın bir kara askeri olmasıydı, yoksa evvelce «donanma serdârlığı »diye bir makam yoktu, bu unvan ilk defa olarak geçen yıl Piyâle Paşa'ya verilmişti. Bu yıl bu makama Pertev Paşa'nın getirilmiş olması ve Piyâle Paşa'nın İstanbul'da kalması, tamamen mânasızdı. Çünkü Pertev Paşa da, Müezzin-zâde Ali Paşa gibi denizci değildi, kara askeriydi. Ancak Girit yakınlarında donanmaya katılan Cezâyir beylerbeyisi Uluç-Ali Paşa ile donanma, muktedir bir amiral kazandı. Fakat Uluç-Ali'nin, âmirleri olan paşalara söz geçirebilmesi pek muhtemel değildi, nitekim öyle olmuştur.

50 000 ESİR

Donanmay-ı Hümâyûn, Kıbrıs'a değil, İtalya'ya doğru gitmiştir. Maksat, bu taraflardan Magosa'yı kurtarmak için gelebilecek imdat kuvvetlerini önlemekti. 400 parça kadırga, küçük harp gemisi ve yardımcı gemiden müteşekkil olan Türk armadasının bu seferi başarılı oldu ve maksadı temin etti. Donanma, İtalya sularında iken Lala Paşa, Magosa'yı fethetmiş ve Kıbrıs fethini tamamlamıştı. Donanmanın hareketini, 4. Vezir Ahmed Paşa ile Rumeli beylerbeyisi Hüseyin Paşa,

Dalmaçya'dan orduyla desteklemişlerdir. Dalmaçya (Adriyatik'in doğu kıyıları) sahillerindeki birçok Venedik kalesi alınmış, Venedik büyük-amirali Veniero yenilmiştir. Gene bu seferde, Akdeniz'deki bütün Venedik müstemlekeleri, Girit, Çuha, İyonya adaları baştan başa yakılmış, sonra Venedik'in müttefiki İspanya'ya ait Sicilya'ya gelinerek bu adanın kıyıları tahrip edilmiştir. 50 000 esir alınmıştır. Bu suretle Venedik'le olan savaş, pek amansız bir şekle dökülmüştür (**Beşâret-Nâme-i Feth-i Cezîre-i Kıbrıs, Belleten, XXI, 238**). Donanma, hareketini bitirdikten sonra mûtat olduğu üzere İstanbul'a dönmemiş, kışlamak üzere İnebahtı (Lepanto) üssüne çekilmiştir.

Donanma Akdeniz seferindeyken, Magosa muhasarası, pek kanlı bir safhaya girmiştir. Mustafa Paşa, kalenin içini görebilecek yükseklikte 10 tane kule inşa ettirmiş ve Magosa'nın Venedik kalesini âdeta ikinci bir Türk kalesiyle çenbere almıştır. Bu kalelere 4'ü ağır muhasara topu olmak üzere, 74 top yerleştirilmiştir. Başkumandan Bragadino, kalede erzak sıkıntısı çekilmemesi için, şehrin 8 000 kişilik Rum halkını dışarıya, Türkler'in önüne atmaktan çekinmemiştir. Fakat Rumlar'la değil, Venedik'le savaşan Türkler, bu zavallılara hiç bir şey yapmamışlar ve kale fethedildikten sonra evlerine iade olunacaklarını vâdetmişler, sözlerinde de durmuşlardır. 20 haziranla 30 temmuz arasında tam 6 umumi taarruz (Osmanlı tarihlerinde: «yürüyüş») yapılmıştır. Kalenin düşmek üzere olduğunu anlayan Marco-Antonio Bragadino, teslim olmaya karar vermiş, bu teklif Serdâr Mustafa Paşa tarafından kabul edilmiştir. Teslim şartnamesi iki tarafın murahhasları arasında imzalanmıştır. Buna göre Venedikliler, taşıyabildikleri silâh ve malları ile, 15 kumandan da kendi atlarıyle Magosa'dan ayrılacak, gemiye binip Girit'e gideceklerdir. Buna karşılık Magosa'da esir olarak bulunan 50 Türk iade edilecektir.

1 ağustos 1571'de kale Türkler'e teslim edilmiş ve Kıbrıs'ın 13 ay süren fethi tamamlanmıştır. 5 ağustosta Venedikliler, şehri terketmek için hazırlanmışlar, başta Bragadino olmak üzere generaller, Serdâr'a veda etmek için otağına gelmişlerdir. Lala Mustafa Paşa generalleri askerî merasimle karşılamıştır. Serdâr, 50 Türk esirinin serbest bırakılıp bırakılmadığını sormuş, bir de generallerden birinin, Venedikliler'i Girit'e götürecek Türk gemisinin dönüşüne kadar adada rehin kalacağını bildirmiştir. Bu, çok tabii bir istekti. Çünkü Girit'te, Türkler'e karşı gayız halinde bulunan Venedikliler, Türk gemisine ve denizcilerine zarar verebilirlerdi.

«VAR ŞİMDİ ÂKIBETİNİ GÖR!»

Esasen, o çağda daima tatbik edilen bir usuldü. Kaleyi ve adayı kaybettiğine çok kızan ve Türkler'in verdikleri sözü tuttuklarına güvenen Bragadino, Serdâr'a:

— Bir Venedik beği değil, bir kelb (köpek) alakoyamazsın! şeklinde terbiyesizce cevap vermiştir.

Bu sırada 50 Türk esirinin serbest bırakıldığına dair hiç bir emarenin olmadığı Serdâr'a bildirilmiş, Mustafa Paşa, bu zavallıların nerede olduğunu sormuş, Bragadino bunun üzerine demiştir ki:

— Esirlerin cümlesi benim değildi. Her biri beğlerden ve askerden birinindi. Vire gecesi katletmişler.

— Ya sende olanları neyledin?

— Anlar katledicek (katledince) ben dahi katletdim.

— Bu takdirde vireyi bozmuş oldun. Var şimdi âkıbetini gör!

Serdâr, meseleyi derhal tahkik ettirmiş, Türk esirlerinin ağır işkencelerle öldürüldüğü anlaşılmıştır. Bunun üzerine karşılık olarak 10 Venedik subayını idam ettirmiş, başkumandan Bragadino'yu da teslim anlaşmasına ihanet ettiği için, Türk esirlerine tatbik olunan işkencenin aynıyle, kulakları ve burnu kesilip, derisi yüzülerek öldürtmüştür. Girit'e hareket etmek üzere bulunan Türk gemisi de durdurulmuş, içindeki bütün Venedikliler esir alınmıştır. Bunlardan dolayı o zamanın Hıristiyan tarihçileri Lala Mustafa Paşa'yı şiddetle itham etmişlerdir. Hâlâ bazı Avrupalı tarihçiler bu ithama katılmaktadırlar. Bu, Avrupalılar'ın olayları nasıl tek cephesiyle gördüklerine bir misal teşkil eder.

KIBRIS'A TÜRK GÖÇÜ

1572'den itibaren adaya büyük ölçüde Türk göçü başladı. 120 000 olan ada nüfusu (**Ravzatu'l-Ebrâr,** 450), 360 000'e çıktı. Bilhassa Karaman (Konya) eyaletinden on binlerce Türk, adaya yerleşti. Bunlar, bilhassa göçebe Yörükler'di. Türkler, yerli Rumlar'dan toprak almadılar, boş topraklara ve şehirlere yerleştiler. Rumlar'a, imparatorluğun diğer taraflarındaki Hıristiyanlar'a olduğu gibi, cemaat işlerinde tam bağımsızlık verildi. Kıbrıs Hıristiyanları'nın tek sığınağı, Ortodoks başpiskoposluğu oldu. Bu başpiskoposluk, bu tarihe gelinceye kadar, asla bu derece bir iktidara sahip olmamıştı (Ö. L. Barkan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İkt. Fak. Mec., XV**).

YIL 1961...

Rusya'da, daha doğrusu parti teşkilâtında bir kriz hüküm sürüyor. Yüksek rütbeli subaylar ve üst dereceli memurlar arasında bir endişe, bir kararsızlık var. Batı'ya karşı yürütülecek tutum nasıl olmalıdır? Çeşitli fikirlerin çatıştığı bir ortamdayız.

Nisan sonlarına doğru, Kruşçef, ordu ve sivil kadroda geniş bir tasfiyeye girişti. Özellikle ordu içinde birçok subay, hizmetten çıkarıldı. İleri sürdüğü sebep, bu subayların, yaşlı ve hasta olmasıydı. Halbuki içlerinde orduya gerçekten çok faydalı olanlar da bulunuyordu. Kruşçef'in bu davranışını, bazı arkadaşlar kurnazca bir çeşit tasfiye olarak nitelediler.

Bununla birlikte Kruşçef, birden 372 subayı da terfi ettirdi. Bunlar arasında 300 albay tuğgeneral oldu. GRU mensubu 11 subaya da generallik rütbesi verildi.

Bir müddetten beri orduda moral oldukça zayıflamıştı. Yapılan geniş tensikat da birçok subayın maneviyatını bozdu. Sebepli sebepsiz subayları emekliye ayırmak huzursuzluk yaratıyordu. O kadar ki, bazı arkadaşlar, Stalin devrini bile arar olmuşlardır. Stalin, son yıllarında orduya el atmaz, daima onun gücünü yüksek tutacak yollar arardı. Kruşçef ise, bir yandan «ülkemizin tek dayanağı ordu» diyor, bir yandan da kendisine göre garip tasfiyeler yapıyordu.

Bazı teknik elemanlar ise: «Bize gene muhtaç olacaksın. Küba, Berlin krizleri yumuşatılmış değildir» diye söyleniyorlardı.

Kruşçef, ordudaki huzursuzluğu görüyordu. Hayattaki tek amacı, öldükten sonra halk tarafından daima anılması ve altın bir heykelinin dikilmesiydi. Halbuki halk onu hiç sevmiyordu. Nereye gitse, ne zaman halkla konuşsa kendisiyle alay ediyorlar, sonra da çeşitli fıkralar çıkarıyorlardı.

Kruşçef, bir gün gene bir gezinti sırasında, halkla sohbete girişir. Memlekette üretimin arttığını ve yakın bir gelecekte her şeyin daha iyi olacağını uzun uzun anlatır. Sonunda hızını alamaz, heyecana gelip:

— Haydi, der, daha çok çalışalım ve Amerika'yı geçelim.

Onu dinleyenler sevinirler. Kruşçef bunun üzerine; orta yaşlı bir Rus'a sorar:

— Amerika'yı aldığımız zaman sen ne yapacaksın?

Orta yaşlı adam, kayıtsızlıkla başını sallar:

— Ne mi yapacağım? Hiiç. Gene bura-

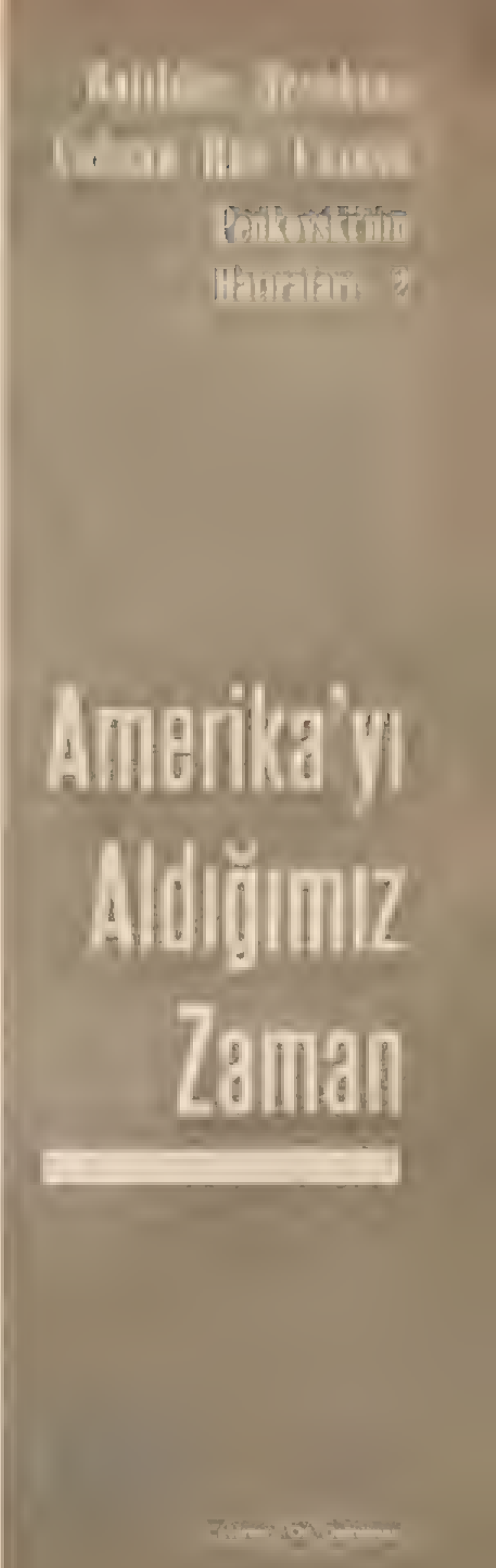

da işimle gücümle uğraşacağım. Ama sen istiyorsan git yerleş oraya.

RUSYA'NIN SAVAŞ PLANLARI

O yıl Avrupa'da siyasî çekişme gene son derece gerginleşmişti. Berlin üzerinde kara bulutlar toplanıyordu. Bir yandan dış siyasetin, bir yandan da ordunun baskısı, üzerine yüklendikçe, Kruşçef sinirleniyor, itidalini kaybedip sık sık sağa sola çatıyordu.

Genelkurmayın kanaati, henüz savaşa hazır olmadığımız şeklindeydi. Kruşçef ise anî bir darbeyle savaşı kazanacağımızı ileri sürüyordu. Gene de kendisinden emin değildi. Topyekûn bir savaş yerine, bölgesel çatışmaları tercih ediyordu. Bu yüzden de fırsat buldukça, bazı belirli yerlerdeki çıban başlarını kurcalamaktan ve ortalığı bulandırmaktan geri kalmıyordu.

Genelkurmayın düşüncesi ise, anî bir vuruşla savaşı kazanmaktı, füzelerle belirli başlı şehir ve merkezler bombalanacak böylece hayat felce uğratılmış olacaktı. Yok, bunda başarıya ulaşamazsak, Amerika ve İngiltere'nin belirli merkezlerini bombalamak suretiyle NATO içinde bir kopma sağlamaya çalışacaktı.

Tam bu sıralarda Kennedy, bir beyanat vererek, senatodan askerî harcamalar için 3 milyar dolarlık ek ödenek istediğini açıkladı. Kruşçef, bunun aslında en azından 8 veya 9 milyarı bulacağını biliyordu. Kennedy, bu demecinden birkaç gün sonra da, silâh altına alınacak erlerin miktarında hissedilir bir fazlalaşma olacağını da belirtti. Özellikle jet pilotu yetiştirmek üzere yeni bir programı sunuyordu...

Amerikan cumhurbaşkanının bu çıkışını olağanüstü bulmamak gerekir. Kennedy, daima Amerika'ya karşı yapılan harekete aynen cevap vermiştir. Zaten bunun üzerinedir ki bir çok parti yetkilisi Kruşçef'i suçlamaya başladılar. Bir KGB generali bana:

— Bunda şaşılacak bir şey yok, demişti. Kennedy'nin nutku, Kruşçef'in davranışına bir cevaptır.

Rusya'da, silâhlı kuvvetler, parti merkez komitesi tarafından kontrol edilir. Gerek savunma bakanlığında, gerek askerî bölgede bir siyasî temsilci bulunur. Bunlar, ordu içinde, partinin gözü ve kulağıdırlar. Bütün bu temsilciler, sadece parti merkezinden direktif alırlar.

«SUBAYLAR DİLENSİN Mİ?»

Zukof, hem savunma bakanı hem de prezidyum üyesiydi. Orduda siyasî eğitimin azaltılması görüşünü savunuyordu Kruşçef ise askerin düşüncelerini başka noktalara kaydırmaması için yoğun bir siyasî eğitim taraftarıydı. Bu sebepten Zukof'la aralarında bir çekişme başladı. Kruşçef aynı zamanda parti içi mücadelede Molotof - Kaganoviç - Malenkof üçlüsüyle de çekişiyordu. Mareşal Timoçenko, Rokosovski ve Konief'in Kruşçef'in karşısında olduklarını görüyorduk. Hatta Voroşilof ve Pervukhin de, Molotof - Kaganoviç - Malenkof üçlüsünün safındaydı. Kruşçef, bütün bunların halk tarafından tanınıp tutulduğunu gördüğü için hepsini birden tevkif ettiremiyordu.

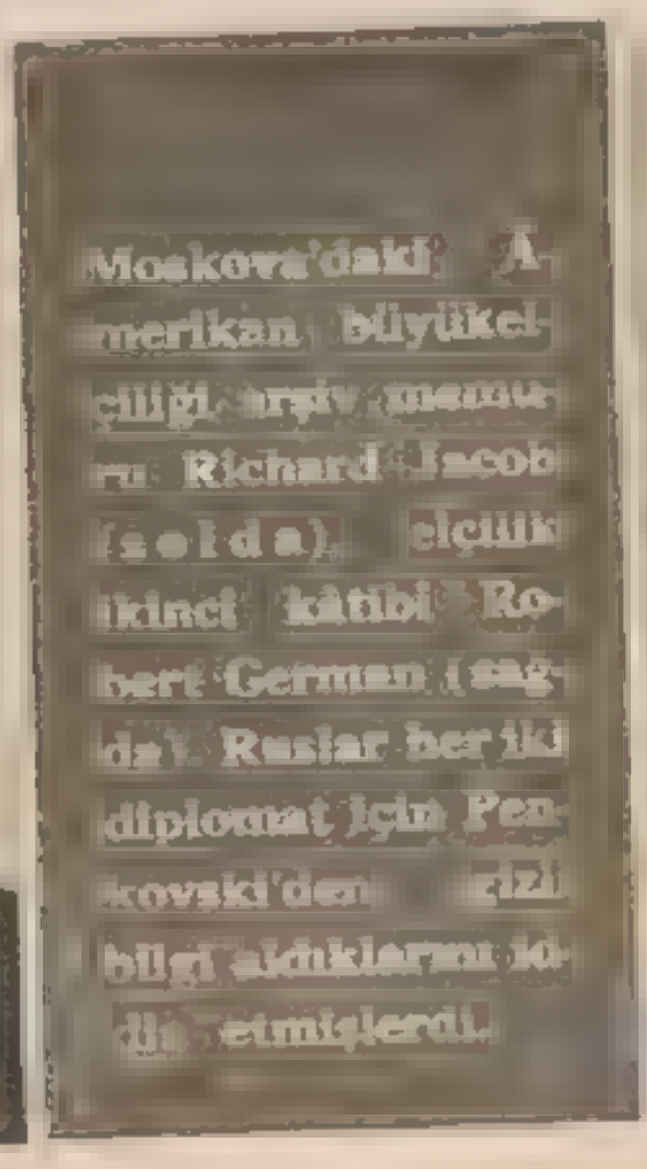

Penkovski, 1944 yılında Ukrayna'da, general Varentsof'la.

Bir arkadaşım, bir gün Kruşçef'in:

—Şimdilik yerlerinde kalsınlar, ama onlardan kurtulacağım zaman da pek yakında gelecektir, dediğini nakletti bana.

Aralarında en çok nefret ettiği kimse Zukof'tu. Halbuki Zukof, hem ordu hem de halk tarafından seviliyordu. «Devrimizin askerî dehası» derlerdi onun için. Zukof da Bulganin'i sevmezdi. Hatta bir gün Bulganin telefonu açıp:

— Ben, demiş, Mareşal Bulganin'im.

Zukof, buna çok sinirlenmiş:

— Ben böyle bir mareşal tanımıyorum, diye telefonu yüzüne kapamış.

Zukof'la Kruşçef'in çekişmesi zaman zaman sertleşirdi. Hatta bir ara Kruşçef, ordudaki tazminatları indirmek istemişti. Zukof buna karşı koydu:

— Subaylarımın dilenci olmasını mı istiyorsun yoksa? Onlar dilenci olurlarsa, gereği gibi döğüşemezler. Bir asker iyi beslenmeli, ailesini iyi geçindirmelidir.

Zukof orduda merkeziyet taraftarıydı, bu yüzden siyasî müşahitlerin azaltılmasını istiyordu. Bütün bunlar Kruşçef'i korkutmaktaydı. Bir gün Moskova yakınlarında komando okulunun bulunduğunu duyunca çok kızmıştı. Gene bir gün bir toplantıda Zukof'la çatışmış, Zukof da:

— Ne yaparsın sanki, demişti, ordu benim arkamdadır.

Artık bu olaylardan sonra Kruşçef kesin karar vermişti. Zukof'u tasfiye edecekti. Nedense, Zukof yönetimin başındayken, kendisi bir türlü rahat edemiyordu.

Bu sırada Zukof'un Yugoslavya'ya gitmesi icap etti. Kruşçef bunu fırsat bildi, hemen tertibat aldı. Zukof Yugoslavya'dan döndüğü zaman, daha hava alanında savunma bakanlığından uzaklaştırıldığını söylediler. Tabiî bu arada Kruşçef de boş durmamış, bütün ordu içindeki parti temsilcileri kanalıyle Zukof'a karşı bir propaganda yürütmeye başlamıştı. Hemen ertesi gün parti merkez üyeleriyle bir toplantı yapıldı. O toplantıda ben de vardım.

İlk sözü Kruşçef aldı ve uzun bir konuşma yaparak, Zukof'un, Napolyonvari davranışlarla silâhlı kuvvetler içinde parti disiplinini zayıflattığını iddia etti. Hatta bir de misal gösterdi:

Zukof'un beyaz at üzerinde çekilmiş koskoca bir resmi vardır. Bu resim, ordu kulubünün duvarında asılıdır. Bu, Zukof'un kendisini kahraman haline getirmek çabasından başka nedir ki?

Kruşçef'in bu sözlerini duyunca dudak altından gülümsedik. Çünkü bir zamanlar bu resme bakarak:

— Ne güzel değil mi, Zukof tam bir millî kahramanımızdır, dediğini hatırlamıştık.

Bu toplantıdan sonra, bakanlar kurulu kararnamesiyle Zukof savunma bakanlığından uzaklaştırıldı ve kendisine ayda 5500 ruble maaş bağlandı.

VESİKALARI NASIL VERDİM

Eylül ayıydı. Bir akşam üzeri işten erken çıktım. Tsvetnoy bulvarına doğru yürüdüm, ileride, alacakaranlıkta oynayan

Ivan Skripof, Canberra'daki Rus elçilik mensuplarındandı ve casusluk suçunda Avustralya'dan çıkarıldı.

üç çocuk vardı. Yanlarına yaklaştım, az ilerde de bir kadın, bankta oturuyordu.

Bir an kendi kendime mırıldandım, işler önceden planlandığı gibiydi. Tam çocukların yanına gelmiştim ki, durup çocukların oynayışına baktım. Çocuklar da durmuş, bana bakıyorlardı. Eğilip birinin saçlarını okşadım ve cebimden çıkardığım bir şeker kutusunu uzattım. Çocuk kutuyu aldı, sonra da bankta oturan annesine koşup:

— Bak, yabancı adam bana ne verdi, dedi.

Kadın da teşekkür eder gibi başını salladı. Sonra da uzaklaştım.

Bunda pek olağanüstü bir şey görünmüyor ama, şimdi bir de işin perde arkasını anlatayım:

Son Londra gezimde bir fırsat bulmuş ve Wynne ile buluşmuştum. Wynne'le birlikte Amerikalı ajanı görmeye gitti. Odaya girdiğimizde Amerikalı ajanın yanında bir kadın gördüm. Wynne kadını, tanıştırıp:

— Bayan Chisholm, Moskova'daki İngiliz ataşesinin karısıdır, dedi.

Sonra birlikte son durumu görüştük. Wynne, Moskova'ya dönüşümde eğer önemli bir belge vermem gerekirse, onu bayan Chisholm kanalıyle göndermemi söyledi ve böyle bir tertip tasarladık. Aslında çocuklara verdiğim şekerlerin birinde mikrofilimler vardı.

1961 yılının 11 eylülünde, Khebnikof'dan bir mektup aldım. 13 eylül ile 8 ekim arası Paris'te açılacak sergiye gitmemi istiyordu. Hem Rus delegelerine başkanlık edecek, hem de Fransa'daki silâh fabrikalarının NATO üyelerine hangi silâhları imal ettiğini öğrenecektim.

NATO'DAKİ RUS AJANLARI

20 eylülde Le Bourget havaalanına indiğimde Wynne'i beni bekler buldum. Halbuki ne vakit geleceğim kesin bilinmiyordu. Wynne, beni karşılamak için tam bir hafta her gün havaalanına gelip meydana inen uçakları bir bir kontrol etmiş. Beni otele götürürken kendisine 15 rulo filim verdim. Bunlar içinde, teknik ve ilmî belgeler, füzelere ait gizli ve son buluşların planları vardı.

Paris'e gelişimin üçüncü günüydü. Wynne beni arabasıyle Sein nehri kıyılarına götürdü. Orada Amerikan entelijans servisinin en önemli kişilerinden biriyle karşılaştım. Konuşmamız pek uzun sürmedi. Bundan sonraki karşılaşmalarımız için planlar hazırladık.

İngiliz ve Amerikalılar benden daha çok,

NATO'ya sızmış ajanlarımız olup olmadığını öğrenmek istiyorlardı. Onlara Paris elçiliğimizdeki personelin gerçek kimlikleriyle burada nelerle uğraştıklarını anlattım. Zaten çoğu GRU ve KGB mensubuydu.

Daha sonraki buluşmalarımızda da Moskova'ya döndükten sonra nasıl bir tutum izleyeceğim hakkında tavsiyede bulundular. Benim, merkez komitesi üyeleriyle daha sık temas sağlamamı ve Rusya'da bir gizli teşkilât kurmamızın mümkün olup olamıyacağını araştırmamı istiyorlardı. Bu arada hazırladığım filimleri de Anne Chisholm kanalıyle onlara ulaştırabileceğimi belirttiler.

«MİLLET MECLİSLERİNDEKİ KOMUNİSTLER, BİZE ÇOK FAYDALI OLUR»

Ben Londra'dayken, İngiltere'deki büyükelçimiz Soldatof'la konuşmuş ve İngiliz komünist partisi üyeleriyle nasıl temas sağladıkları hakkında bilgi almıştım. Komünist partisinin resmen serbest faaliyet gösterdiği ülkelerde hükümet ve yasama meclisleri içinde olup bitenleri öğrenmek nisbeten kolay oluyordu. Oradaki ajanlarımız bize meclis görüşmelerini rahatlıkla aktarıyorlardı. GRU'nun bu ülkelerde kilit adamları vardı. Hattâ Kruşçef, Berlin krizi sırasında doğrudan doğruya Soldatof'a talimat vererek, onun İngiliz komünist partisi üyeleriyle temasa geçip, İngiliz hükümetinin kriz sırasında nasıl bir tutum izleyeceğini öğrenmesini istemişti.

Durum Fransa'da da aynıydı. Sergi dolayısıyle Paris'e geldiğim zaman buradaki elçilik personeliyle görüşmüştüm. Ananyef bana:

— Biz burada -yani GRU ve KGB mensupları- Fransız komünist partisi erkânı ile temas etmekteyiz. Hele meclisteki komünist milletvekilleri bize çok faydalı bilgiler vermektedirler.

Ananyef'le Prokhorof, Paris elçilik mensuplarımızdı. Asıl görevleri, Paris'te ve NATO'da entelijans işlerini teşkilâtlandırmaktı. Hele Prokhorof bir konuşma sırasında bana, diğer ülkelerde, özellikle Ortadoğu'da meclis ve hükümetten haber sızdırmanın çok zor olduğunu söylemişti.

Ben oradayken, İngiliz ve Amerikalılar'ın yeni bir tip gaz maskesi üzerinde çalıştıklarını duymuştuk. GRU bununla çok ilgilendi. Bir de Amerikan bahriyesinin kullanmaya başladığı aşınmaya mukavim ceketler hakkında da bilgi almak istedi. İlgilendiğimiz diğer konu da, İngiliz ve Amerikan ordusunda kullanılan elektronik füzeler idi.

KGB İLE GRU ARASINDAKİ REKABET

Şimdi bir de iki teşkilâtımız arasındaki rekabetten söz edeyim. Her iki teşkilâtın da görevi, haber toplamaktı ama, bu iki teşkilât arasında gizli bir çekişme vardı. KGB ve GRU mensupları yeni bir haberi Moskova'ya daha önce uçurmanın çabası içindeydiler. KGB'nin bütün dış elçiliklerimizde bir sürü teknisyeni bulunmaktadır. Bunlar, gece gündüz «orayı» gözlerler. GRU da öyle. Sudın adlı ajan Ortadoğu'da ve bilhassa Türkiye'de, bazı ajanları teşkilâtlandırmakla görevlendirilmişti. Türkiye birinci sekreteriydi. İvan Melek de, 1955'de Birleşmiş Milletler'deki teşkilâtımıza kâtip olarak Amerika'ya gönderilmişti, ama asıl işi orada teşkilât kurmaktı. Ne var ki, Melek, A.B.D.'nde fazla çalışamadı. 1960'da FBI tarafından tevkif edildi. 1961'in 17 nisanında da Amerika'yı terketmesi istendi.

Melek, GRU'ya bağlıydı. Ama KGB'nin dış ülkelerde daha çok ajanı olduğu bir gerçektir. Hele İngiltere ve Amerika'da. Bir gün Londra'da Şapolof'la konuşuyordum.

— Beni İngiltere'ye göndermek istedikleri zaman bir hayli korkmuştum, diye anlattı. Belki İngilizler bana vize vermez diye. Ama korkumuz çok sürmedi. İngiltere'ye girebildim.

Dış ülkelerdeki KGB ve GRU mensupları ile sık sık müşterek konferanslar tertipleriz ama, yine de iki teşkilât mensuplarının rekabet hırsı ortadan kalkmaz. KGB ve GRU mensupları merkez komitesine karşı daha iyi çalışır görünmek için haberleri ilk göndermek isterler. Bakın bir misal vereyim. Ben Türkiye'deyken, KGB mensubu bir albay vardı elçilikte: Pavel Dimitriyeviç Yerzin. Birçok gizli bilgiyi, benden bile sırmış gibi saklardı. Sonra bir şey yakaladı mı hemen merkez komitesine ulaştırırdı. Halbuki bir de haberin doğruluğunu ölçmek gerekmez mi? Sonra haber Moskova'ya ulaşır ulaşmaz hemen beni çağırır, öğrendiğini bana da naklederdi. Böylece, aynı gayeyle çalışıyormuş hissini vermeye çalışırdı. Yerzin, Ankara'da bir yıl kadar kaldı. Serof'la da hiç geçinemez, sık sık çatışırlardı. Yerzin, bu arada bazı batılı diplomatları da kendi safına çekmeye uğraşırdı.

Tuğgeneral Kazakeviç de Ankara'da askerî ataşeydi. Aynı zamanda, parti teşkilâtı sekreteri görevini yürütüyordu. Tabiî asıl işi hükümete sızmaktı. Nerelerden nasıl haber topladığını bilmiyorum ama bir gün Moskova'ya çağırıldı. Suslof tarafından da sıkı bir sorguya çekildi. Mer-

kez komitesince, siyasî görüşlerinde isabetsizlik sebebiyle hem ataşelikten, hem de partiden uzaklaştırıldı.

YENİ HABER GÖNDERME YOLLARI ARIYORUZ

Paris'te Wynne ve Amerikalı ajan Alex' le, bütün ihtimalleri gözden geçirip, hangi kanallardan bilgileri Batı'ya ulaştırmanın mümkün olacağını araştırmıştık. Şüphe çekmemek için dikkatli olmak gerekiyordu. Sonunda, gizli belgeleri ve filimleri Mrs. Ann Chrisholm kanalıyle Batı'ya ulaştırmaya karar verdik.

Mrs. Chisholm, Moskova'daki İngiliz elçilik mensuplarından birinin karısıydı. Ancak yabancı elçilik mensupları sıkı göz hapsinde olduğundan, onunla fazla sık buluşmak tehlikeliydi. Bu yüzden çocuklarına şeker kutusunu verdikten sonra, bir defa daha, gene önceden tertiplenen bir şekilde filimleri ona aktardım. Sonra, bu yoldan vazgeçmenin daha iyi olacağını hissettim.

Onunla buluşmalarımız suya düşünce, bu defa başka bir yol denedik. Yabancı elçiliklerde sık sık partiler verilirdi. Ben de bazen davetli olurdum. Eğer parti İngiltere elçiliğinde olursa o zamanda da Mrs. Ann Chisholm'la karşılaşır, şöyle bir ayak üstü sohbet ederdik. Tabiî bu arada gerekli bilgileri verirdim.

Yalnız bu yol pek süratli işlemiyordu. Bunun üzerine «bırakma» yolunu denemeyi uygun bulduk. Moskova'da seçeceğimiz belirli yerlere gizli belgelerin filimlerini bırakacaktım. Sonra da elçilikten biri gelip, bıraktığım yerden filimleri alacaktı.

İlk olarak Puşkin caddesi 5 nolu apartımanın girişini seçtik. Kapıdan girince hemen sağda bir radyatör vardı. Siyah boyalıydı. Radyatör dilimleriyle duvar arası iki buçuk santim kadar aralıktı. Ben mikrofilimleri buraya bırakacaktım. Kararlaştırılan bir zamanda da gelip alacaklardı.

Onlara haber vermek için G 3.26.87 ve G 3.26.94'e telefon ediyor, fakat hiç konuşmuyordum. Karşı taraf telefonu açınca hemen kapatıyordum.

Bu arada şupheyi üzerimize çekmemek için filimleri her defasında ayrı yerlere bırakmaya karar vermiştik. Daha çok yabancıların bile kolayca gidebileceği yerleri seçiyorduk. Bunlar arasında Vagankofskoy mezarlığı da vardı. Burada ünlü Sovyet şairi Sergei Yesenin'in mezarı vardır. Bir de Gogol bulvarındaki umumi telefondan yararlanıyorduk. Hattâ bir defasında bir kiliseden bile faydalandık.

Bunların yanı sıra gene de partilerde İngiliz diplomatlarıyle de görüşebiliyordum. 28 mart 1962'de İngiliz elçiliğinde bir parti verilmişti. Bu partide Mrs. Ann Chisholm'u gördüm. En müsait bir zamanı kollayıp, ona altı rulo filim aktarmayı başardım.

O tarihten üç gün sonraydı, 31 martta İngiliz elçiliğinde gene büyük bir parti verildi. O gun kraliçenin doğum günüydü. Toplantıda Mrs. Ann Chisholm da bulundu ve bana, daha ilerde yapacağım işlerin talimatını havi bir mikrofilim aktardı.

TEHLİKELİ GÜNLERE DOĞRU

4 temmuzdu. Amerika'nın Kurtuluş Günü munasebetiyle Amerikan elçiliğinde bir yemek verildi. Burada Amerikan gizli servis mensubuyle görüştüm. Amerikalı benden, Rusya'daki füze imali hakkında bilgi istediğini ifade etti. Ben de, bilgileri sağlar sağlamaz kendilerine ulaştıracağımı söyledim.

Tam bu sıradaydı, Wynne, Moskova'ya

Kruşçef, Kremlin'de yapılan bir toplantıda konuşuyor.

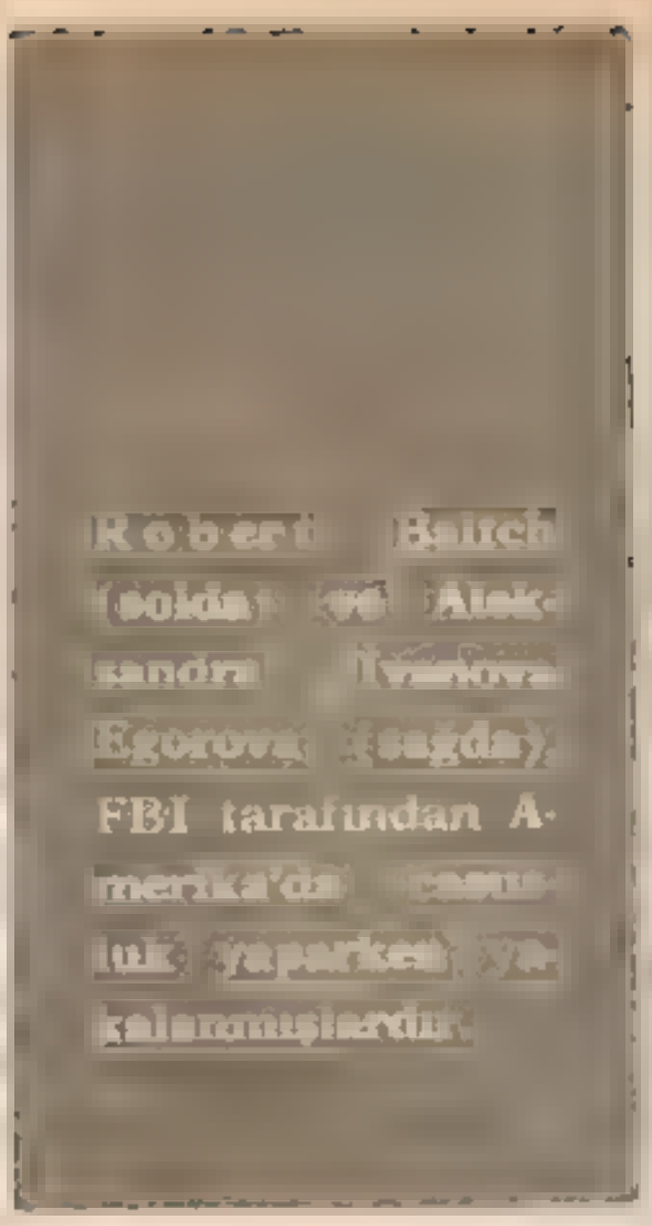

Robert Bauch (solda) ve Aleksandra Ivanova Egorova (sağda) FBI tarafından Amerika'da casusluk yaparken yakalanmışlardır.

geldi. Yalnız şunu söyleyeyim, çevremde garip bazı olayların cereyan ettiğini hissetmeye başlamıştım. Sanki daima takip ediliyormuşum gibi geliyordu bana. Wynne'i havaalanından aldım, Ukraniya Oteli'ne götürdüm. Yolda halimi garipsemiş olacak ki:

— Sıkılacak bir olay mı geçti, halinizde bir tedirginlik görüyorum, diye sordu.

— Galiba takip ediliyorum, dedim.

Wynne bir şey söylemedi buna, yalnız bana bazı talimatı muhtevi bir mektup verdi. Bir de pasaport. Evet, takip edilip yakalanmak ihtimali halinde kaçıp Batı' ya sığınmak için bir pasaport.

Bundan sonra düşünmeye başladım. Hissim bir şüpheye mi dayanıyordu, yoksa ciddî emareler mi vardı?

Paris'teyken Amerikan ajanlarıyle bu konuyu da görüşmüştük. Böyle bir ihtimal olunca hemen Baltık sahilinde önceden tesbit edilen bir yere gitmemi söylemişlerdi. Burada bir denizaltı beni bekleyecekti.

KGB'nin arkamda bazı oyunlar çevirdiğini hissediyordum. Nisanda Amerika'da bir gezici kitap sergisi açacaktık. Bunun için ben de görevlendirilecektim. 19 nisanda hareket edecektik. Nedense hiç bir sebep yokken Amerika'ya gitmeme müsaade etmediler.

Sonra bir olay da şüphelerimi arttırmaya yetti. Wynne, Moskova'ya gelmişti. Pekin Lokantası'nda bir yemek yemeyi tasarlamıştık. 5 temmuzdu. O sabah merkez komitesinde Wynne üzerine bir tartışma çıktı. Levin, nedense Wynne'le ilgilenmeye başlamıştı. Bunu anlattı. Azıcık telâşlıydım, olanları Wynne'e nakletmek istiyordum.

Lokantaya geldiğimde Wynne'i oturur gördüm, sıkı bir göz hapsindeydi. İki detektif her hareketini kolluyordu. Lokantada boş masa yoktu, hatta bir an kapıdan bile görünmeyip lokantaya girmemeyi geçirmiştim aklımdan. Belki, beni de takip ediyorlardı. Ama, ya Wynne'in bana vereceği talimat var idiyse, hem kendisine bazı belgelerin fotokopilerini de vermem gerekiyordu. Girdim lokantaya ve hiç oturmadan çıktım. İçimden de inşallah Wynne anlar da beni takip eder diyordum.

Öyle de oldu.

Az sonra Wynne'in lokantadan çıkıp arkamdan geldiğini gördüm. Hemen caddenin yanındaki parka girdim. O da geldi, aynı anda iki detektifin arkamızdan geldiğini gördüm; acele bir iki kelime konuştuk, bu arada ona yanımdaki filimleri aktardım.

Bütün bunlar bir iki dakika içinde olup bitmişti. Parktan çıkıp hızla eve yürürken, içimdeki şüphelerin artık karanlık bir tehlike çanı halini aldığını görüyordum.

Gelecek sayımızda:

RUSYA HAKKINDA GİZLİ BİLGİLER.

Dünya Harbine Girerken

Çeviren: **OSMAN ÖNDEŞ**

1914 SENESİ ekim ayında, bir gün, Alman ataşemiliteri Binbaşı von Lafert, Birinci Ordu Komutanlığı'nda bana müracaatta bulundu. Derhal odama çağırttım.

Binbaşı, büyük bir heyecan ile Goeben ve Breslau gemilerinin Karadeniz Boğazı dışında Rus harp gemileri ile çarpıştıklarını, muharebenin başarı ile neticelendiğini bildirdi. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığının sona erdiğini gösteren şüphe götürmez ve kati bir delil oluyordu.

Türk Genel Karargâhı'ndan, 30 ekim 1914 günü Alman askerî heyetine bir resmî tebliğ geldi. Bu tebliğde şöyle deniyordu:

«Donanma Komutanlığı'ndan 29 ekim 1914 gün ve saat 11,15'de verilen bilgiye göre, Rus donanması, 27 ve 28 ekim tarihlerinde, Türk donanmasının bütün harekâtını takip ve yaptığı bütün eğitim ve tatbikatı devamlı olarak taciz etmiş ve bugün de düşmanca hareketlere başlamıştır. Bir Rus mayın gemisi, üç torpidobot ve bir kömür gemisinin düşmanca bir fikir ile Karadeniz Boğazı'na doğru ilerlemesi üzerine Goeben harp gemimiz tarafından Rus mayın gemisi batırılmış, bir torpidobot ağır hasara uğratılmış, kömür gemisi müsadere edilmiş, ayrıca üç subay ve 72 er esir alınmıştır. Goeben sancak gemimiz refakatinde olan filomuz, Sivastopol'u başarı ile bombardıman etmiştir...»

HARP BAŞLIYOR

Bu harp haberi, beni son derece hayrette bıraktı! Gerçi, 20 eylül tarihinde Büyükelçi von Vangenhaim'ın Goeben ve Breslau harp gemilerini Alman sancağı altında Karadeniz'e çıkarmak fikrinde bulunduğunu güvenilir bir kaynaktan haber almış ve derhal Tarabya'ya giderek bu teşebbüsten çekinmesini önemle söylemiştim. Goeben ve Breslau, bir diplomatik oyun ile ismen dahi olsa artık Osmanlı hükümetinin sancağını taşıyan harp gemileri haline gelmişlerdi. Ayrıca bu iki geminin Osmanlı hükümetine satıldığı bütün dünyaya duyurulmuştu.

Şimdi bu gemilerin yeniden Alman sancağı çekilerek Karadeniz'e, hem de bir savaşa gönderilmeleri Türk kamu oyunda büyük tepkiler yaratır ve Türk halkını Almanya aleyhine çevirebilirdi. Zaten Türkler, canlarından, dişlerinden arttırdıkları paralarla sipariş ettikleri Sultan Osman ve Sultan Reşad zırhlılarına İngilizler'in son anda, parayı tahsil eder etmez elkoymalarından dolayı son derece hassastılar. Goeben ve Breslau'ın böyle bir anda Osmanlı donanmasına katılması, senelerce çalışılsa, elde edilemeyecek bir Alman sevgisi sağlamıştı. Bu Alman gemileri Türk

sancakları toka ettikten, isimleri Yavuz Sultan Selim ve Midilli şeklinde millileştirildikten, hattâ Alman olan subay ve erlerine fes giydirildikten sonra, 17 eylül günü Heybeliada önünde, padişah huzurunda bir geçitresmi yaptığı halde, tekrar Alman gemisi şeklinde ortaya çıkarılması, büyük ihtilâtlar yaratabilirdi.

Karadeniz'de meydana gelen çarpışmalar, Türk sancağı altında vuku bulduğuna göre, bu filonun Boğaz'dan dışarı çıkması için bahriye nazırı Cemal Paşa'nın müsaadesi alınmış olmalıydı. Cemal Paşa, Türk nazırları arasında o zaman, siyasî görüşleri bakımından kesin surette Almanya'ya mevleden bir şahıstı. Bu zâtın siyasî görüşleriyle Türkler'in tarafsızlığını terk etmesinde büyük bir tesiri olduğu aşikârdır.

İstanbul'da o zaman dolaşan havadis ve söylentilere göre Türk ve Alman gemilerinin Karadeniz'deki muharebesinden sonra Rusya, Türkiye'nin tarafsızlığını tanımakta devam edeceğine dair bir teklifte bulunmuş ve bu maksatla Alman askeri heyeti ile Goeben ve Breslau gemilerindeki Alman subay ve erlerinin derhal Almanya'ya iadesini şart koşmuştu. Rusya'nın bu teklifinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmediği dahi yayılmış ise de, bu olay ve haberlerin doğruluk derecesini tasdik ve tekeffül edemem.

Çarpışmalardan birkaç gün sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, muhasım devletler halıne gelmişlerdi. Çanakkale Boğazı daha eylül ayı nihayetinde mayınlarla kapatıldığı halde bu keyfiyet, ordu ve donanma seferberliği hususlarından sayıldığı için İtilâf hükümetleri tarafından normal ve ihtiyatî bir tedbir olarak telâkki edilmişti.

CİHÂD-I EKBER

Kasım ayı ortalarına doğru Osmanlı hükümeti tarafından gösterişli bir surette mukaddes savaş (Cihâd-ı Ekber) ilân edildi. Bu suretle İslâm âleminin eski devirlerde en kuvvetli silâhı olan Müslümanlık da harp terazisine atıldı.

Bu ilân ve tedbir ile, İslâm âlemi üzerinde pek büyük bir manevî tesir yapılacağı sanılıyordu ama, bu bir hayaldi. Esasen padişahın asırlardır «Allah'ın dünya üzerindeki gölgesi» şeklinde bilinmesi sebebi ile, hakanları uğrunda cesaret ve emniyetle ölüme atılan derin inançlı Anadolu askerleri için bir Cihâd-ı Ekber ilânına lüzum yoktu. Türkler'in hâkimiyeti altında bulunan Araplar arasında ise mukaddes savaş, kendileri ile Türkler arasında kökleşmiş ayrılıklar sebebiyle ve hemen genellikle Türk idareleri hakkındaki memnuniyetsizlik dolayısıyle hiç bir tesir gösteremedi.

Aksine, Turkiye'nin, Hıristiyan hükümetlerle birleşmesi ve Türk ordularında

Amiral De Robeck, General Ian Hamilton, Komodor Keyes, General Braithwaite, Triod savaş gemisinin güvertesinde.

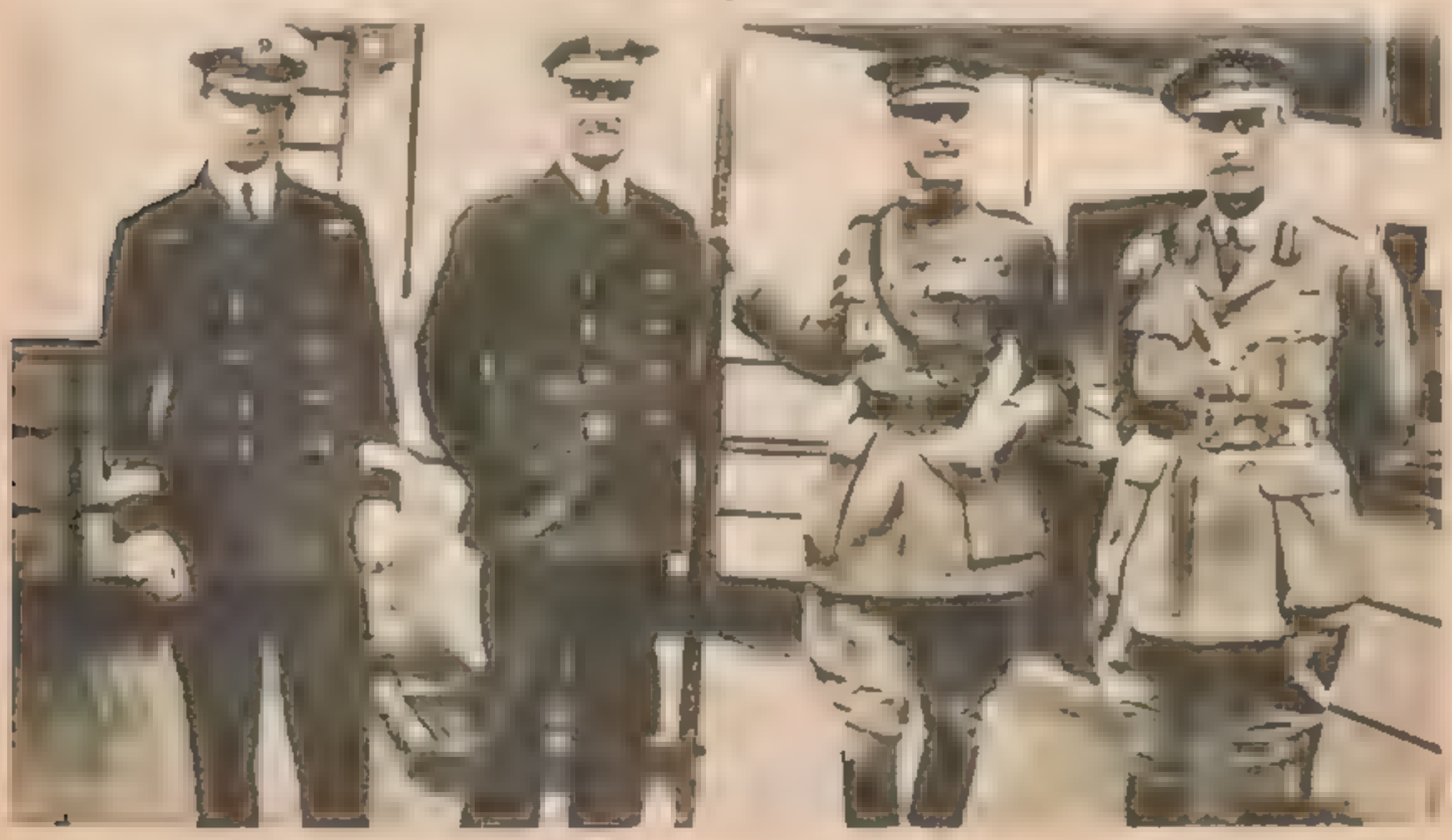

Alman ve Avusturya subay ve erlerinin görev alması şeklinde ve pek garip bir tarzda tecelli etti!

Savaş ilânı, 1914 yılı kasım ayında İstanbul'da genellikle millî gösterilerde yapılması mutad olan bir takım tertiplerle alevlendirildi. Türk polisi tarafından tertip ve tanzim edilen bir takım olaylar, sokaklar, caddelere yayıldı ve suni bir heyecan yaratıldı.

ÇANAKKALE'DEKİ ÇALIŞMALARIM

1915 yılı başlangıcında, devletlerin nazarları gittikçe Çanakkale'ye doğru dönmekteydi. Düşmanın maksadı, süratle açığa çıkıyordu. 24 mart günü dairemde çalışırken, telefon çaldı: Enver Paşa, kendisi gelinceye kadar daireden ayrılmamam için ricada bulunuyordu. Çok geçmeden gelerek, Çanakkale'de teşkili düşünülen 5'inci ordunun komutasını deruhte edip edemiyeceğimi sordu. Paşanın teklifini derhal kabul ettim, fakat her geçen zamanın çok mühim olduğunu açıklayarak halen orada olan bütün birliklerin takviye edilmesi gerektiğine nazarı dikkatini çektim.

25 martta İstanbul'dan ayrılıyordum. Bu ayrılış beni İstanbul'dan tam on ay uzak bırakacaktı.

26 mart sabahı Gelibolu'ya vararak, şehirde karargâh kurduk.

O sırada yarımada içinde, bir baştan öbür başa kadar devam eden yol yok gibiydi. Ancak, patikalardan faydalanılıyordu. Yük taşıyan at, katır, eşek gibi hayvanlardan teşekkül eden ikmal konvoyları, ancak teker teker ilerliyebiliyorlardı. Birliklerin bu yeni mevzilere kadar ulaşmaları, düşman uçaklarının gözetleme uçuşları sebebiyle, gece yürüyüşleri yapılarak sağlandı. Bu sıralarda Beşinci Ordu'da bir tek uçak bile yoktu. Çanakkale'deki birkaç uçak ise müstahkem mevki emrinde bulunuyordu.

Birliklerinin talim, terbiye ve idareleri, bu kritik devrede çok büyük bir dikkate ihtiyaç göstermiştir. Zira her bakımdan faaliyet gösteren düşman gemileri, hemen bütün sularda devriye yaparak birliklerimizi topçu ateşi altında tutuyorlardı. İstihkâm alet ve cihazları da çok mahdut sayıda idi. Fakat biz mümkün olduğu derecede mevcutlarla ve Almanya'dan tedarik ettiğimiz aletlerle görevimizi ifaya çalıştık. Torpito kovanlarını lâğım işlerinde kullandık. Münferit manialarının kazık ve dikenli tellerini mecburen şahıslara ait bahçe ve tarlaların etrafındaki çitleri ve telleri sökerek sağladık. Düşman çıkarmasına müsait olan sahilleri gerek kumsallarda ve gerekse su altında olmak üzere dikenli tellerle çevirdik.

İngiliz basınının sonradan yazdığına göre, İngiliz uçakları, Osmanlı birliklerinin çatışma öncesi tertibatını doğru tayin ve tespit edememiş ve kesin haberler sağlayamamışlardır. İtilâf Devletleri pilotları hakkındaki bu tenkit yerinde değildir. Ancak çıkarma planı daha evvelki uçak keşiflerine göre yapılmış ve bu son haftalar zarfında birliklerin yeni konuş şekillerini tatbik etmemiz düşmanı şaşırtmıştı.

24 nisan günü Anadolu cihetinde on birinci tümen ile büyükçe bir tatbikat yaptırıyordum. Bu tatbikatta esas mesele ve hedef, Küçük Beşige limanına bir çıkarma hareketi idi. Öğleden sonra geç vakit Gelibolu'ya döndüm. 25 nisan günü çıkarma harekâtına başlayan veya başlamak tehlikesi gösteren büyük birliklerin durumları hakkında sabah erken saatlerde ve bilhassa saat 05.00'den sonra Gelibolu'daki genel karargâha raporlar yağmaya başladı. Bir çıkarma harekâtının kuvvetle muhtemel görüldüğü ihbar ediliyordu. Kumkale civarında 3. Tümen'in ileriye sürülmüş birlikleri müteaddit Fransız harp gemilerinin en şiddetli ateşi altında oldukları halde, sahile çıkartılmakta bulunan Fransız birlikleriyle şiddetli bir çarpışma halindeydiler.

Gelibolu yarımadasının güney ucundaki Seddülbahir Teke Burnu, Soğandere mansabı ve Morto limanında üstün sayıda ve çok iyi teçhiz edilmiş İngiliz birlikleri, köprübaşı elde etmek ve çıkarma mahallerini zaptetmek için 9. Tümen'in ileri birlikleriyle muharebe ediyordu. Bütün bu sahil kısımları ile bunların gerileri büyük çapta İngiliz harp gemilerinin ateş desteği altında feci şekilde bombardıman ediliyordu.

ŞİDDETLİ BOMBARDIMANLAR

Gelibolu'da bulunan 7. Tümen'in Bolayır istikametine hareketi emredildikten sonra ben de, Alman yaverim ile birlikte Bolayır Tepesi'ne gittim. Tek bir ağaç veya çalının bile gözetlemeye mani olmadığı Bolayır'ın dar sırtı üstünden yukarı Saros Körfezi kâmilen görünüyordu. Karşımızda pek yakın olmak üzere düşmanın kısmen harp ve kısmen nakliye gemilerinden mürekkep yirmi kadar büyük gemisi sayılabiliyordu. Bazıları yalçın sahillerin yamaçlarına yapışık görünecek kadar yakın duruyorlardı. Diğerleri ise, biraz daha uzak bir mevkide, körfez dahilinde duruyor yahut henüz seyir halinde bulunuyorlardı. Harp gemileri, genellikle bordalarını sahile vermişler, aralıksız bombardımana devam ediyorlardı. Bu sebep-

İtilâf Devletleri'ne ait bir topçu birliği Çanakkale Savaşları'nda.

ten bordaları devamlı bir ateş ve duman bulutu altında bulunuyordu. Gemilerin kara bombardımanı son derece tesirliydi, öyle ki, sahil bir yana, bulunduğumuz tepeler bile, düşman mermilerinin tane ve şarapnellerine hedef teşkil ediyordu. Bu unutulmaz korkunç ve feci bir manzara idi. Henüz çıkarmaya delalet edecek hiç bir hareket görülmüyordu. Anlıyordum ki, buraya gelmekte geç kalmamıştık.

Bir müddet sonra Üçüncü Kolordu Komutanı Esad Paşa, bulunduğum yere geldi ve çarpışmalar hakkında yeni bilgiler verdi. Verdiği raporlara göre, yarımadanın güney ucundaki İngiliz çıkarma hareketi püskürtülmüştü, fakat düşman büyük bir inatla devamlı olarak yeni birlikler çıkartmaya devam ediyordu. Kayatepe civarında vaziyet lehimize bir durum gosteriyordu. Düşman, Kayatepe'ye ayak atamamıştı. Arıburnu civarında sahile yakın olan tepeler, İngilizler'in eline geçmiş idiyse de, 9. Tümen, mezkûr tepeleri geri almak için yürüyüşe başlamıştı.

Ben, Esad Paşa'yı derhal bir gemiye binip Maydos'a çıkmaya ve yarımadanın güneyinde emir ve komutayı eline almaya memur ettim. Kendim, geçici olarak Bolayır yönlerinde kaldım. Zira, yarımadanın buradan kapanıp kesilmemesi en büyük önemi taşıyordu. Anadolu cihetindeki birlikler ise Albay Veber'in emniyetli elleri altında bulunduğundan o yönden müsterih bulunuyordum. Sekiz buçuk ay devam edecek olan, üç buçuk milyona yakın insan toplayan Çanakkale Savaşları'nın başlangıcı bundan ibaretti.

İtilâf Devletleri'nin ilk hazırlıkları, cidden takdire değer. Bence bu seferde tatbik ettikleri planlara ait bir kusur varsa o da Türkler'in inatçı savunmalarının pek takdir olunmaması idi. Bundan dolayıdır ki istenilen ezici başarı kazanılamamıştır.

Tahminimize göre ilk başarı için düşmanın hazırladığı kuvvet 80 ilâ 90 000 civarında olduğu halde, 5. Ordu'nun kuvveti o zamanlar azamî 60 000 erden ibaretti. Ancak bu kuvvetten diğer mevkilerde alınması lâzım gelen emniyet tedbirleri için ayrılmış olan kısımların çıkarılması şarttır. Üstelik düşmanın üstün topçu ateşi dayanılmaz derecede idi. Ulaştırma imkânları bizim acizimizle mukayese edilmeyecek derecede mükemmeldi. 25 nisanda muhtelif gözetleme mevkilerimizden 200'e yakın büyük harp gemisi ve nakliye gemileri, araçları sayıldı. General Ian Hamilton'un görevini gayet iyi değerlendirdiği ve güç bir görev karşısında olduğunu kabul ettiği aşikârdı. Nitekim, General Ian Hamilton'un düşünceleri aşağıdaki emrin tercümesinden açığa çıkmaktadır:

«Ordu Genel Karargâhı
21 nisan 1915

Fransız devletinin ve Majeste Kral'ın askerleri,

Asrımızın harp idaresinde misli görülmemiş bir macera teşebbüsü karşısında

Sed - ul Bahr'deki Fransız birliklerine ait bir kapıubası

bulunuyoruz. Düşmanlarımızın zaptedilemez diye bir şöhret atfederek tavsif ettikleri mevkiler önünde açık bir limanda denizci arkadaşlarımızla birlikte, her türlü güçlüğe rağmen, karaya çıkmak azmindeyiz. Tanrı'nın inayeti, donanmanın yardımı ile, çıkarma harekâtı başarı ile cereyan edecektir. Düşman mevzileri hücum ile zaptedilecek ve çarpışmalar bizi, şerefli bir sona ve zafere bir adım daha yaklaştırmış olacaktır.

Hatırlayınız; Lord Kitchener'in veda ederken söylediklerini hatırlayınız: «Gelibolu Yarımadası'na bir kere ayak attıktan sonra, sonuna kadar muharebe etmelisiniz. Bütün cihan bizim ilerlemelerimizi takip edecektir.»

Bize tevdi edilen çok büyük ve kutsal harp görevine lâyık olduğumuzu kesinlikle ispat edelim.

İmza

General Ian Hamilton»

Çıkarma harekâtında fevkalâde bir cesaret ve metanetle harp eden General Ian Hamilton'un askerlerini hasımları dahi takdir ve sitayişe mecburdur.

25 nisan günü Saros Körfezinde çok sayıda nakliye gemilerinden silâhlı mavnalar, şalopalar sahile yanaşmağa başladılar. Fakat ateşimiz karşısında derhal geriledi-ler. Bu hareket tarzı bana hakikî çıkarma plânını saklamak maksadına matuf görün dü. Üstelik nakliye gemileri tam kapasiteleri ile yüklenmemişti. Zira gemilerin façaları, ancak su kesimi altında kalıyordu. Ayrıca, güverteleri dikine sıralanmış ağaç dallarıyle sıkı sıkıya çevrelenmişti. Bu suretle gemilerin içinde birliklerin bulunup bulunmadığı anlaşılamıyordu. Harp gemilerinin kara bombardımanı ise, aralıksız devam etmekteydi.

CEPHANE DARLIĞI

5'inci Ordu'nun en büyük problemlerinden biri cephane durumu idi. Cephane temini daima büyük bir problem yarattığından, son çare olarak Alman 'deniz albayı Piper komutasında olmak üzere İstanbul'

da bir top cephane fabrikası tesis edildi. Lâkin bu fabrikanın yardımı da mahdut kaldı. İngilizler'in yeni Türk cephanesine pek ehemmiyet vermediklerini açıkça anlıyorduk. Esirlerin ifadelerine göre 20 mermiden ekseriya bir tanesi infilâk ediyormuş.

Bununla beraber, cephane fabrikasının bu küçük yardımı bile bizce çok sevindiriciydi. Zira, daha evvel piyadelerimizi ateşle himaye ettiğimize inandırmak için bazı bataryalarda manevra mermileri kullandığımız dahi olmuştu.

O günlerde İngiliz harp gemilerinden Majestik ve Triumph, denize döşenen mayınlara çarparak battılar. Bunun üzerine İtilâf Devletleri Komutanlığı gemilerini bir müddet için İmroz ve Limni limanlarına çekip kara kuvvetlerini deniz bombardımanı bakımından küçük tonajdaki gemilerinin yardımına terketti. Bu tedbirler neticesi olarak Alman denizaltı gemileri bir nakliye gemisinin batırılması olayı hariç, Çanakkale savaşlarının son yedi aylık müddeti zarfında hemen hemen, kaydetmeye değer hiç bir başarı elde edemediler.

Temmuz ayı sonlarında büyük bir çıkarma harekâtının yapılacağına dair havadisler çoğalmaya başladı. Batı cephesinin her iki yanı denize dayanıyordu. Arıburnu cephesinde ise her iki yan açıktı. İngilizler güney cenahı ele geçirmek için çok teşebbüs ettiler. Bütün bu gayretler neticesinde ise Türk sol cenahını biraz geriye doğru sürebilmişlerdi.

5. Ordu'nun en çok endişe ettiği bölge Arıburnu cephesi ile güney grubu arasındaki serbest bölge idi. Zira buraya yapılacak bir çıkarma, aynı zamanda güney grubunu ortadan tehdit ederdi. Binaenaleyh güney grubunda birlik değiştirmesi ve gerekse diğer takviyeler sebebi ile boş kalan bazı birliklerin 9. Tümen'e verilerek mezkûr bölgeye tahsis edilmesi uygun görüldü ve bu birlikler Kayaltepe'nin batı yamaçlarına yerleştirildi.

VAZİFEMDEN AYIRMAK İSTİYORLAR

Yarımadayı tehdit eden yeni çıkarma teşebbüslerine karşı alınması gereken tedbirler ve hazırlıkların ortasında Alman Başkomutanlık Kurmay Başkanlığı'ndan bir telgraf aldım. Beni bazı izahat için Alman genel karargâhına davet ediyorlardı. Bu davet benim hayretime sebep oldu. Çünkü beni bu kadar ateşli bir harp cephesinden, arada bu kadar bitaraf devletin bulunduğu toprakları aşıp Almanya'daki genel karargâha davet etmenin ne demek olduğunu ben derhal anladım. Bu davete ait olan yazışmaları aynen aşağıya çıkarıyorum ki, herkes kendi kendine bir muhakeme yürütebilsin ve bir sonuç çıkarabilsin.

Genel Karargâh
26 temmuz 1915

General Otto Liman von Sanders ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya;

Liman von Sanders, Çanakkale'deki askerî vaziyet hakkında Alman ordusu kurmay başkanını aydınlatmak üzere genel karargâha gönderildiği takdirde, Majeste İmparator müteşekkir kalacaktır. Çanakkale Boğazı komutanlığında generalin yerini tutmak için Feldmareşal Baron von der Goltz'un tefriki uygun mütalâa edilmektedir. Kendisine kurmay başkanı olarak arzu ettiği takdirde ataşemiliter Albay von Losow tayin edilebilir.

İmza
General von Falkenhayn

Not: Bu yazı, Osmanlı hükümetine de gönderilmiştir.

Bu telgrafa nazaran hiç akla getirmemiş olduğum bir komuta değişmesi için çalışılıyordu. 28 temmuz tarihinde askerî kabine (1) başkanına gönderdiğim cevap aşağıdadır:

«Askerî Kabine Başkanlığına
28 temmuz 1915

Genel karargâha intikal ederek, General von Falkenhayn'a, Çanakkale vaziyeti hakkında malûmat vermem arzu ediliyor. Bu istek, devamlı harplerle, üç aydan fazla bir müddettir burada 5. Ordu'yu sevk ve idare ettiğim anda vuku bulmaktadır. Her an düşmanın büyük bir hücumu beklenmektedir.

General von Falkenhayn, doğrudan doğruya bu harekat ile alâkadar değildir. Malûmat vermekliğim için talepte bulunanın da İmparator olmadığına bilhassa dikkati celbederim.

Aynı zamanda, Baron von der Goltz vekilim olarak hükümetçe teklif edilmektedir ve yukarıdaki malûmat verme hususu asli görevleri meyânında bulunan ataşemiliterе de kurmay başkanlığı tevcihi düşünülüyor. Buradan uzaklaştırılmaklığım hiç bir suretle Türk hükümetinden veya Enver Paşa tarafından tertip edilmemiş ve tarafımdan da istenmemiş olduğundan, Türkiye ordusundaki hizmetimden geri alınmamın Majeste İmparator ve Kral Hazretleri tarafından emir buyurulup buyurulmayacağının bildirilmesini rica ederim.

İmza
General Otto Liman von Sanders»

İki gün sonra, Alman genel karargâhından aldığım cevapta, şimdilik çağırılmaklığımdan vaz geçildiği, lâkin Albay Losow'un karargâhıma iltihâk etmesi lüzumu bildiriliyordu. Albay Losow 13 ağustos günü bu emir gereğince karargâha katıldı. Lâkin, çok kısa bir müddet görevde kaldı, zira kendisi için karargâhımda hiç bir kullanış yeri yoktu. Bu olaydan kısa bir zaman sonra, Enver Paşa'nın haberi olmaksızın tertip edilmiş olan bu meselenin bütün teferruatı ile esası, İstanbul'dan gizli olarak bildirildi. Fakat büyük ve güç muharebelerin kısa bir özetini yapmaya çalıştığımız bu satırlarda şahsî entrikalara girmek istemiyorum.

15 000 ÖLÜ

Anafarta çıkarma harekâtı büyük ölçüde tertip edilmiş bir teşebbüs idi. Çanakkale seferi, Anafarta çıkarması ile İngilizler tarafından arzu edilen taktik kesin sonuca ulaşabilse idi, Çanakkale istihkâmları az zamanda tahrip edilebilirdi. Müteakiben mayın maniaları kaldırılabilir ve muzaffer İngiliz ordusu ile müttefiklerinin donanmaları İstanbul'a güçlükle karşılaşmadan ulaşabilirlerdi. Bu sebeple sekiz buçuk ay süren Çanakkale seferinin ortasına tesadüf eden Anafartalar çıkarma harekâtının değerlendirilmesi, bu harbin askerî ve siyasî yönden en önemli noktasını teşkil eder.

28 ağustos günü düşman o zamana kadar Anafartalar bölgesinde çıkartılan bütün kuvvetlerinin iştiraki ile hem Anafartalar ovasında, hem de ovanın iki tarafında büyük ve birleşik bir taarruz yapmaya teşebbüs etti. Bu saldırı çok şiddetli ve zayiatlı çarpışmaları mucip olmuş, fakat Türkler tarafından son ihtiyatların kullanılması ile ve hattâ süvari birliklerinin dahi ateşe sokulması ile püskürtülmüştür. O zaman muhtelif İngiliz gazeteleri, düşmanın ağustos muharebelerindeki zayiatını 15 000 ölü ve 45 000 yaralı olarak göstermişlerdi. Bizim tarafta, 22 ağustos gününden 26 ağustos gününe kadar geçen dört gün zarfında cephe gerisine 26 bin yaralı taşınmıştır. Yarımada üzerinde tertip edilen hastaneler, büyük çarpışma günlerinde ihtiyaca kâfi gelmediğinden, yaralıların çoğu denizden İstanbul'a nakledilliyordu. Türk hastalarına Alman kızılhaçı, kurdukları hastanelerle yardım ediyorlardı. Lâkin bu hastanelerin hiç biri ihtiyaca kâfi gelmiyordu. Keza hastane gemileri ile muvakkaten yaralı nakli için tadil ve tanzim edilen küçük vapurlar da gece gündüz yolda bulunmalarına rağmen yeterli değillerdi.

6 ve 7 ağustos günleri Yukarı Saros Körfezi'nde kullanılabilen veya kullanılabilecek bütün birlikler 5. Ordu'nun takviyesi için getirtilmiş olduğundan ağustos ayı ortalarında bu bölgenin korunması için Mareşal Von der Goltz komutasında bulunan I. Ordu, müdafaa görevini deruhte etmişti. Mareşal von der Goltz, bu maksatla karargâhını Gelibolu'ya nakletti.

Düşmanın bütün harp faaliyetleri Gelibolu Yarımadası'nın üç cephesinde toplanıyordu. Güneyde Seddülbahir grubunda, düşmanın ilk hattı, Kirte'nin 1200 metre güneyine kadar ilerlemişti. Bizim tarafımızda, güney cephesi Vehib Paşa kumandasında olarak umumiyetle ilk hatta, beş ve bazan da yalnız dört tümenle tutunuyordu. Düşman tarafından karaya çıkarılan bataryaların miktarları durmadan artmaktaydı.

ANAFARTA SAVAŞLARI

Esad Paşa komutasındaki Arıburnu cephesinin sol yanı, Anafarta çıkarmasından sonra, düşmanın kuvvetli çevirme teşebbüsüne karşı, bir muhtelit tümen tarafından Kayatepe taraflarına doğru uzatılmıştı.

Mustafa Kemal Bey komutasında yeni teşekkül eden Anafarta grubu, Kireçtepe kuzeyinden başlayıp, güneye doğru uzanarak, Kocaçimen Dağı'nı ihtiva eden ve sonra Arıburnu cephesinin sağ yamaçları ile birleşen araziyi müdafaa ediyordu ve bu birlikler altı tümenden mürekkepti. Anafarta ovasında, takriben sahile paralel olarak devam eden grup cephesinde bütün hâkim tepeler hattı Türk topçularının işgalinde bulunuyordu.

Türkler'in Kireçtepe'deki sağ cenahları Binbaşı Vilmer komutasında olup, 11. Tümen birliklerinden müteşekkildi. Bu tümen, cephe ateşinden başka, Saros Körfezi'nden açılan yan ateşi ile de zarar görüyordu. Mevcut olan yegâne 8,8'lik uzun menzilli batarya ile ve karanlıktan faydalanarak ileriye alınan 15 santimetrelik birkaç obüsle, gemilere ateş baskısı yapmaya çalışılıyor ve gemilerin menzil dışına sürülmesine gayret ediliyordu. Halbuki gemi toplarının menzilleri daha uzun olduğundan, gemiler bizim menzilimiz dışında mevki alarak yine müessir kara bombardımanına devam edebiliyorlardı.

Gelecek sayımızda:
DÜŞMAN KAÇIYOR!

(1) Askeri Kabine: İmparator'un yanında bulunan askeri bir dairedir. Orduya ait olup, savunma bakanlığının salâhiyeti üstünde veya dışında olan bütün askeri hususlarla uğraşır.

Yüz yıl önceki

Afrika

Nil'de bu teknelerle seyahat edilirdi.

Yazan: G. SCHWEINFURTH
Çeviren: ESER TUTEL

AFRİKA'YI çok iyi bildiğim için, 1868 baharında yeni bir Afrika yolculuğunun hazırlıklarıyle uğraşırken, hiç bir şeyi eksik bırakmamaya çalışıyordum. Beş yıl önce, Kızıldeniz'le Nil'in doğu kıyısı arasında kalan kesimde seyahat etmiş, bir Avrupalı için çok şaşırtıcı olaylarla karşılaşmıştım. Bu ikinci yolculuğumda acemilik çekmemek için her şeyi önceden iyi hazırlamaya mecburdum.

Bir botanik bilgini olarak, Afrika bitkilerinin en güzel örneklerini toplamak, bunları preslerde kurutmak, sınıflarını tayin etmek, yapacağım işlerin başında geliyordu. 1868 temmuzunda Mısır topraklarına ayak bastığım zaman, geçen seyahatimde toplayamadığım bitkileri bu sefer toplamak, noksanlarımı telâfi etmek için can atıyordum. Ne var ki geçen seyahatimde sıhhatim ciddî şekilde bozulmuştu, kendimi böyle uzun ve yorucu bir yolculuğa dayanabilecek kadar kuvvetli hissetmiyordum. Önce Süveyş'e, oradan da bir gemi ile Cidde'ye geçtim. Cidde'den ilkel teknelere binip tekrar karşı kıyıya Sevâkin'e geçmek zorundaydım. Nitekim öyle yaptım.

VALİNİN EVİNDE

İki gece, üç gündüz yol aldıktan sonra Sevâkin limanına girdik. Beni, bizzat vali karşılayıp, evinde misafir etti. Bu kadarla da kalmadı, emirler vererek birkaç develik bir de kervan hazırlattı, yanıma adamlar, bir tercüman ve bir de mihmandar kattı. Şehir o kadar boğucu bir sıcakla kavruluyordu ki, durmak imkânsızdı. Bir an önce yola çıkmak, buradan mümkün olduğu kadar çabuk uzaklaşmak istiyordum.

Geceleyin yola çıktım. Kıyı boyunca yükselen dağlarda yol aldıkça hava serinliyordu. Yolda rasladığım bitkiler, yalnız bir botanikçinin değil, tabiatla uzaktan bile ilgilenenlerin dikkatini çekecek kadar güzeldi. İri mor çiçekler, diz boyu otlar, çeşit çeşit ağaçlar, kısacası bütün tabiat Avrupa'da gördüklerimizden tamamiyle farklıydı. Sık sık kervanı durduruyor, nümuneler topluyor, bunların adlarını yazıp, prese koyuyordum. Bir ara bu durmalar o kadar sıklaştı ve uzadı ki, bu yüzden kervan âdeta yol alamaz hale geldi.

Böylece gündüzleri yol alıp, geceleri konaklayarak günlerce, haftalarca yol aldık; derken eylül geldi, nihayet Hartum'a vardık. Son hazırlıklarımızı da yaptıktan sonra bir an önce Afrika'nın kalbine doğru yola çıkmak arzusundaydım. Adamlarım çarşamba veya cumartesi günü yola çıkmanın uğursuzluk olacağını söylüyorlar,

bu günlerde yola çıkanların başlarına muhakkak felâket geldiğinden bahsediyorlardı. Böyle saçma şeylere inanmamaları gerektiğini söyleyebilirdim, ama bir faydası olmayacağını bildiğim için çaresiz susmak zorunda kaldım. Başımıza herhangi bir aksilik geldiği zaman bunu uğursuzluğa yoracaklarından emindim. Kaldı ki Afrika gibi kıt'ada, insanın başına şu veya bu aksiliğin gelmesi daima mümkündü.

Yanıma yeni adamlar alarak Hartum'dan gemiye bindim. Adamlarımın 8 tanesi gemici, 15 tanesi de muhafızdı. Yanıma iki de yerli kadın almıştım. Bunların vazifesi de taşla buğday öğütüp, adamlarım için yemek yapmaktı.

Bindiğimiz geminin içinde o kadar az yer kalmıştı ki, adamlar kımıldamakta âdeta güçlük çekiyorlardı. Fakat bir seferinde yanımızdan geçen bir teknedeki kalabalığı gördükten sonra, bizimki âdeta bomboş gibi geldi. 50 tonluk bir teknede üst üste yığılmış 200 kadar köle vardı. Af-

Dr George Schweinfurth'un bir Afrika köyüne girişi.
(Ondeki yerli Turk bayrağı taşımaktadır. O tarihlerde bir yabancı Turk bayrağının himayesinde olmadan Afrika'da dolaşamazdı.)

rika'da insan değerinin hiç olduğunu bir kere daha anladım.

Teknemizin ortasında 5-6 metre uzunluğunda bir direk, onun da ortasından asılmış 20-25 metrelik uzun bir sırığa bağlı üç köşe, kocaman bir yelken var. Hareketimizden az sonra esmeye başlayan kuzey rüzgârı yelkenimizi öylesine şişirdi ki, nehrin akıntısına rağmen büyük bir hızla yol almaya başladık. Buharlı bir istimbot bile ancak bu hızla gidebilirdi.

Gece olunca her taraf mutlak bir sessizliğe büründü. Suyun küpeşteye çarpmasından çıkan şırıltı, bir de arada bir öten gece kuşlarının tiz çığlıklarından başka çıt çıkmıyor.

Böylece Nil üzerinde günlerce yol aldık. Arada bir kıyıya yanaşıyor, bitkilerden nümuneler aldıktan, içme suyumuzu tazeledikten sonra tekrar yola çıkıyorduk.

Nehrin kumluk kesimlerinde yüzlerce turnayla karşılaşmak önceleri beni çok şaşırttı. Üçer üçer sıralar halinde asker gibi dizili, kımıldamadan durmaları gerçekten seyre değer bir manzara. Arada bir avladığımız turnalar, son zamanlarda monotonlaşmaya başlayan yemek listemizi gerçekten zenginleştiriyor.

YABANİ MANDA ÜRKÜNCE

14 ocak günü hiç beklemediğimiz bir anda meydana gelen feci bir kaza yalnız beni değil, bütün adamlarımı üzdü. Kazanın olmasındaki kabahat doğrudan doğruya değilse bile, yine de benim sayılırdı. Adamlarım, kıyıda bir teknenin demirlemiş olduğunu görmüşler ve adaya yanaşmamız için ısrar etmeye başlamışlardı. Bana kalsa, o tarafa yanaşacak yerde, ilerde, nehrin ortasındaki adalardan birine yanaşıp bitki aramayı tercih ederdim. Ama çoğunluk o şekilde istediği için razı olmak zorunda kaldım.

Tekneyi kıyıya iyice yaklaştırınca aşağıya ilk atlayan en yakın adamlarımdan Mehmed Emin oldu. Mehmed Emin, sazlıklar arasında tedbirsizce içlere doğru koşuyor, bir yandan da arkadaşına o

Afrika köylerinin birinde günlük hayat.

Dr Schweinfurth getirdiği hediyeleri gösteriyor.

doğuya dönüyor ve 10 km. kadar bu şekilde uzanıyordu.

Ne var ki, gidiş yönü değişince, yelken ters taraftan rüzgâr alıyor, teknenin yol alması için iplerle kıyıdan çekilmesi gerekiyordu. Çaresiz kalıp adamları kıyıya çıkardım ve attığımız iplerle tekneyi yedekletmeye başladım.

ARILARIN HÜCUMU

İşte ne olduysa o sırada olmuş. Kıyıda, yerde sürünen ip, sazlar arasındaki bir arı kovanına raslayıp dağıtmış, on binlerce arı bulut gibi etrafı kaplayıverdi.

— Arılar geliyor! Arılar geliyor! çığlıklarıyle bağrışan adamlarım, binlerce iğnenin ıstırabı altında kendilerini yerden yere atıyor, bazıları, suya atlayıp, arılardan kurtulmaya çalışıyorlardı...

Yüzümü gözümü mendilimle kapatmak istedim, bunun da faydası olmadı. İnsan ne kadar hareket ederse, arılar o kadar çok hücum ediyordu. Elim, alnım, gözüm, saçlarımın içine batıp çıkarılan yüzlerce iğnenin acısıyle alev alev yanıyordu. İnsanın acıdan çıldırması işten bile değildi. Karyolamın altında yatan köpeklerim de kudurmuş gibi, önlerine ne çıkarsa devirerek dışarı fırladılar. Ben de ne yaptığımı bilmeden kendimi suya attım.

Arkamdan seslenenlere kulak asmadan bütün gücümle, kıyıya doğru yüzmeye koyuldum. Ayaklarım kumlara değince de, canımı dişime takıp ilerdeki bataklığa doğru koşmaya başladım. Dikenler bacaklarımı yırtıyor, arada bir tökezleyip yere yuvarlanıyordum. Ama fazla koşamadım. Kollarımdan yakalayan iki fellâh, böyle bir delilik yapmamın önüne geçti. Çünkü bataklıkta timsahlara yem olmam işten bile değildi.

Bir süre sonra uğultular kesildi. Artık herkes kendi derdine düşmüştü. Ben, elimde bir cımbız, vücudumdaki iğneleri çıkarmaya giriştim. İğnesini çıkardığım yerdeki sancı, biraz olsun azalıyordu. Ama saçlarımın arasındakileri tabiî çıkartamadım. Baş derimin içinde kalan iğnelerin etrafı zamanla şişti, su topladı. Hayatımda bu kadar ıstırap çektiğimi hatırlamadığım gibi, çekeceğimi de sanmıyorum.

İşte, Afrika demek bu demekti. Her şeye rağmen yola devam etmek, hiç bir zorluk karşısında yılmadan bilim uğrunda çalışmam gerekiyordu.

Topladığımız nümuneleri Avrupa'da öğrencilerime gösterip, onların da bilgilerini arttıracağım düşüncesi insana yola devam etme azmi, zorluklarla mücadele cesareti vermeye kâfi geliyor..

TARİHE AKAN BİR AY

Kasım
1967

1 KASIM

İngiltere'ye bir haftalık resmî bir ziyarette bulunacak olan Sunay, Londra'ya vardı ve Kraliçe Elizabeth tarafından karşılandı.

● Ferruh Bozbeyli üçüncü turda Millet Meclisi başkanlığına seçildi.

2 KASIM

Turhan Dilligil, Adalet Partisi'nden ihraç edildi.

3 KASIM

Cumhurbaşkanı Sunay, iki gün sürecek İskoçya gezisine başladı

5 KASIM

Yemen'de ihtilâl oldu. Ordu idareyi ele aldı. Yeni yöneticiler Mısır'a bağlılıklarını bildirdiler.

8 KASIM

Cumhurbaşkanı Sunay İngiltere'den yurda döndü.

10 KASIM

Atatürk'un ölüm günü anıldı.

● A.B.D. dünyanın en büyük füzesi Satürn-5'i fırlattı. 110 metre yüksekliğinde, 3 000 ton ağırlığında olan füze, 140 ton ağırlığındaki bir uzay aracını yörüngeye koydu. Uzay aracı 8 saat 37 dakikalık bir uçuştan sonra Büyük Okyanus'a indi. 3 000 tonluk füze hareket ederken, tarihte insan eliyle yapılan en şiddetli gürültüyü (atom bombası hariç) meydana getirdi.

12 KASIM

Gizlice Kıbrıs'a çıkmak isterken yakalanan Kıbrıs Türk cemaati başkanı Rauf Denktaş, Türk hükümetinin müdaheleleri sonunda serbest bırakılarak yurda döndü.

13 KASIM

M.D.O. ile ilgili bulundukları iddiasıyle 5 tabii senatörün dokunulmazlıklarının kaldırılması istendi Dokunulmazlıklarının kaldırılması istenenler şunlardır: Sezai Okan, Mucip Ataklı, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner ve Suphi Karaman.

15 KASIM

Rumlar Kıbrıs'ta Lefkoşa - Limasol yolundaki Geçitkale ve Boğaziçi köylerini işgal ettiler.

16 KASIM

Türk hükümetinin gösterdiği şiddetli tepki ve aldığı müdahele kararı üzerine Rumlar geri çekildi. Geçitkale ve Boğaziçi'nde 24 Türk'ün şehit edildiği bildiriliyor.

17 KASIM

Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümete silâhlı kuvvetleri kullanma yetkisini verdi.

18 KASIM

Bütün Yunan askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesini istedik. Türk jetleri Kıbrıs semalarında devriye geziyor.

● İngiltere, sterlinin değerini % 14,3 düşürdü.

21 KASIM

Kıbrıs buhranının silâhlı bir çatışma olmadan halli için milletlerarası diplomatik faaliyet devam ediyor. Türk ordusu alarmda. Yunan genelkurmay ikinci başkanı Lefkoşa'ya gitti.

22 KASIM

Istanbul'da yapılan büyük mitingde on binlerce genç, Kıbrıs için savaş isteklerini belirtti.

23 KASIM

A. B. D. Cumhurbaşkanı Johnson'un gönderdiği özel temsilci Ankara'ya geldi. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant da, Ankara'ya bir özel temsilci gönderdi.

25 KASIM

Kıbrıs'ın isteği üzerine acele toplanan Güvenlik Konseyi, tarafları barışı tehlikeye düşürmekten kaçınmaya çağırdı.

26 KASIM

İstanbul ve Ankara dahil 9 ilde karartma tatbikatı yapıldı.

● Lefkoşa'nın Rum kesiminde 4 günde 30 bomba patladığı bildiriliyor.

29 KASIM

Diplomatik faaliyetler sonunda Yunanlılar, Kıbrıs'taki kuvvetlerini 1,5 ay içinde çekmeyi kabul etti.

Resimlerle Eski Türkiye

Bu sayımızdan itibaren «Resimlerle Eski İstanbul» yerine, «Resimlerle Eski Türkiye»'yi vermeye başlıyoruz. Her ay bu sayfalarda gerek bugünkü sınırlarımız içinde, gerekse eski Türkiye sınırları içindeki şehir ve kasabalarımızın, eski Türkiye ile ilgili çeşitli olayların fotoğraflarını bulacaksınız.

Selânik, semalarında yüzlerce yıl Türk bayrağının dalgalandığı bir vilâyet (eyalet) merkezimizdi Bu fotoğraf, Selânik'teki Hamidiye caddesinin 1895 yılındaki durumunu tesbit ediyor

Bu ilgi çekici fotoğraf, bundan 73 yıl önce, Manisa'da bir çiftlikte harman makinesinin kullanılışını tesbit ediyor.

Büyükada çok eskiden beri Istanbul'un sevilen mesirelerinden biridir
Yandaki resim 1895 yılında Büyükada'nın sevilen köşelerinden birini gösteriyor.

Trabzon limanının bundan 75 yıl önce çekilmiş bir fotoğrafı

1895 yılı ocak ayında çekilen bu fotoğraf, Sirkeci istasyonunun karlar altındaki halini tesbit ediyor.

1895 yılında Erzincan caddelerinde resmigeçit yapan 4. Ordu birlikleri

Buraya kadar arkamdan geldi anne, onu sevebilir miyim?

Karikatür

YAZISIZ

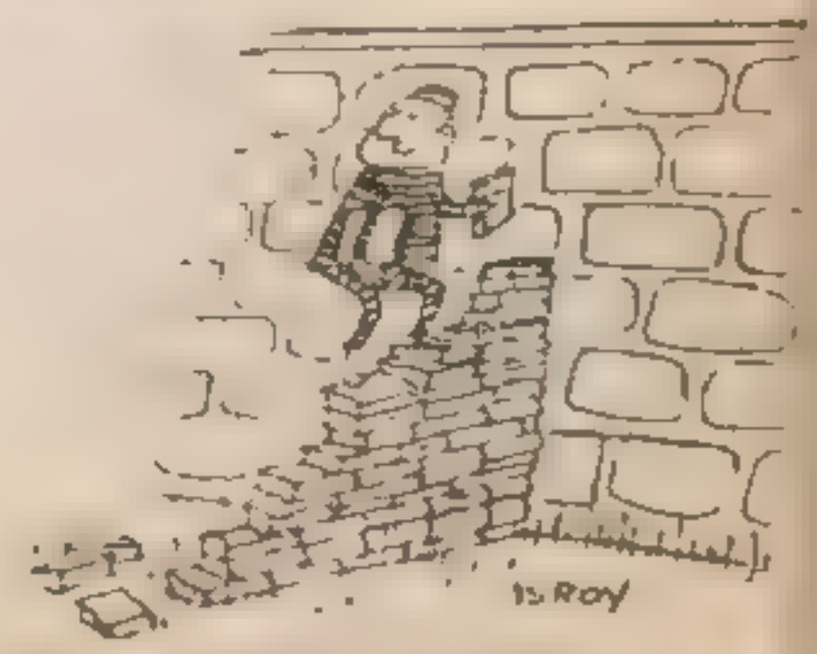

Kitap meraklısı mahkûm

YAZISIZ

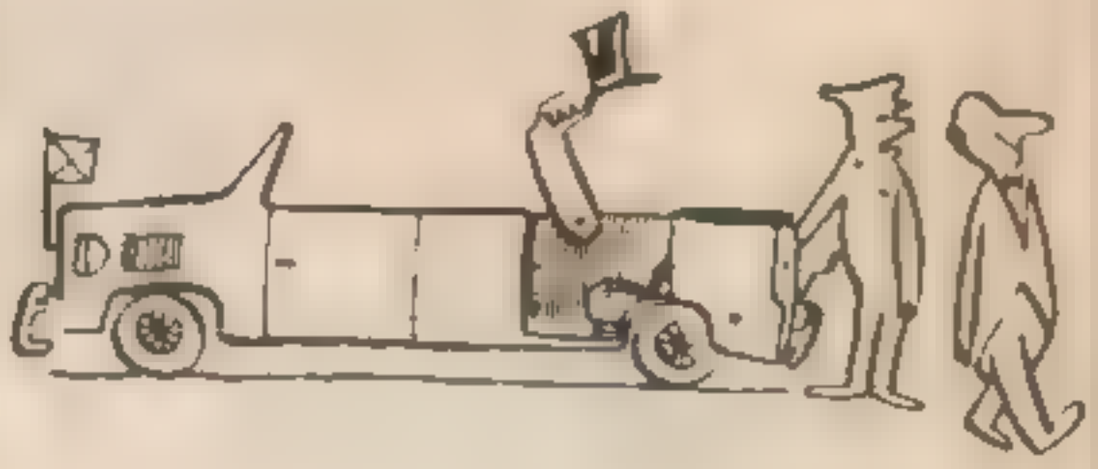

YAZISIZ

— *Buralısınız galiba?*

Gelecek Sayımızda

Eski yemek âdetlerimizden bir sayfa

Yazan: Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

Dünya tarihinin en büyük astronomlarından biri:

Uluğ Bey

XV. yüzyılda yaşayan Uluğ Bey, aynı zamanda Timur-oğulları'nın kudretli imparatorlarından biriydi.

Yazan: Yılmar Öztuna

Boşnaklar'da evlilik ve ticaret gelenekleri

Yazan: Ahmed Cevdet Paşa

Hiç bir yerde yayınlanmamış gravürlerle 100 yıl önceki

İspanya

Arasında

Eski Türk Edebiyatında Nazım

Prof. Dr. Fahir İZ, **Eski Türk Edebiyatında Nazım,** XIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler, I. cilt, II. bölüm, İstanbul, 1967, Küçükaydın Matbaası, 468 sayfa, 50 TL.

Prof. Fahir İz'in geçen sayılarımızda tanıttığımız Türk edebiyatı antolojisinden yeni bir cilt daha çıktı. Bu, nazma ait birinci cildin ikinci bölümü. Türk nazmında «mesnevî» formundaki şiirlerden binlerce beyit tutarında zengin örnekler veriyor. Bilhassa ilk asırlar üzerinde durulmuş. Zamanımıza yaklaştıkça, verilen örnekler kısalıyor. Bir de, nisbeten daha az tanınmış metinlerin yayınlanması tercih edilmiş. Bu cildin başında, müellifin «Dîvân Şiiri» denen klasik Türk - Osmanlı şiiri hakkında görüşlerini ve değer ölçülerini aksettiren uzun bir önsöz var. Bütün metinler Arap harfleri ile verilmiş, en eski ve itimada şayan nüshalardan seçilmiş ve diğer bir, iki mühim nüsha ile karşılaştırılmış. Yûnus, Nesîmî, Süleyman Çelebî, Fuzûlî, Atâyî, Nâbî, Gaalib, İzzet Molla gibi klasik Türk şiirinin büyük isimlerinden seçilmiş mesnevî formundaki manzumeler, büyük zevkle okunuyor. Mühim emek ve bilgi mahsulü bir eser. Diğer ciltlerin de yayınlanmasıyle elimizde mükemmel ve etraflı bir Türk edebiyatı antolojisi olacak.

Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd (Gönül Meyveleri),** Osmanlıca'dan sade Türkçe'ye nakleden: Yakub Kenan Necef Zade, İstanbul, 1967, Sıralar Matbaası, Yeni Şark Maarif Kütüphanesi yayını, 320 sayfa, 10 TL.

XVII. asrın büyük bilgin, mutasavvıf ve şairi Reîsülküttâb (hariciye nazırı) Sarı Abdullah Efendi'nin en tanınmış eserlerinden olan **Semerâtü'l-Fuâd,** Farsça'dan yaptığı tercümelerle tanınmış Yakup Kenan Necef Zade tarafından bugünkü Türkçe'ye nakledilmiş. Bu eser, aynı zamanda Türk tasavvuf tarihinin mühim kaynaklarından biridir. Bu bakımdan tarihçileri de alâkadar etmektedir.

Y. Ö.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Kemal Kutlu (Kızıltoprak - İstanbul)

Anadolu Selçukluları üzerinde hangi kitapları tavsiye edersiniz?

Türkiye tarihinin birinci devresini teşkil eden Selçuklular devri, pek az incelenmiştir. Bu konuda Ord. Prof. Mükrimin Halil Yınanç merhumun klasik olmuş bir eseri vardır. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı geniş *Selçuklular* maddesinde, Prof. Dr. Mehmed Altay Köymen *Selçuklu Devri Türk Tarihi*'nde, Prof. Dr. Osman Turan, *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı Selçuklu hükümdarlarının biyografilerinde ve *Selçuklular Tarihi*'nde, bu mevzuu incelemişlerdir. Bu eserlerde, bütün bibliyografyayı bulmak mümkündür. Ancak sizin istediğiniz bir Anadolu Selçukluları Tarihi henüz yazılmamıştır. Bu devre, mektubunuzda bahsettiğiniz tarihçinin ihtisası dışında kalmaktadır, o, Osmanlı devri ile uğraşmaktadır. Anadolu'yu fetheden Türk kumandanları hakkındaki bilgilerimiz kıttır. Bazılarının sadece isimlerini biliyoruz. Dânişmend Gazi, Türk asıllıdır. Ermeni dönmesi olduğu hakkındaki rivayetin, en küçük tarihî esası yoktur. İlk Haçlı seferine katılan 600.000 kişinin ancak küçük bir kısmının muntazam ordu, gerisinin halk yığınları ve serseri başıbozuklar olduğu muhakkaktır. İltifatlarınıza teşekkür eder, sorularınıza daha geniş cevap veremediğimiz için özür dileriz.

Birol Ünoğlu (Bakırköy — İstanbul)

Türkler, Ergenekon'da iken hangi dili konuşuyorlardı, dinleri neydi? Mezomorta Hüseyin Paşa kimdir, nerede, ne zaman doğmuş ve ölmüştür?

«Ergenekon», coğrafî bir yer adı değildir. Ünlü «Ergenekon Destanı»nda geçen destânî, tasavvurî bir ülkedir. Bu pek mühim destan, takriben VI. asır ortalarında (550 civarı) teşekkül etmiştir. Göktürk İmparatorluğu'nun kurulmasını anlatır. Bu devirden veya az sonraki yıllardan kalan Yenisey yazıtları, Türkçe'dir ve Göktürk yazıtları'nın dilini kullanır. Zaten Türkler'in Türkçe'den başka bir dil kullanmış olmaları ihtimali mevcut ddeğildir.

Mezomorta Hüseyin Paşa, Türk tarihinin sonuncu büyük denizcisidir. Kapdân-ı deryâ (deniz kuvvetleri kumandanı veya bahriye nazırı) idi: bu makamda ölmüştür. 1640 yıllarına doğru doğmuş, 20 temmuz 1701'de 61 yaşlarında vefat etmiştir. Doğduğu tarih tam olarak bilinmiyor. Tahminlere göre, doğum yeri Cezâyir, ölüm yeri ise, Ege Denizi'nde Kiklad takımadalarından Paros adasıdır. Donanmay - ı Hümâyün'un başında burada bulunuyordu. Sakız Adasının merkezi Sakız limanına getirildi. Bütün donanmanın katıldığı muazam bir törenle buraya gömüldü.

Kadir Yavuz (Eğridir - Isparta)

Eğridir kalesi ne zaman, kimin tarafından yapılmıştır?

Eğridir'de «hisar» denen küçük kaleyi, en kuvvetli rivayete göre, Anadolu Selçukluları'ndan Sultan Alâeddin Keykubâd, 1230 yıllarına doğru inşa ettirmiştir. Hisarın sûr duvarlarının yüksekliği 10 - 15 metredir.

İsmail Yerli (Bursa)

«Âteş-i Rûmi» nedir?

«Âteş-i Rûmi = Rum Ateşi», Bizanslılar'ın kullandıkları bir kimyevî terkiptir. Ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Söndürülmesi imkânsız denecek kadar müşkül yangınlar çıkarır, üzerine su atıldıkça daha çok parlardı. Bizans, yalnız kendisine mahsus olan ve başka yerlerde bilinmeyen bu silâhına çok güvenirdi. Gerçekten, birçok muhasaralardan bu sayede kurtulmuştur.

Süleyman Taş (Sarayönü - Konya)

Kazıklı Voyvoda ve Patrona Halil kimdir?

Zulmünden ve kan dökmeye meraklından dolayı Türkler'in «Kazıklı Voyvoda» dedikleri Wlad Tepeş, 1456-62 yılları arasında Eflâk (Ulahya = Güney Romanya) prensi idi. Türkler'e tâbi idi. Fâtih Sultan Mehmed'e isyan etti. Fâtih, üzerine yürüdü ve voyvodayı kovdu. Kazıklı, Macaristan'a sığındı. Keyif için insanları kazıklatır, karşılarında şarap içip, kebap yerdi. — Patrona Halil, 1730'da III. Sultan Ahmed zamanında Sadrâzam Dâmad İbrahim Paşa'ya karşı bir çapulcu ayaklanması tertipleyen hamam dellâkidir. İhtilâlden iki ay sonra bütün avanesiyle beraber öldürülmüştür.

Hasan Demirel (Anafartalar — İzmir)

İstanbul'u ilk kuşatan Türkler kimlerdir? Ulubadlı Hasan kimdir?

İstanbul'u Ortaçağ'da Hunlar, Avarlar ve Bulgarlar gibi Türk kavimleri kuşatmışlardır. Müslüman Türkler'den Osmanlılar, Yıldırım Bâyezid zamanında (1389-1402), birkaç defa şehri muhasara veya abluka etmişlerdir. Fâtih'in fetihle neticelenen muhasarası, Osmanlı Türkleri'nin Bizans'ı 7. kuşatmasıdır. — Ulubadlı Hasan, 29 mayıs 1453 sabahı, İstanbul sûrlarına ilk defa Türk sancağını diken askerdir.

İlhan Çeneli (Hayrabolu — Tekirdağ)

Tarih Postası'*na kim cevap veriyor? «Ajun» kelimesinin menşei nedir?*

Tarih Postası'na gelen mektuplar, mütehassıs elemanlardan müteşekkil bir heyet tarafından cevaplandırılmaktadır. — «Ajun» kelimesi, *Dîvânu Lugati't-Türk*'te «dünya» mânasına kullanılmıştır. Ancak kelime, bir Fars lehçesinden o devirdeki Türkçe'ye geçmiştir. Yani Türk menşeli değildir. Son zamanlarda Dil Kurumu, bu yabancı ve sevimsiz kelimeyi «acun»a çevirerek «dünya» mukabilinde dilimize sokmak için çok gayret gösterdi, fakat tutmadı. — Osmanlı alfabesinde «dad» (noktalı sad) harfi, hem «d», hem «z» şeklinde okunabilmektedir. Umumiyetle bir çeşit «z» sesi verir. Bu gibi meseleleri, okuduğunuz fakültedeki hocalarınıza danışabilirsiniz.

Cahit Alpay (Şereflikoçhisar — Ankara)

İsminin ve soy adının mânaları nedir?

«Câhid» Arapça'da «cihâd eden, kutsal savaş yapan» demektir. Soy adınız ise Türkçe «alp» ve «ay» kelimelerinden müteşekkildir. «Alp»'ın mânası, «şövalye, yiğit, centilmen, kahraman» demektir.

Sait Akalın (Üsküdar — İstanbul)

Fâtih'in elimizdeki resimleri neden birbirine benzemiyor? Padişahların kavukları arasındaki şekil farkının sebebi nedir?

Fâtih, yalnız Venedikli ressam Gentile Bellini'ye poz vermiştir. Diğer resimleri, az veya çok hayalîdir. Maamafih, resimleri arasında benzer noktalar, benzemeyenlerden fazladır. Bir de yaş farkı vardır. Bazıları gençliğini, bazıları daha ileri yaşlarını temsil etmektedir. Hiç Fâtih'e benzemeyen, tamamen fantezi resimler de yapılmıştır. — Yüzlerce yıl içinde kavuk modasının aynı kalacağını nasıl düşünebilirsiniz? Tabiatıyle az çok değişmiştir. Osmanlı devrinde hükümdarlar ve devlet adamları, rasgele elbise ve başlık giymezlerdi. Bunların nasıl olacağı, kumaşın cinsine ve rengine kadar tayin edilmişti.

Ümit Çavuşoğlu (Fatsa — Ordu)

İstanbul'un Fethi'nden sonra ilk ezan hangi camide okundu? Sultanahmet Camii hangi tarihte, hangi padişah tarafından yaptırıldı?

29 mayıs 1453 sabahı İstanbul fethedilince, İslâm - Türk geleneğine göre, sûrlar üzerinden ezan okundu. 3 gün sonraki cuma günü de, camiye çevrilen Ayasofya'da ilk resmî namaz kılındı. Bu üç gün içinde şehre giren Türk ordusu için namaz saatlerinde ezan okunmuştur. Bir takım kiliseler camiye çevrilmiştir. Ancak bu hususta elimizde sağlam bir kronoloji yoktur. — Sultanahmed Camii, I. Sultan Ahmed tarafından yaptırıldı ve onun adını taşıyor. İnşaat, 7 yıl, 5 ay, 6 gün sürdü. 9 haziran 1617'de ibadete açıldı.

Oursun Bostancı (Karabük - Zonguldak)

«Sokollu» adının mânası nedir? Sokollu'nun Türk - İslâm siyasetinin amacı ne idi, bu siyaset kendisinden sonra niçin izlenmedi?

«Sokollu», «Sokol kasabasından» demektir. Sadrâzam Dâmâd Uzun Mehmed Paşa, Bosna'nın bu kasabasında doğduğu için «Sokollu» diye ün kazanmıştır. Biz bu zatın hususi, şahsına mahsus bir Türk - İslâm siyasetini takip ettiğini ve bu siyasetin kendisinden sonra terkedildiğini bilmiyoruz.

Karşı sayfadaki ilânda Türkiye Ansiklopedisi'nin fiyatı yanlışlıkla 25 TL. olarak çıkmıştır. Ansiklopedinin fiyatı ciltli olarak 35 liradır.

Başlangıcından Zamanımıza Kadar

TÜRKİYE TARİHİ

Yazan : T. YILMAZ ÖZTUNA

12 Cilt

Her cilt renkli karton kapak içinde 304 sayfa ve 7'5 liradır. 3.666 sayfa tutan 12 cildin tamamında yüzlerce tifdruk baskı resim, harita ve liste vardır.

Mevcudu kalmayan ilk beş cilt yeniden basılarak satışa çıkarılmıştır.

Genel Dağıtım: BATEŞ Bayilik Teşkilâtı
Cağaloğlu - İstanbul